

Lars Söderström

Inkomst- fördelning och fördelnings- politik

SNS FÖRLAG

Inkomstfördelning och fördelningspolitik

Inkomstfördelning och fördelningspolitik

Lars Söderström

8

SNS FÖRLAG

SNS FÖRLAG
Sköldungagatan 2
114 27 Stockholm
Telefon 08-23 25 20

- SNS Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
(SNS – Center for Business and Policy Studies)
- SNS vill sprida kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden samt vara ett obundet forum för öppet utbyte av idéer i ekonomiska och sociala frågor mellan personer i näringsliv, politik och offentlig förvaltning, intresseorganisationer, media, universitet och högskolor.
- SNS verkar genom forskning och utredningar, bokutgivning, seminarier och konferenser samt möten i lokala grupper i Sverige och utlandet. Verksamheten finansieras genom medlemsavgifter, företagsabonnemang, forskningsanslag, uppdragsarvoden och bokförsäljning.
- SNS är fristående i förhållande till politiska partier och intressegrupper, men har nära kontakt med universitet och högskolor samt motsvarande forskningsorganisationer i andra länder.
- SNS grundades 1948 som en oberoende sammanslutning av personer i näringslivet med intresse för samhällsfrågor. Organisationen har för närvarande 4 000 individuella medlemmar i 37 lokalgrupper (varav 6 i utlandet) samt ca 130 företagsabonnenter, däribland svenska börsbolag och banker, utlandsägda och kooperativa företag samt statliga företag och myndigheter.

Lars Söderström
Inkomstfördelning och fördelningspolitik
1:a upplagan
1:a tryckningen
ISBN 91-7150-322-6

Omslag: Finn Nyebölle
Figurer och diagram: Roy Bäckbom
Omslagsfoto: Ålderstrappan Danielsgården/Bingsjö Dalarna
(foto: Bengt af Geijerstam/Bildhuset)

© 1988 Lars Söderström och SNS Förlag
Kristianstads Boktryckeri AB 1988

Innehåll

Utgivarens förord 7

Författarens förord 9

1 Inledning 11

Del I Den svenska inkomstfördelningen 1975–84

2 Fördelningsstatistikens inkomstbegrepp 17

2.1 Inkomstens generella innebörd 17

2.2 Inkomstbegrepp i HINK-undersökningarna 20

2.3 Tänkbara utvidgningar 23

2.4 Inkomsten av eget hem 27

3 Inkomststrukturen 28

3.1 Komponenternas relativa storlek 28

3.2 Inkomststrukturen över livsrytten 30

3.3 Den individuella inkomstutvecklingen 36

3.4 Subventionsrättigheter 38

4 Inkomstfördelningen bland "arbetande" 40

4.1 Arbetskraftsutnyttjande m. m. 40

4.2 Inkomststrukturen i fördelningen 42

4.3 Skattetrycket 51

5 Pensionärer och låginkomsttagare 58

5.1 Pensionärernas inkomstförhållanden 58

5.2 Fattigdom och nyfattigdom 61

Del II Fördelningspolitiken

6 Transfereringarnas omfördelande effekt 71

6.1 Frågeställningen 71

6.2 Effekter på den mottagna inkomsten 75

6.3 Fullständighet är viktig 78

6.4 Effekter på den uppnådda inkomsten 81

6.5 Ståhlberg (1986) 89

6.6 Kommentar 91

7 Inkomstskillnadernas orsaker 93

7.1 De sju orsakerna 93

7.2 Låginkomstutredningen 97

7.3 Ärvda kapitaltillgångar 99

7.4 Ärvd arbetsförmåga 101

7.5 Arbetets svårigheter m. m. 105

7.6 Slutsatser 108

8 En politik för rättvisa? 110

8.1 Idéerna om social rättvisa 110

8.2 Tillämpningen 117

9 Avslutning 124

Appendix 128

Referenser 142

Utgivarens förord

Inkomstfördelningen och fördelningspolitiken är två centrala frågor i den svenska ekonomiska debatten. Ändå är det slående i hur hög grad diskussionen om fördelningsfrågorna är baserad på tyckande snarare än på kunskap.

Lars Söderström visar i denna bok att det faktiskt finns åtskillig värdefull kunskap på fördelningsområdet. Detta gäller såväl inkomstfördelningens utseende och orsakerna till inkomstskillnaderna som fördelningspolitikens uppläggning och effekter. Syftet med boken är att översiktligt presentera den tillgängliga kunskapen i komprimerad och tillgänglig form. Därutöver bör kapitlet om olika rättvisebegrepp och deras tillämpning ge en god idéhistorisk grund för den fördelningspolitiska debatten.

Författaren är docent i nationalekonomi vid Lunds universitet och författare till ett flertal arbeten om välfärdsteori och offentlig ekonomi. SNS som organisation har inte tagit ställning till bokens uppläggning eller slutsatser.

Stockholm i februari 1988

Hans Söderström

VD i SNS

Författarens förord

Under de senaste 10–15 åren har det skett en markant förbättring av vår kunskap om inkomstfördelningens utseende och den ekonomiska politikens fördelningsmässiga verkningar. Men alltså finns det många luckor. Generellt gäller att fördelningsfrågorna är föga studerade och lite förstådda.

Syftet med denna bok är att översiktligt sammanfatta vad vi nu vet eller tror oss veta om den svenska inkomstfördelningen och fördelningspolitiken. För att understryka den sammanfattande karaktären har jag valt ett kompakt framställningssätt. Det är annars stor risk att man förrirrar sig i detaljer.

Det är min förhoppning att boken skall bidra till att nyansera den fördelningspolitiska debatten och ge inspiration till fördjupade analyser av fördelningsfrågorna. Kan den göra detta är mycket vunnet. Man behöver inte vara särskilt politiskt intresserad för att se hur starkt fördelningsfrågorna präglar den svenska inrikespolitiken. För merparten av de offentliga utgifterna och många regleringar av den ekonomiska verksamheten gäller att de först och främst har en fördelningspolitisk motivering. Om denna motivering inte håller, så är det en hel del i den ekonomiska politiken som det finns anledning att ändra på.

Mina avsikter att skriva boken stärktes av en förfrågan från SNS Konjunkturråd om hjälp med att ta fram fakta om fördelningsfrågorna. I arbetet har jag också kunnat dra fördel av kommentarer från rådets medlemmar samt inte minst från Björn Gustafsson vid det seminarium om fördelningsfrågor som rådet anordnade i november 1986. Trots att Björn Gustafsson och jag ser fördelningsfrågorna på olika sätt, har jag haft stor nytta av hans kommentarer. Under arbetets gång har jag också fått värdefull hjälp av bl. a. Agneta Kruse och Carl Hampus Lyttkens, som prövat att använda delar av boken i undervisningen på ekonomlinjen och förvaltningslinjen. Kerstin Engström-Malmborg har

stätt för det tålmodsprövande arbetet att skriva rent mina anteckningar. Till alla dessa personer riktar jag ett varmt tack.

Lund i mars 1987

Lars Söderström

1 Inledning

Det brukar sägas att Sverige har små inkomstskillnader. Stöd för detta påstående ges i en aktuell studie av Stein Ringen vid Institutet för social forskning [Ringen (1986)].

Ett sammanfattande resultat av Ringens studie återges i *Tabell 1.1*. Där jämförs Sverige med Kanada, Israel, Norge, Storbritannien, Västtyskland och USA. Jämförelsen är gjord på hushållsnivå och avser dels inkomstspridningen mätt med Gini-koefficienten, dels andelen hushåll med en inkomst under halva medianin-

Tabell 1.1 Inkomstskillnadernas storlek och andelen familjer med liten inkomst i sju länder. Jämförbar disponibel inkomst 1979–81.

Land	År	Inkomst-spridning ¹	Andel med liten inkomst ²
Kanada	1981	0.299	12.1
Israel	1979	0.333	14.5
Norge	1979	0.243	4.8
Storbritannien	1979	0.273	8.8
Sverige	1981	0.205	5.0 ³
Västtyskland	1981	0.355	7.2 ⁴
USA	1979	0.326	16.9

¹ Som spridningsmått används Gini-koefficienten.

² Andel av familjerna vars disponibla inkomst ligger under halva medianinkomsten. Inkomsten är justerad med hänsyn till antalet familjemedlemmar.

³ Det svenska familjebegreppet är förhållandevis snävt. Kvoten överskattas sannolikt därför att vissa studenter m.fl. betraktas som självständiga inkomsttagare.

⁴ Den västtyska statistiken innehåller relativt många 0-inkomsttagare. Utelämnas dessa, sjunker kvoten till 6.0.

Källa: S. Ringen, *Svensk inkomstfördelning i internationell jämförelse*, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, DsFi 1986:12.

komsten. De använda måtten är justerade med hänsyn till antalet familjemedlemmar.¹

Förklaringen till att Sverige har så förhållandevis små inkomstskillnader ligger enligt Ringen i det offentliga transfereringssystemet. Detta är mera utbyggt i Sverige än i de andra länderna. Ej mindre än 29,2 procent av de svenska familjernas bruttointkomst utgjordes det aktuella året av pensioner, sjukpenningar, barnbidrag och andra tillskott från den offentliga budgeten. Motsvarande siffra för Norge, Storbritannien och Västtyskland var 14–17 procent, och för Kanada, Israel och USA var den bara 8–9 procent. Även om de erhållna transfereringarna i viss mån beskattas relativt högt i Sverige, är det uppenbart att Sverige intar en särställning vad gäller nivån på de offentliga transfereringarna. (Finansdepartementet brukar räkna med att 20–25 procent av de svenska hushållens erhållna transfereringar återgår som inkomstskatt.)

Till detta skall två kommentarer göras.

För det första är det möjligt att Sverige bara skenbart har mindre inkomstskillnader än t. ex. USA. Ta studiefinansieringen som exempel! Med de definitioner som används i statistiken har det stor betydelse om finansieringen sker över den offentliga budgeten eller genom privat sparande. I det förra fallet påverkas finansiärernas inkomst negativt genom skatten och de studerandes inkomst positivt genom bidraget, medan det inte sker någon påverkan alls i det senare fallet. Eftersom Sverige i huvudsak använder skattefinansiering och USA till stor del använder finansiering med privat sparande, kommer USA under i övrigt lika förhållanden att uppvisa relativt flera individer med hög respektive låg inkomst. I större utsträckning än i Sverige hamnar också de studerande i USA under "fattigdomsstrecket", trots att de kan ha väl så goda konsumtionsmöjligheter som sina svenska kolleger. Motsvarande gäller sjuka, arbetslösa, pensionärer m. fl.

¹ Med undantag för Sverige är uppgifterna hämtade från den databank som samlats in vid *Centre of Population, Poverty and Policy Studies* i Luxemburg (LIS-projektet). Detta material är det mest omfattande som för närvarande står till buds. Stort arbete har lagts ned på att få uppgifterna för olika länder jämförbara.

Justeringen för familjestorleken har gjorts på så sätt att ensamstående getts vikten 0,50, två-personersfamiljen 0,75, trepersonersfamiljen 1,00 och så vidare. Alla familjer med tio eller flera medlemmar gavs vikten 3,00.

För *det andra* är det möjligt att se det offentliga transfererings-systemet i ett annat perspektiv än vad Ringen använder. Detta system är till stor del konstruerat som försäkringar, varför det ligger i sakens natur att utfallande förmåner företrädesvis utgår till personer med (vid ifrågavarande tillfälle) låg inkomst, såsom arbetslösa, sjuka och gamla. Härav följer emellertid inte att det är *typiska* låginkomsttagare som i det långa loppet vinner mest på försäkringarna. Praktiskt taget hela befolkningen är någon gång under livet förmånstagare, och förmånerna kan utgå på gynnsammare *villkor* ju högre inkomst en person (normalt) har. Vill vi veta vem som varaktigt vinner eller förlorar på de offentliga transfereringarna, måste vi bedöma dessa i ett långsiktigt, försäkringsmässigt perspektiv.

Vi återkommer till dessa frågor. I det följande har tonvikten lagts på att beskriva hur den svenska inkomstfördelningen förändrats sedan mitten av 70-talet. Detta har stort intresse. Dels har Sverige under denna period befunnit sig i en "kris", dels har vi haft två mandatperioder med borgerliga regeringar som påstått ägna sig åt "social nedrustning". När facit nu föreligger, är det intressant att se vad som verkligen hände med inkomstfördelningen under dessa år.

I de beskrivande avsnitten används i första hand det reviderade materialet i SCB:s inkomstfördelningsundersökningar (HINK) för åren 1975–84. Detta material används med vissa egna bearbetningar. Bland annat har jag ändrat måttet på inkomsten av eget hem. I den officiella statistiken är denna inkomst antingen negativ enligt de skatterättsliga reglerna eller lika med noll per definition. Med de motiveringar som lämnats i Söderström (1982a) har inkomsten av eget hem satts till 3 procent av det egna kapitalet i fastigheten.

En central fråga är hur inkomstfördelningen påverkas av skatter och bidrag i det offentliga transfereringssystemet. Denna fråga är kontroversiell och kommer att diskuteras tämligen utförligt. Som ovan antytts har det stor betydelse ur vilket perspektiv man betraktar de offentliga transfereringarna. Vad som kan förefalla "progressivt" ur ett perspektiv, kan te sig "regressivt" ur ett annat. Detta motiverar att den fördelningspolitiska debatten nyanseras.

Idag framförs ofta synpunkten att man primärt bör intressera sig för hur livsinkomsterna är fördelade. Detta aktualiserar den

gamla frågan om hur inkomsten egentligen bör definieras och mätas. Lika lite som tidigare, går det att nu ge ett svar på denna fråga. Faktum är att det finns många konkurrerande inkomstbegrepp. Dessa har samma grundmening, men de leder ändå till vitt skilda slutsatser om storleken på inkomsten i enskilda fall. Den som är höginkomsttagare med ett mått, kan vara låginkomsttagare med ett annat. Också detta är ett motiv att nysansera den fördelningspolitiska debatten.

Svårigheterna att tolka inkomstbegreppet tas upp i kapitel 2. Där diskuteras möjligheterna att använda ett något vidare inkomstmått än vad som är brukligt. Därefter följer beskrivningen av den svenska inkomstfördelningens struktur och utveckling i kapitel 3–5 samt diskussion om fördelningspolitikens effekter och ändamålsenlighet i kapitel 6–8.

Del I

Den svenska inkomstfördelningen 1975–84

I de närmast följande kapitlen redovisas den svenska inkomststrukturen och inkomstfördelningen 1975–84. Detta görs på grundval av materialet i SCB:s löpande inkomstfördelningsundersökningar (HINK). Huvudsakligen sker redovisningen med bearbetningar som SCB utfört för min räkning. I förhållande till den officiella statistiken används både ett annat inkomstmått och en annan indelning av inkomsttagarna i inkomstklasser.

I kapitel 2 lämnas uppgifter om hur statistiken är upplagd. Därefter följer en genomgång av inkomststrukturen i kapitel 3 och inkomstfördelningen bland personer i yrkesaktiv ålder (20–64 år) i kapitel 4. En särskild redovisning av pensionärer och låginkomsttagare lämnas i kapitel 5.

2 Fördelningsstatistikens inkomstbegrepp

Om de sociala myndigheterna tillfrågas om en persons inkomst under ett visst år, kan de ge ett tiotal korrekta svar. Detta följer av att lagstiftningen påbjuder att inkomsten mäts på olika sätt i förbindelse med bidragsförskott, pensionspoäng, socialbidrag osv. Hos t. ex. skattemyndigheterna förekommer ytterligare mått. Denna mångfald är delvis praktiskt betingad, men bakom den ligger olika principiella uppfattningar om vad som skall menas med en individs eller familjs bidragsbehov, skattebetalningsförmåga, levnadsstandard, köpkraft m. m. I alla dessa sammanhang används termen inkomst.

Mångfalden av inkomstmått är måhända onödigt stor, men den får inte tolkas som begreppsförvirring. Alla dessa mått har en gemensam grundmening. Skillnaderna mellan måtten beror framför allt på att man i olika sammanhang är intresserad av olika *delar* av inkomsten samt på att det finns en viss valfrihet när det gäller dennas *periodisering*.

De mera principiella synpunkterna på inkomstbegreppet har samlats i appendix. Här skall jag bara belysa några aspekter på det inkomstmått som används i den officiella statistiken.

2.1 Inkomstens generella innebörd

Inkomstens grundmening var länge omtvistad, men är numera allmänt accepterad. Med en persons inkomst menas summan av en persons konsumtion och sparande under en viss mätperiod, exempelvis ett kalenderår. Eftersom konsumtionen uppfattas som uteblivet sparande och sparandet uppfattas som uppskjuten konsumtion, kan personens inkomst alternativt sägas vara

den konsumtion personen kan ha utan att förmögenheten minskar eller
det sparande (den förmögenhetsökning) personen kan ha om han inte konsumerar något.

Till viss del är inkomsten ett resultat av att personen gör något. Man kallar i detta fall inkomsten för lön, vinst/förädlingsvärde, hyra, ränta, arrende, spekulationsvinst o. d. Till viss del är inkomsten också ett resultat av att det görs något i personens omgivning. Man kallar i detta fall inkomsten för arv, gåva, bidrag, skatt osv. samt kapitalvinst/förlust. I det sistnämnda fallet är det fråga om att värdet på personens innehavda tillgångar eller skulder stiger/sjunker.

Inkomsten kan mätas under vilken tidsperiod som helst, t. ex. under en dag eller under personens hela livstid. När vi talar om en person avses inte nödvändigtvis en enskild individ. Inkomsten kan mätas för t. ex. familjer eller för alla som bor i en kommun. Vidare är det i viss mån en öppen fråga hur konsumtionen/sparandet skall avgränsas. Vanligen utelämnas den konsumtion som sker av offentligt tillhandahållna varor och tjänster, t. ex. utnyttjandet av kommunala bibliotek, och det sparande som är förbundet med denna, t. ex. bokinköp, men detta är inte nödvändigt. Vill man jämföra olika personers inkomst kan det i vissa sammanhang vara viktigt att få med kommunala tjänster, förmåner som erhålles på arbetsplatsen och annat som inte brukar betraktas som strikt privat konsumtion.

En principiellt viktig fråga är hur inkomsten skall periodiseras. Som exempel kan vi ta fallet att det sker en uppgång i börskurserna på aktier. Härigenom blir aktieägarna onekligen rikare. Deras förmögenhetsökning kallas kapitalvinst. Frågan är *när* denna vinst skall bokföras som inkomst. En möjlighet är att detta sker omedelbart, men man kan också välja att vänta till dess aktierna säljs och aktieägarna så att säga får vinsten i handen. Bägge metoderna är korrekta. I det förra fallet talar vi om personens *uppnådda inkomst*, medan vi i det senare fallet talar om hans *mottagna inkomst*.

Enklast kan skillnaden mellan uppnådd och mottagen inkomst förstås så att vi i det senare fallet bara intresserar oss för ändringar i personens *kontanta* tillgångar, medan vi i det förra fallet intresserar oss för alla förmögenhetsändringar. Detta blir tydligt i

fallet att någon köper en pensionsförsäkring. Det år köpet sker reduceras den mottagna inkomsten med försäkringspremien. När sedan pensionerna så småningom börjar utfalla, så ökar den mottagna inkomsten med dessa. Används i stället måttet uppnådd inkomst, så skall vi se på hur personens totala nettoförmögenhet ändras. Denna påverkas varken av köpet eller pensionsutbetalningarna, lika lite som om personen flyttar pengar från ett bankkonto till ett annat. Som visas i appendix är inkomsten i detta fall bara räntan på det kapital som ligger i pensionsförsäkringen. Denna ränta räknas i gengäld som inkomst under alla år, alltså även under de år som förflyter från premiebetalningen till dess pensionen börjar falla ut.

Som lätt inses kan bilden av inkomstfördelningen bli väsentligt olika när man använder den ena eller andra periodiseringen av inkomsten. Detta gäller i synnerhet om mätperioden är så kort som ett år. Utsträcks mätperioden så blir skillnaden mindre och ser vi på personernas hela livstid är skillnaden obetydlig. Det handlar då bara om kapitalvinster som inte är utlösta före döden och som alltså överförs på arvingarna. (En person kan hela livet ha en låg mottagna inkomst, men vid frånfället uppvisa en stor förmögenhet.)

I valet mellan de bägge inkomstmåttten har praktiska hänsyn fått fälla avgörandet till förmån för den mottagna inkomsten. I skattelagstiftningen används den mottagna inkomsten, eftersom det anses obilligt att folk skall tvingas sälja tillgångar för att betala skatten. Denna risk blir mindre när man utgår från att kapitalvinster, räntor m. m. skall vara realiserade innan de betraktas som skattepliktiga. I SCB:s fördelningsstatistik och forskningen på området behöver man inte bekymra sig om de materiella konsekvenserna av inkomstmåttet, men här är svårigheterna att någorlunda korrekt mäta den uppnådda inkomsten avgörande. Hur skall man t. ex. mäta kapitalvinsten på aktier som inte är börsnoterade? Teoretiskt är detta inget problem, men i praktiken tvingas man till spekulativa antaganden om aktiernas värde. En koncentration på den mottagna inkomsten gör det empiriska arbetet mycket lättare.

2.2 Inkomstbegrepp i HINK-undersökningarna

SCB:s årliga inkomstfördelningsundersökning (HINK) görs på hushållsnivå. Som inkomsttagare räknas enskilda individer eller individer tillhörande en familj. Den senare är en "kärnfamilj" med undantag av hemmavarande barn över 18 år, vilka räknas som självständiga. Individer som är institutionsboende, exempelvis på fångvårdsanstalt, ingår inte i undersökningen.

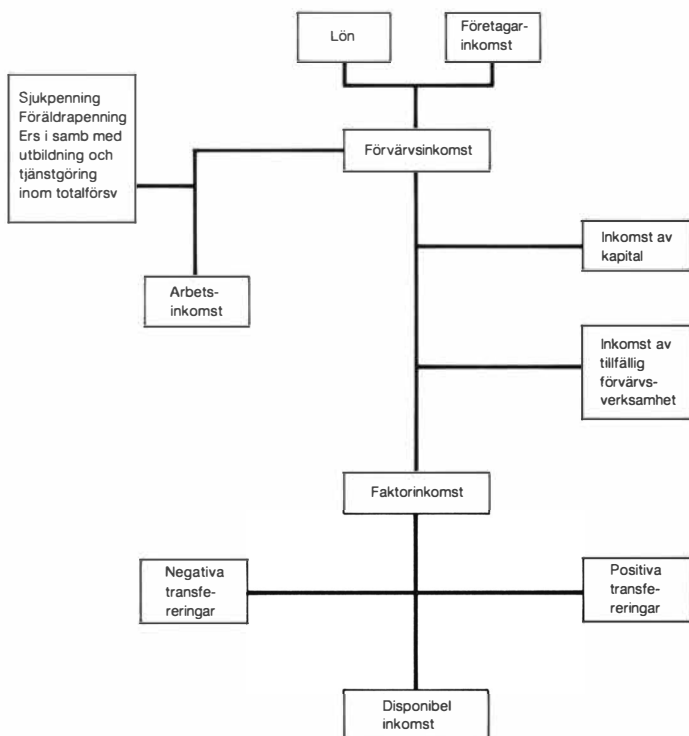
Mätperioden i HINK-undersökningarna är kalenderåret. För denna mäts den del av den mottagna inkomsten som utgörs av skattepliktiga faktorinkomster samt vissa positiva och negativa transfereringar. Måttet är så begränsat att det i huvudsak bara omfattar *intäkter i kontant form*. Värdestegringar förekommer bara som realisationsvinster vid försäljning av fastigheter, aktier, obligationer o. d. Icke-kontanta inktäkter förekommer bara i den mån som de direkt ersätter kontant lön och företagarinkomst. Liksom realisationsvinsterna är dessa "naturaförmåner" lågt värderade.

Med ett par undantag används kommunalskattelagens definition på faktorinkomsterna. Den ena skillnaden gäller företagarinkomsten. I HINK-undersökningarna är denna räknad före avdrag för bokslutsdispositioner. Den andra skillnaden gäller inkomsten av eget hem. Huvudalternativet i HINK-undersökningarna är att denna sätts identiskt lika med noll, men i vissa fall tillskrivs fastighetsägaren en viss avkastning på sitt egna kapital i fastigheten (marknadsvärdet minus in-teckningsskulder). Till detta kommer att SCB i publiceringen av HINK-materialet numera bortser från inkomsttagarnas ränteutgifter.

Hur den officiella statistiken är uppbyggd framgår av *Tablå 2.1*. Lägg märke till begreppen förvärvsinkomst och arbetsinkomst. I det senare begreppet ingår sjukpenning, föräldrapenning samt dagpenning vid utbildning respektive tjänstgöring inom totalförsvaret.

I *Tablå 2.2* återges de positiva transfereringar som ingår i HINK-undersökningarnas inkomstmått. Med något undantag rör det sig om transfereringar från den offentliga budgeten. Privata transfereringar i form av arv m. m. ingår alltså inte. Som negativa transfereringar räknas slutlig skatt (även förmögenhets-skatt), egenavgifter samt utgivna underhållsbidrag.

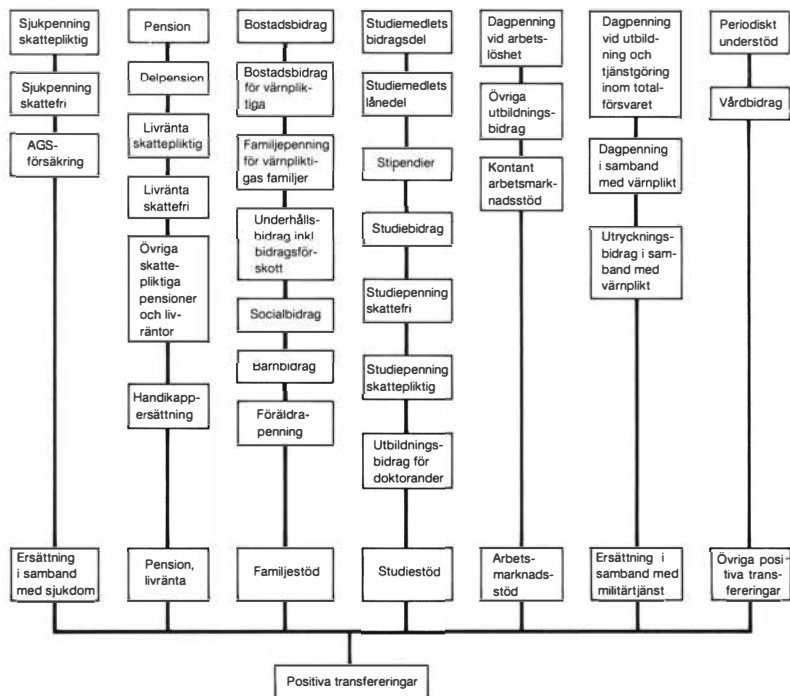
Tablå 2.1 Inkomstbegreppen i HINK-undersökningarna.

Källa: SCB, *Inkomstfördelningsundersökningen 1984*, Statistiska meddelanden Be 21 SM 8602.

Under årens lopp har det använda inkomstmättet haft skiftande definitioner, vilket försvårat jämförelser över tiden. Äldre årgångar håller nu på att revideras utifrån det aktuella måttet.

Tablå 2.2 Positiva transfereringar i HINK-undersökningarna.

Källa: SCB, Inkomstfördelningsundersökningen 1984, Statistiska meddelanden Be 21 SM 8602.

2.3 Tänkbara utvidgningar

Det material som ingår i SCB:s mått på den mottagna inkomsten är mycket omfattande. Det är svårt att tänka sig att man kommit längre i något annat land. Men SCB:s mått är likväl långt ifrån komplett. I detta avsnitt påpekas några luckor och tänkbara utvidgningar. Detta görs med utgångspunkt från den uppdelning av inkomsten i sex inkomstslag som redovisas i appendix.

Inkomsten av egen produktion

Inkomsten av personernas egna produktiva verksamhet är bara medtagen i den mån som denna sker yrkesmässigt och resulterar i en skattepliktig inkomst såsom inkomst av rörelse eller jordbruksfastighet. Inkomsten utgörs av uppkomna kontanta överskott plus ägarnas uttag av varor för eget bruk.

Denna avgränsning betyder att mycket av den produktiva verksamheten blir utelämnad. Detta gäller inte bara "svart arbete" i olika former utan också den produktion som inkomsttagarna utför för egna behov i hemmen. Även om precisionen i mätningen med nödvändighet blir dålig, skulle de utelämnade delarna i varje fall hjälpligt kunna inkluderas genom att man ser på hur mycket tid inkomsttagarna ägnar åt detta slags aktiviteter.

Inkomsten av tjänst

Med det använda måttet omfattar lönen summan av kontanta löneutbetalningar plus värdet av naturaförmåner i form av t. ex. bostad, kost och bil. Traktamenten och kostnadsersättningar ingår inte.

En tänkbar utvidgning är att räkna in s. k. fringe benefits. Det har blivit allt vanligare att anställda erbjuds att t. ex. disponera fritidshus och att delta i "kurser" på attraktiva orter. Jämfört med kontanta ersättningar ger denna typ av förmåner skattemässiga fördelar för både arbetsgivaren och arbetstagaren.

Inkomsten av utlåning

En stor del av personernas förmögenhet ger med det använda måttet inte upphov till någon inkomst alls, nämligen realkapitalet

i den mån som detta utnyttjas av ägaren själv. Viktigast är här realkapital i form av eget hem.

I skattelagstiftningen insågs 1910 att man måste ta upp en inkomst av eget hem för att beskattningen skall bli rättvis. Annars blir beskattningen alltför mycket beroende av *hur* personerna väljer att placera sin förmögenhet. Antag som exempel att en person har 100 000 kronor och kan välja mellan att köpa ett eget hem och att placera kapitalet i obligationer samtidigt som han själv hyr en villa. Skatterättsligt jämföras alternativen genom att personen i det förra fallet tillskrivs en inkomst motsvarande avkastningen på obligationerna. Med den motivering som lämnas i Söderström (1982a) kan det vara rimligt att uppskatta avkastningen på det kapital som är placerat i fastigheter till ca 3 procent.

På samma sätt skulle man kunna tillskriva en inkomst av personernas övriga realkapital i form av bilar, båtar, smycken osv. Här tillstöter emellertid den praktiska svårigheten att dessa innehav är ofullständigt dokumenterade. Självdeklarationerna kan på goda grunder förmodas ge en grov underskattning av dessa tillgångar.

SCB följde tidigare skatterättens synsätt. I den nyligen företagna revisionen har det dock bestämts att huvudalternativet för framtiden skall vara att innehav av fysiska tillgångar inte tillskrivs någon inkomst när ägaren själv utnyttjar dem. Enligt SCB:s definition ger dessa tillgångar bara upphov till en inkomst när de hyrs ut och ägaren får hyra, arrende etc.

Detta är inte det enda problemet med SCB:s redovisning av kapitalinkomsterna. Ett annat problem är att ränteinkomster och ränteutgifter redovisas med sina nominella belopp. Som framgår av definitionen på den kvasireala inkomsten i appendix skall inflationseffekten på ifrågakvarande fordringar och skulder beaktas genom att dessa räknas ned med inflationen. Den verkliga avkastningen på fordringarna är ränteinkomsten minskad med "inflation förlusten" och den verkliga kostnaden för skulderna är ränteutgiften minskad med "inflation vinsten". Nettot kan i bägge fallen mycket väl vara negativt. Motsvarande gäller aktieutdelningar o. d.

På denna punkt är det viktigt att göra en distinktion mellan HINK-materialet som sådant och SCB:s egen användning av detta material. Ränteutgifterna finns med i materialet, och ingår i

vår bearbetning av detta material, men de ingår inte i SCB:s egna publiceringar av HINK-data. Där placeras alltså låntagare relativt högt i fördelningen.

Här kan också nämnas att utdelningar på innehav av premieobligationer inte alls finns med i SCB:s inkomstmått. Formellt är dessa en ränteinkomst. Att de utelämnats beror på att de inte behöver redovisas i inkomsttagarnas självdeklarationer. En annan brist i SCB:s redovisning av kapitalinkomsterna är att ränta och utdelning i skatte- och allemanssparandet är utelämnad.

Inkomsten av byte

Den inkomst som uppkommer genom att en person köper och säljer varor eller värdepapper kallas spekulationsvinst. I den mån som bytesverksamheten bedrivs yrkesmässigt blir den i HINK-undersökningarna inkluderad som företagarinkomst. I andra fall inkluderas den i kapitalinkomsten som inkomst av tillfällig förvärvsverksamhet. Därvid värderas spekulationsvinsten som en realisationsvinst med avdrag för bl. a. inflationen.

Det är en nackdel att spekulationsvinster på detta sätt blir bokförda både som arbetsinkomster och kapitalinkomster. Vidare är det en nackdel att de i det senare fallet som regel är underskattade. Detta beror på att SCB helt och hållet följer skattemyndigheternas sätt att taxera realisationsvinsterna.

Inkomsten av transfereringar

Vilka kontanta transfereringar SCB har med i sitt inkomstmått har visats i *Tablå 2.2*. Det kan anmärkas att förteckningen är ofullständig vad gäller privata transfereringar. Av dessa är bara pensioner från ITP m. m. samt underhållsbidrag medtagna. Till det som saknas hör lotterivinster, gåvor och arv. Även om dessa totalt sett kanske inte har så stor betydelse, kan de förvisso betyda mycket för den enskilde mottagaren och hans position i inkomstfördelningen.

Vidare kan anmärkas att det är just kontanta transfereringar som är medtagna. Hela mängden av "naturaförmåner" i form av subventionerad barnomsorg m. m. lyser med sin frånvaro. Beträffande de senare bör emellertid observeras att de i viss mån blir beaktade på indirekt väg.

Subventioner har två effekter på inkomstfördelningen. [Söderström & Assarsson (1984).] Den ena är att öka faktorinkomsten för ifrågavarande producenter. Denna effekt blir beaktad i och med att faktorinkomsten räknas. Den andra effekten är att ifrågavarande konsumenter gynnas av ett lägre pris. Till den del som detta påverkar konsumentprisindex får detta betydelse i SCB:s inkomstmått såtillvida att deflatorn vid beräkningen av realisationsvinster påverkas. (Om subventionerna finansieras med indirekta skatter kan det vara fråga om prisökningar i stället för prissänkningar.) Vore detta allt, så vore utelämnandet av subventionerna inget problem.

Problemet är att de offentliga subventionerna kan vara diskriminerande på konsumentens sida. Detta är fallet när subventionerade varor eller tjänster, som t. ex. den kommunala barnomsorgen, är ransonerade. I sådana fall bör man antingen uppskatta ett förmånsvärde eller övergå till ett realt inkomstmått som deflateras med olika prisindex för olika kategorier av inkomstagare. I bägge fallen blir följden att vederbörande kategorier får en gynnsammare position i inkomstfördelningen. Detta kan gälla t. ex. barnfamiljer.

Potentiellt är en sådan korrigering av inkomstmåttet betydelsefull. Observera emellertid att det nu bara är fråga om subventioner som gäller typiska konsumtionsvaror och att sådana subventioner sällan är diskriminerande. Subventioner som avser investeringsverksamhet blir automatiskt beaktade genom att vederbörande personers (framtida) faktorinkomst stiger i motsvarande mån.

Inkomsten av omvärdering

Det sista inkomstslaget i den uppdelning som används i appendix avser kapitalvinster och kapitalförluster till följd av att priserna på personens innehav av aktier m.m. ändras. Dessa vinster och förluster bokförs av SCB vid realiserandet som inkomst av tillfällig förvärvsverksamhet. Som nämnts sker detta med en viss underskattning.

2.4 Inkomsten av eget hem

Av alla de tänkbara utvidgningar och korrigeringar som här nämnts är det bara två som är utnyttjade i den efterföljande framställningen. För det första har inkomsttagarnas ränteutgifter och andra avdragsgilla kostnader tagits med. För det andra har det antagits att personerna har en positiv inkomst av eget hem på 3 procent av det egna kapitalet i fastigheten. I konsekvens med detta redovisas ränteutgifterna exklusive räntan på inteckningskulder.

Med tanke på vad som sagts kan detta tyckas vara en väl blygsam modifiering av inkomstmättet. Att nu gå längre är emellertid förenat med stora svårigheter. Risker är att man får arbeta med grova schabloner på data med låg kvalitet och att härigenom hela statistiken blir försämrade. Bara man är medveten om begränsningarna, är det ett väsentligt värde att få arbeta med exakta uppgifter.

I framtiden kan det statistiska underlaget bli väsentligt bättre. Många av de utvidgningar av inkomstmättet som här nämnts finns med i förslagen till en reformerad inkomstbeskattning. En huvudpunkt i förslagen är just att bredda inkomstmättet [se särskilt Lindencrona m. fl. (1986)].

3 Inkomststrukturen

3.1 Komponenternas relativa storlek

Transfereringar i form av pensioner m. m. utgör en allt större del av de inkomster som svenskarna disponerar för privat konsumtion. I förhållande till faktorinkomsterna har de erhållna transfereringarna ökat från knappt 30 procent 1975 till drygt 40 procent 1984. Detta framgår av *Tabell 3.1*, där utvecklingen av några inkomstkomponenter beskrivs.

Av *Tabell 3.1* framgår vidare att de svenska hushållens löner och faktorinkomster faktiskt minskade under perioden 1975–84, men att de disponibla inkomsterna ändå ökade till följd av transfereringarnas tillväxt. Detta återspeglas i den offentliga budgeten av ett minskat ”överskott” i förhållande till hushållssektorn. De för hushållen negativa transfereringarna, som huvudsakligen ut-

Tabell 3.1 Utvecklingen av vissa inkomstkomponenter 1975–84. 1980 års priser. Genomsnittlig procentuell förändring.

	Totalbelopp kr			Förändring (%)	
	1975	1980	1984	1975– 1980	1975– 1984
Lön	244773	243639	232207	–0.1	–0.6
Faktorinkomst ¹	272090	268050	259922	–0.3	–0.5
Positiva transfer. ²	72021	97764	105286	+6.3	+4.3
Negativa transfer. ³	102720	106111	109354	+0.7	+0.7
Disponibel inkomst	241373	259918	255996	+1.5	+0.7

¹ Lön, företagarinkomst, inkomst av kapital samt inkomst av tillfällig förvärvsverksamhet.

² Ersättning i samband med sjukdom, pension och livränta, familjestöd, studiebidrag, arbetsmarknadsstöd, ersättning i samband med militär-tjänst och värnpliktstjänstgöring samt socialbidrag m. m.

³ Slutlig direkt skatt samt periodiskt understöd m. m.

Källa: SCB, *Inkomstfördelningsundersökningen 1984*, Be 21 SM 8601.

görs av de direkta skatterna, är vid periodens slut bara obetydligt större än de positiva transfereringarna.

I *Tabell 3.2* ges en mera disaggregerad beskrivning av inkomstutvecklingen för hushållen. Till skillnad från i *Tabell 3.1*, är det nu genomsnittsbeloppet (i tkr) per hushåll som anges. Ändringar i hushållens antal och fördelning kan inte fränkännas viss betydelse, men tabellen visar ändå klart att det över tiden skett en förskjutning framför allt från arbetsinkomster mot pensioner. Relativt sett har också transfereringarna inom arbetsmarknadsstödet uppvisat en snabb tillväxt.

I detta sammanhang bör noteras att förskjutningen från arbetsinkomster mot pensioner kan ske utan att nettoersättningen för arbetsinsatser minskar. Till viss del ingår pensionerna i arbetserättningen.

Tabell 3.2 Utvecklingen av vissa inkomstkomponenter 1975–84. Genomsnittsbelopp (tkr) per hushåll. 1980 års priser.

	1975	1984
Lön	58.7	51.5
Företagarinkomst ¹	3.9	2.4
Inkomst av kapital ²	2.3	3.4
FAKTORINKOMST	65.3	57.7
POSITIVA TRANSFERERINGAR	17.3	23.4
varav		
sjukersättning	2.8	2.6
pension, livränta	9.9	14.9
familjestöd	3.8	3.6
studiestöd	0.5	0.8
arbetsmarknadsstöd	0.3	1.3
NEGATIVA TRANSFERERINGAR	24.7	24.2
varav		
slutlig skatt	24.3	23.8
DISPONIBEL INKOMST	57.9	56.8
Arbetsinkomst ³	65.9	57.1
Sammanräknad inkomst ²	75.0	75.0
Statlig taxerad inkomst ²	69.2	68.8

¹ Nettointäkt – underskott + investeringsavdrag + extra avdrag för vissa skogsuttag.

² Taxeringsmässigt begrepp.

³ Summan av lön, företagarinkomst, sjukpenning, föräldrapenning och dagpenning vid utbildning och tjänstgöring inom totalförsvaret.

Källa: SCB, *Inkomstfördelningsundersökningen 1984*, Be 21 SM 8601.

Vilka bidrag m. m. som ingår i de olika positiva transfereringsposterna i *Tabell 3.2* har redovisats i *Tablå 2.2*. De negativa transfereringarna omfattar utöver slutlig skatt (inklusive förmögenhetsskatt), utbetalda periodiska understöd och pensionsförsäkringar. De senare kan förekomma, eftersom hushållssektorn statistiskt inkluderar vissa föreningar.

3.2 Inkomststrukturen över livscykeln

Den tidigare beskrivningen kompletteras i detta avsnitt med en redogörelse för inkomststrukturen m. m. i åldersklasserna. Som förut används hushållsdata. Hushållen är grupperade efter hushållsföreståndarens ålder. Som hushållsföreståndare räknas individen som har högst A-inkomst.

För att öka jämförbarheten mellan åldersklasserna anges arbetskraftsutnyttjandet och antalet konsumtionsenheter per hushåll. *Arbetskraftsutnyttjandet* beräknas som faktiskt årsarbete i förhållande till potentiellt med följande vikter:

<i>Arbetar</i>	<i>Sysselsättningsnivå</i>	<i>Arbetskraftsreserv</i>
– heltid	1.00	0.00
– lång deltid	0.75	0.25
– kort deltid	0.35	0.65
– inte alls	0.00	1.00

Dessa vikter gäller vuxna hushållsmedlemmar i åldern 18–64 år.

Frånvaro på grund av tjänstledighet, sjukdom etc. räknas som arbetad tid. Det bör framhållas att dessa mått är grova och att benämningen arbetskraftsreserv inte skall förstås så att hushållen har möjlighet att när som helst utbjuda motsvarande arbetstimmar. I arbetskraftsreserven ingår t. ex. förtidspensionärer.

Beräkningen av antalet *konsumtionsenheter* har skett enligt RSV:s standardmetod. Enligt denna har ensamstående vikten 0,95, sammanboende vuxna vikten 1,65 samt barn vikten 0,40 vardera. Dessa vikter används vid beräkningen av existensminimum, se avsnitt 5.1.

I *Tabell 3.3* ges den översiktliga bilden. Nederst i tabellen anges den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet i åldersklasserna. Mätt med detta mått har det skett en förskjutning i fördel-

Tabell 3.3 Hushållsstorleken, arbetskraftsutnyttjandet och inkomststrukturen över livscykeln. Åldersklassernas relativa läge. Hushållsdata 1975–84.

	25 -24	30 -29	35 -34	40 -39	45 -44	50 -49	55 -54	60 -59	65- -64		Alla
Antal hushåll											
1975	151	97	96	69	62	66	71	76	78	233	416.7 ¹
-78	139	92	96	79	67	60	64	86	67	248	433.7
-81	139	91	87	96	69	57	66	68	81	245	437.3
-84	150	87	83	94	85	59	57	58	72	254	450.2
Arbetskraftsutnyttjande per hushåll ²											
1975	93	113	113	107	113	115	107	99	75	46	0.67
-78	92	108	106	108	106	111	107	96	73	75	0.71
-81	82	108	107	108	114	114	108	104	73	63	0.71
-84	78	110	108	110	114	118	110	101	74	69	0.72
Faktorinkomst per hushåll											
1975	61	117	149	156	164	173	152	132	94	19	40400
-78	70	119	144	159	167	166	170	134	94	12	51900
-81	63	114	137	154	174	174	157	146	95	17	66500
-84	58	112	136	155	176	175	167	150	99	19	82100
Positiva transfereringar per hushåll											
1975	36	70	70	85	73	57	61	88	115	201	10500
-78	41	65	77	81	74	70	67	95	147	174	17100
-81	36	64	73	69	62	60	59	86	145	192	25800
-84	31	64	73	70	58	55	61	86	149	196	33500
Negativa transfereringar per hushåll											
1975	48	104	134	143	153	171	155	140	104	39	15000
-78	57	103	124	145	157	158	171	145	119	32	20400
-81	48	95	113	127	148	159	150	151	123	53	26600
-84	44	96	112	127	147	148	151	152	128	62	34800
Disponibel inkomst per konsumtionsenhet											
1975	82	111	112	108	114	123	119	120	104	77	23800
-78	88	111	107	110	111	119	124	117	107	76	33100
-81	80	105	103	103	111	118	115	123	109	87	45400
-84	73	106	104	104	114	121	123	122	116	87	56100

¹ Genomsnittet per åldersklass.

² Faktiska årsarbeten i förhållande till potentiella.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

ningen mot de äldre åldersklasserna. De fyra yngsta klasserna (upp till 40 år) uppvisar en krympande andel, medan de fyra äldsta klasserna (över 50 år) uppvisar en ökande andel. Detta är en avspeglning av bl. a. pensionssystemets utbyggnad. Observera

emellertid att samma tendens gör sig gällande också ifråga om faktorinkomsternas utveckling. Åldersklasserna under 40 år har en svagare utveckling än åldersklasserna över 40 år. En bidragande faktor är att arbetskraftsutnyttjandet ökat snabbare bland äldre hushåll än bland yngre. För de allra yngsta har arbetskraftsutnyttjandet t. o. m. minskat, från 62 procent 1975 till 56 procent 1984. I övriga åldersklasser har arbetskraftsutnyttjandet ökat, sannolikt som en följd av ökad kvinnlig förvärvsverksamhet.

För de positiva och negativa transfereringarnas del kan inte ett lika tydligt mönster observeras. Det låter sig dock sägas att skattettrycket förskjutits något uppåt i åldrarna samt att de bägge äldsta åldersklasserna (över 60 år) dragit det längsta sträcket vad gäller de positiva transfereringarnas utveckling.

Lägg märke till att antalet hushåll i åldersklasserna inte är konstant och ej heller utvecklas proportionellt. En anledning till att en klass får ett relativt mindre antal hushåll är att hushållsstorleken i klassen går upp, därför att vederbörande personer i större utsträckning bildar familj. Detta leder, *ceteris paribus*, till att inkomstmättet ökar. Makarnas faktorinkomst m. m. adderas och två sammanboende vuxna utgör färre konsumtionsenheter än två ensamstående vuxna, 1,65 respektive 1,90.

Den negativa utvecklingen för hushållen under 40 år skulle i varje fall delvis kunna förklaras med att ensamboendet ökat. Tillgängliga uppgifter ger emellertid inget starkare stöd för detta antagande. Antalet vuxna per hushåll har utvecklat sig på följande sätt:

	Ålder		
	-24	25-30	Samtliga
1975	1.13	1.49	1.50
-78	1.12	1.43	1.46
-81	1.09	1.43	1.45
-84	1.09	1.36	1.44

Detta visar att i varje fall de äldre bland de yngre hushållen har en hävdad ställning. Vidare ger en jämförelse med *Tabell 3.3* omedelbart vid handen att det inte föreligger något entydigt empiriskt samband mellan hushållsstorleken och t. ex. den disponibla in-

komsten per konsumtionsenhet. Det förefaller därför inte som om den tidigare beskrivna inkomstutvecklingen skulle vara enbart en följd av demografiska förändringar.

En detaljerad redovisning av inkomststrukturen i åldersklasserna under 1984 ges i *Tabell 3.4*. Som måttenhet används här den absoluta inkomsten/utgiften per konsumtionsenhet. Detta är, om än grovt, ett mått på vederbörande vuxna individers individuella inkomst/utgift sedan stordriftsfördelar i samboendet och privata transfereringar, främst från föräldrar till barn, beaktats.

Uppgifterna i tabellen talar för sig själva, varför det kan räcka att göra några korta påpekanden. En praktisk synpunkt är att de redovisade delkomponenterna i vissa fall bara är ett urval. Ar-

Tabell 3.4 Inkomsterna över livsryckeln. Genomsnittsbelopp per konsumtionsenhet i åldersklasserna. Hushållsdata 1984. Tusental kr.

-24	25	30	35	40	45	50	55	60	65-	Alla
	-29	-34	-39	-44	-49	-54	-59	-64		
Konsumtionsenheter per hushåll										
1.03	1.37	1.71	1.87	1.81	1.65	1.51	1.44	1.33	1.21	1.42
Andel av konsumtionsenheter (%)										
10.9	8.4	10.1	12.4	10.9	6.9	6.1	5.9	6.8	21.6	100
Arbetsinkomst										
48.4	73.5	68.5	68.9	79.3	86.7	88.5	81.9	55.3	4.7	56.5
- lön										
45.6	66.2	61.8	64.5	74.3	80.0	82.6	74.9	49.8	4.1	52.0
- sjukersättning										
2.0	3.5	2.7	2.1	2.8	4.6	3.9	5.1	4.8	0.2	2.6
Kapitalinkomst										
0.7	0.4	2.2	2.3	3.9	4.8	6.4	8.5	9.4	8.3	4.6
- ränteinkomst										
0.9	1.2	1.6	1.9	2.1	2.6	3.4	4.8	6.1	6.7	3.4
- ränteutgift										
0.7	2.0	2.2	2.3	2.5	2.5	2.7	2.4	2.5	1.1	1.9
- eget hem										
0.1	0.4	0.8	1.3	2.0	2.4	2.5	3.0	2.6	1.8	1.5
- företag ¹										
0.3	0.7	1.3	1.1	1.8	2.1	2.1	2.2	2.0	0.6	1.2
- tillfällig förvärvsinkomst										
0.1	0.1	0.7	0.3	0.4	0.4	0.8	1.0	1.2	0.3	0.4
Pension										
0.3	0.7	1.8	1.0	1.8	2.5	6.8	12.9	29.2	51.7	15.1

-24	25	30	35	40	45	50	55	60	65-	Alla
-29	-34	-39	-44	-49	-54	-59	-64			
Familjestöd										
1.7	6.1	7.7	6.4	4.5	3.0	1.7	0.9	0.7	2.1	3.6
- föräldrapenning										
0.5	3.0	2.7	1.1	0.4	0.2	0.1	-	-	-	0.8
- bostadsbidrag										
0.2	0.7	1.2	1.2	0.9	0.6	0.5	0.4	0.5	2.1	1.1
- barnbidrag										
0.1	0.9	2.0	2.4	1.9	1.2	0.5	0.3	0.1	-	0.9
Studiebidrag ²										
0.6	0.4	0.2	0.4	0.4	0.4	0.2	0.1	0.1	-	0.3
Arbetsmarknadsunderstöd										
2.6	3.3	1.1	1.9	0.9	0.3	0.7	0.8	2.7	0.2	1.3
Värnpliktersättning										
0.8	0.1	0.1	0.1	0.1	-	-	-	-	-	0.1
Inkomstskatt										
14.8	23.7	22.2	22.6	27.6	30.7	34.5	36.5	33.3	17.9	24.0
Arbetsgivaravgift										
16.6	24.3	23.2	24.0	28.1	30.3	31.3	28.5	19.3	-	..
Disponibel inkomst										
40.8	59.7	58.4	58.1	63.7	67.9	68.9	68.7	65.2	48.9	56.1

¹ Hälften av företagarikomsten. Den andra hälften ingår i arbetsinkomsten.

² Lånedelen av studiemedlen är ej inräknad.

³ Schablonmässigt uppskattad som 36 % av lön + företagarikomst.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

betsinkomsten utgörs av flera delkomponenter än lön och sjukersättning och familjestödet utgörs av flera delkomponenter än föräldrapenning, bostadsbidrag och barnbidrag. Av familjestödets delkomponenter är bl. a. bidragsförskotten och socialbidragen inte särredovisade. Beträffande kapitalinkomsten redovisas dock alla delkomponenterna.

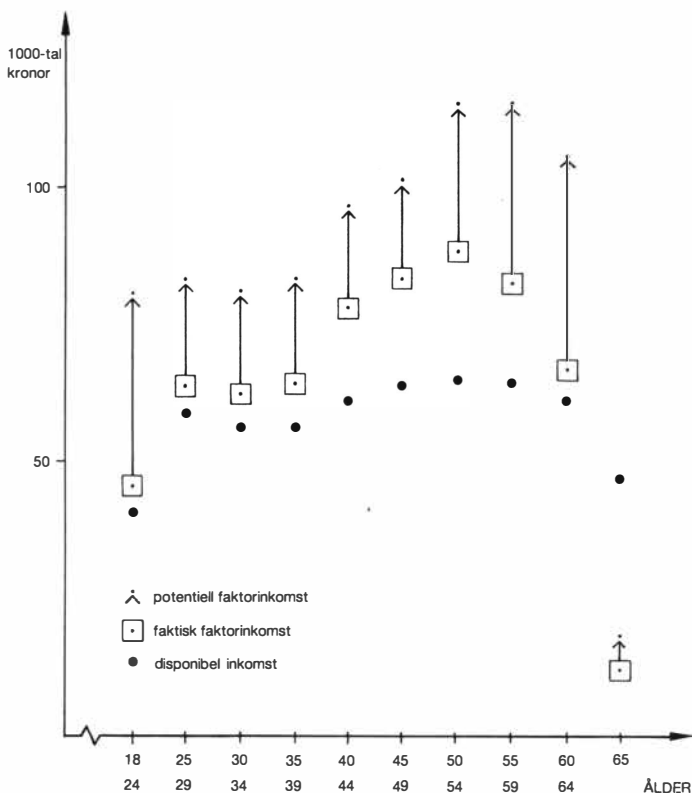
Till skillnad från tidigare har här arbetsgivaravgifterna tagits med. Dessa är schablonmässigt beräknade som en viss procent på lönerna och företagarikomsterna för personer som ej uppnått 65 års ålder. Med reservation för att beräkningen är grov, visar tabellen att arbetsgivaravgifterna innebär en hårdare belastning än de direkta inkomstskatterna ända upp i 45-årsåldern.

Beträffande den fördelningsprofil som framträder i *Tabell 3.4* kan noteras att det bara är den yngsta och äldsta åldersklassen

som ej når upp till den genomsnittliga disponibla inkomsten per konsumtionsenhet. Tillsammans utgör dessa klasser en knapp tredjedel av alla konsumtionsenheter. För att de skall nå upp till genomsnittsnivån, och alla därmed skall få lika stor inkomst, behöver 5,7 procent av inkomstsumman omfördelas mellan åldersklasserna. Detta är en indikation på att folks konsumtionsmöjligheter varierar tämligen lite mellan olika perioder av livsrytmen.

Den låga variationen i de disponibla inkomsterna per konsumtionsenhet visas också i *Figur 3.1*. Dessutom visas där hur den

Figur 3.1 Potentiell och faktisk faktorinkomst per konsumtionsenhet samt disponibel inkomst per konsumtionsenhet i åldersklasserna 1984.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

faktiska och potentiella faktorinkomsten varierar mellan åldersklasserna. Den potentiella faktorinkomsten har beräknats genom att hushållens lön och hälften av deras företagarikomst räknats upp med hänsyn till arbetskraftsutnyttjandet. Denna uppräknings har störst betydelse i åldersklasserna 18–24 år och 60–64 år. I den äldsta åldersklassen har uppräkningsen mycket liten betydelse eftersom endast individer under 65 år räknas in i hushållens arbetskraftsreserv. Som synes är de potentiella faktorinkomsterna jämnare fördelade än de faktiska, men långtifrån lika jämnt fördelade som de disponibla inkomsterna.

Något försök att beräkna den potentiella disponibla inkomsten per konsumtionsenhet har inte gjorts. Individernas/familjernas nettobehållning av ökat förvärvsarbete är svår att uppskatta i denna typ av data. Marginaleffekten är bl. a. beroende av hur faktorinkomsterna är fördelade inom respektive åldersklass.

3.3 Den individuella inkomstutvecklingen

Det bör understrykas att den åldersprofil som här visats för faktorinkomsten och den disponibla inkomsten gäller ett visst år för personer som är olika gamla. Inkomstutvecklingen för en person under en följd av år kan se väsentligt annorlunda ut.

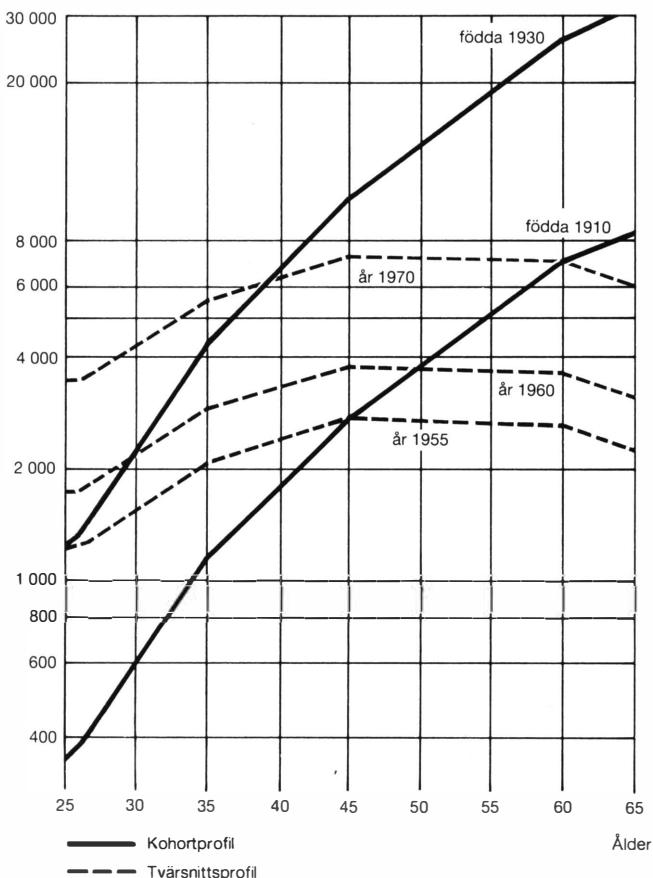
Detta illustreras i *Figur 3.2*. Där visas dels lönen för olika gamla civilingenjörer 1955, 1960 och 1970, dels löneutvecklingen för civilingenjörer födda 1910 respektive 1930. Tvärsnittskurvan är som synes mycket flackare än kurvan för årsklasserna.

Denna illustration gäller en enda inkomstkomponent för en speciell kategori inkomsttagare. Tyvärr finns det inte någon mera omfattande statistik om hur den totala inkomsten utvecklas för enskilda individer och familjer. Sammanställningar av sådana uppgifter anses strida mot det integritetsskydd som finns i lagstiftningen om hur taxeringsuppgifter m. m. får användas. Regeln är att alla sådana uppgifter endast får användas av vederbörande myndighet samt att de skall förstöras när de inte längre är aktuella. Inte ens Riksarkivet har rätt att bevara uppgifterna.

Mot denna bakgrund är det sensationellt att SCB utverkat tillstånd att sammanställa uppgifter om enskilda personers inkomst under två på varandra följande kalenderår. Ett exempel på en sådan sammanställning ges i *Tabell 3.5*. Där visas hur enskilda

Figur 3.2. Uppskattade kohort- och tvärsnittsprofiler för civilingenjörer (Semilogaritmisk skala).

Månadslön
kronor

Källa: Klevmarken m. fl. (1974), *Industritjänstemännens lönestruktur, En studie av löneprofiler för tjänstemän med högre utbildning*, Industris utredningsinstitut, Almqvist & Wiksell, Uppsala.

individers position i inkomstfördelningen skiftade mellan 1980 och 1981.

Inkomstmättet i tabellen är ungefärligen detsamma som tidiga-

Tabell 3.5 1981 års placering i inkomstfördelningen i förhållande till 1980 års placering. Kvintilgrupper. Procenttal.

		1981 års placering				
		I	II	III	IV	V
1980 års placering	I	71.8	19.8	5.4	1.6	1.4
	II	19.9	56.2	19.5	2.8	1.7
	III	5.1	20.4	50.2	21.1	3.2
	IV	1.5	2.7	21.2	59.1	15.5
	V	0.6	0.7	3.9	16.2	78.6

Källa: B. Gustafsson, *Transfereringar och inkomstskatt samt hushållens materiella standard*, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, DsFi 1984:17.

re använts, dvs. disponibel inkomst per konsumtionsenhet, men till skillnad från tidigare anges inte inkomsten per hushåll utan per individ. Alla individer i ett hushåll har påförts samma inkomst. Detta betyder att inkomstökningar/minskningar för stora hushåll får större genomslagskraft än motsvarande öknings/minskningar för små hushåll.

Individernas position i inkomstfördelningen anges i tabellen av deras kvintilgruppstillhörighet. Varje kvintilgrupp omfattar 20 procent av individerna ordnade efter storleken på den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet (med Gustafssons sätt att mäta denna). Som synes är det bara 63 procent av individerna som 1980 och 1981 hade samma position i fördelningen. För 37 procent är positionen 1981 högre eller lägre än 1980. Hade klassindelningen gjorts finare skulle rörligheten framstått som ännu större.

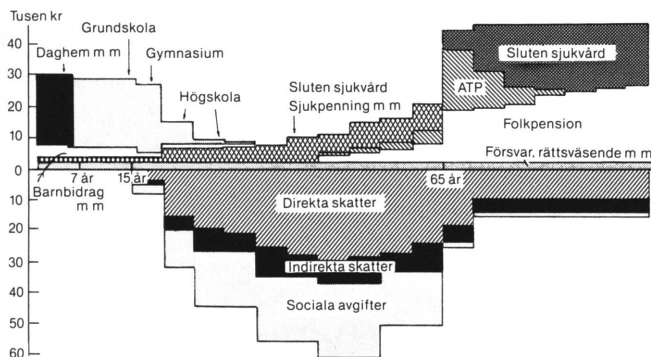
3.4 Subventionsrättigheter

I detta sammanhang bör också understrykas att vi i den föregående redovisningen av de mottagna inkomsternas fördelning använder en snäv tolkning av detta inkomstbegrepp. Den kanske viktigaste begränsningen är att de offentliga subventionsrättigheterna utelämnats. Detta skulle inte ha någon större praktisk betydelse om dessa konsumerades i proportion till de kontanta disponibla inkomsterna, men så är inte fallet.

Individernas konsumtion av offentliga subventionsrättigheter

varierar inte minst mellan åldersklasserna. Om än grovt, illustreras detta i *Figur 3.3*. Där har utnyttjandet av barnomsorg, utbildning, sluten sjukvård samt vissa kollektiva tjänster (försvar, rättsväsende m.m.) i olika åldrar adderats till de kontanta transfereeringarna i form av barnbidrag, sjukpenningar, pensioner osv. samt direkta och indirekta skatter. Den bild som framträder visar på en kraftig "omfördelning" av konsumtionsmöjligheter över livsrytmen.

Figur 3.3 Vissa offentliga tjänster och transfereringar samt erlagda skatter m. m. Schematisk fördelning över en individs livsperiod.

Källa: SCB, *Offentliga sektorn – Utveckling och nuläge*, Stockholm 1985.

Observera att denna bild inte är fullständig. Subventionsrättigheter på bl. a. kultur- och fritidsområdet liksom bostads- och livsmedels-subventionerna är inte medtagna. Att fördela dessa är emellertid en besvärlig uppgift. Man måste beakta att t. ex. bostadssubventionerna delvis är kapitaliserade i form av högre fastighetsvärden och därför kanske inte utgör någon förmån för fastigheternas aktuella ägare och hyresgäster [se Söderström & Assarsson (1984)].

4 Inkomstfördelningen bland ”arbetande”

Traditionellt presenteras inkomstfördelningen på så sätt att man delar in individerna/familjerna efter storleken på faktorinkomsten och för varje inkomstklass anger faktorinkomsten, de positiva och negativa transfereringarna samt den ”resulterande” disponibla inkomsten. Så är det mesta av statistiken på området upplagd, och så presenteras nästan alla fördelningsstudier.

Här används ett annat perspektiv. Vi gör klassindelningen på grundval av den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet och ser efter hur denna är sammansatt i inkomstklasserna. Härigenom blir en höginkomsttagare en person som faktiskt har hög inkomst och en låginkomsttagare en person som faktiskt har låg inkomst, oberoende av hur denna inkomst erhållits. Vidare begränsar vi oss här till personerna i yrkesaktiv ålder, dvs åldrarna 20–64 år. De äldre personerna behandlas i samband med att vi senare ser på pensionärernas inkomstförhållanden. 18- och 19-åringarna lämnas utanför redovisningen.

Vilket perspektiv man skall välja är naturligtvis en lämplighetsfråga. Med det här valda perspektivet betonas *slutresultatet* av inkomstbildningsprocessen. Om man vid tolkningen av denna process skall se transfereringarna eller faktorinkomsterna som det primära är en öppen fråga, allrahelst som transfereringarna numera nått en sådan omfattning och karaktär att de med visst fog kan uppfattas som en ”allmän inkomstgaranti”, till vilken individerna/familjerna har att anpassa sitt arbetsutbud och sparande.

4.1 Arbetskraftsutnyttjande m. m.

I *Tabell 4.1* lämnas uppgifter om de personer som ingår i respektive inkomstklass. Uppgifterna för de enskilda klasserna avser förhållandet till genomsnittet för samtliga inkomsttagare, uttryckt

som ett procenttal. Beträffande genomsnittet anges det absoluta värdet. (Exempelvis siffran 104 för antalet barn i den första decilgruppen 1975 betyder att denna inkomstklass detta år hade 4 procent flera barn än genomsnittet. Antalet barn var där $1,04 \cdot 196,5 = 204$ tusen.)

Beträffande *antalet barn* kan konstateras att det finns en överrepresentation i inkomstfördelningens nedre del. Denna överrepresentation är tämligen stabil över tiden. Under perioden 1975–84 har det inte skett någon systematisk förskjutning av antalet barn uppåt eller nedåt i fördelningen.

Tabell 4.1 *Antal barn m. m. i inkomstklasserna 1975–84. Indelning i decilgrupper efter storleken på den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet. Personer i åldern 20–64 år.*

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Alla ¹
Antal barn, relativa tal											1000-tal
1975	104	166	165	127	124	89	74	62	47	42	1965
-78	150	155	144	140	101	90	64	58	56	42	1930
-81	130	155	153	115	115	85	66	70	55	57	1881
-84	117	164	160	134	111	77	85	65	50	38	1828
Antal personer per hushåll, relativa tal											
1975	92	123	124	111	109	93	89	88	85	85	2.21
-78	113	116	116	114	98	94	86	86	88	88	2.17
-81	104	117	116	102	101	93	88	94	90	95	2.11
-84	98	118	116	109	100	90	96	93	89	90	2.07
Antal konsumtionsenheter, relativa tal											
1975	92	114	116	108	106	94	92	93	92	93	1.60
-78	107	109	109	109	98	95	91	92	94	96	1.58
-81	101	110	109	100	99	95	93	98	96	101	1.54
-84	96	110	109	105	99	93	97	97	96	98	1.52
Sysselsättningsnivå, relativa tal											
1975	39	69	83	94	104	107	116	125	128	133	1.09
-78	59	65	82	97	98	109	110	118	128	135	1.10
-81	55	72	83	90	103	105	110	122	127	137	1.09
-84	50	74	86	94	99	105	108	116	126	136	1.11
Arbetskraftsreserv, relativa tal											
1975	207	189	164	129	98	67	44	38	36	31	0.45
-78	207	190	163	117	95	56	59	49	34	37	0.41
-81	208	182	156	113	77	74	62	54	41	46	0.39
-84	214	181	136	106	86	64	69	67	42	36	0.36

¹ Genomsnittet för alla hushåll i åldern 20–64 år.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

Beträffande *antalet personer per hushåll* noteras dels en successiv minskning över tiden, dels en viss förskjutning mot de högre klasserna. Denna förskjutning innebär att hushållsstorleken tenderar att bli mera homogen i fördelningen. Görs omräkningen till *konsumtionsenheter* förstärks denna tendens. Det är vid periodens slut bara tre inkomstklasser som avviker mera än 5 procentenheter från genomsnittet för samtliga hushåll. Vid periodens början var avvikelserna i inget fall mindre.

Med reservation för att måtten är grova, kan det konstateras att *sysselsättningsnivån* är i stort sett konstant över tiden, medan *arbetskraftsreserven* minskar. Vidare kan det konstateras att inkomstklasserna blir allt mera lika vad gäller sysselsättningsnivån, medan utvecklingen av arbetskraftsreserven företer en mera splittrad bild. Alltjämt är dock skillnaderna mellan inkomstklasserna stor. Medan sysselsättningsnivån i den lägsta klassen bara är omkring 50 procent av genomsnittet för samtliga, är den omkring 135 procent i den högsta klassen. Vad gäller arbetskraftsreserven är olikheten ännu större. Det vore egendomligt om inte dessa olikheter kunde förklara mycket av inkomstskillnaderna.

4.2 Inkomststrukturen i fördelningen

I *Tabell 4.2* presenteras inkomstfördelningens utveckling i stora drag. De tidigare redovisade komponenterna redovisas här för varje inkomstklass (i form av procenttal). Dessutom redovisas storleken på den disponibla inkomsten med och utan korrigering för antalet konsumtionsenheter.

Tabell 4.2 Inkomstfördelningen för åldersgruppen 20–64 år. Indelning i decilgrupper efter den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet. Relativa tal samt genomsnittet för samtliga i löpande priser.

År	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Alla ¹
Faktorinkomst, relativa tal											
1975	24	58	73	83	93	96	107	124	138	205	52600
-78	38	56	71	85	87	101	105	120	142	194	70100
-81	31	61	70	80	88	96	109	123	143	198	87900
-84	30	57	70	81	90	98	106	123	143	202	110600

År	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Alla ¹
Positiva transfereringar, relativa tal											
1975	102	113	115	113	116	110	90	78	84	74	7600
-78	84	119	116	108	116	88	98	96	79	87	13700
-81	78	103	117	122	101	108	97	92	94	84	18800
-84	74	117	118	117	104	91	110	99	85	80	23800
Negativa transfereringar, relativa tal											
1975	19	44	55	70	82	97	110	133	157	265	18700
-78	31	46	60	73	85	103	116	137	157	226	23600
-81	28	49	60	76	83	99	112	128	154	214	32000
-84	30	49	60	76	87	104	110	126	149	221	41600
Disponibel inkomst, relativa tal											
1975	40	74	88	93	102	99	104	114	124	162	41500
-78	53	76	87	96	95	99	102	110	124	158	57400
-81	44	78	87	92	93	99	104	114	128	162	74700
-84	41	77	87	92	94	95	106	116	127	164	92800
Disponibel inkomst per konsumtionsenhet, relativa tal											
1975	41	64	75	86	95	103	111	121	132	172	26300
-78	47	69	78	87	95	102	110	118	129	163	36900
-81	41	70	80	89	95	102	110	119	131	164	48600
-84	42	69	80	88	95	101	109	119	131	166	61100

¹ Genomsnitt per hushåll i löpande priser.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

Beträffande fördelningen av den *disponibla inkomsten per konsumtionsenhet* kan konstateras att det under perioden skett en viss minskning i graden av ojämnheter. Mätt med den maximala utjämningskvoten, som anger hur stor del av den totala inkomstsumman som behöver flyttas från höginkomsttagarna till låginkomsttagarna för att alla skall få precis lika stor inkomst, har inkomstspredningen minskat på följande sätt:

1975	13.8
-78	12.2
-81	12.5
-84	12.6

Härav framgår att hela minskningen inträffade under de tre första åren. Därefter har det skett en svag ökning av inkomstolikheterna. Orsakerna här till får nu vara en öppen fråga, men det är

värt att notera att minskningen 1975–78 hade sin bakgrund i förändringar som både ökade den lägsta decilgruppens relativa inkomst och minskade den högsta decilgruppens. För den lägsta, men ej för den högsta decilgruppen, har detta en motsvarighet i sysselsättningsnivåns förändring (se *Tabell 4.1*).

Orsaken till den lägsta decilgruppens förbättrade position under 70-talets senare del ligger uppenbarligen inte i transfereringssystemet. Som framgår av *Tabell 4.2* har detta utvecklats i "regressiv" riktning. Den lägsta decilgruppen får efter hand allt mindre av de positiva transfereringarna, och de får en över tiden försämrad position i de negativa transfereringarna. Motsatsen gäller den högsta decilgruppen, som vinner relativt allt mera på de positiva transfereringarna och förlorar relativt allt mindre på de negativa. Detta kunde vara en logisk konsekvens av att de bägge extrema decilgrupperna närmar sig varandra i fråga om faktorinkomstens storlek, men som också framgår av tabellen är detta inte i någon större utsträckning fallet. Den högsta decilgruppen har i stort sett bibehållit sitt relativa överläge på faktormarknaden.

Detta blir än tydligare om vi ser på den översta kvintilen (decilerna IX+X). För denna var den relativa faktorinkomsten 172 år 1975, 168 år 1978, 171 år 1981 och 173 år 1984. Det är (återigen) bara 1978 som avviker något från mönstret.

Arbetsinkomsterna

Faktorinkomsten kan grovt uppdelas i en arbetsinkomst och en kapitalinkomst. Uppgifter om arbetsinkomsten lämnas i *Tabell 4.3*. Som arbetsinkomst räknas här utöver lönen för anställda även hälften av inkomsten för egna företagare samt vissa ersättningar i samband med sjukdom, militärtjänst, arbetslöshet etc. Pensioner betraktas här inte som ersättning för arbete. (I SCB:s statistik räknas hela företagarinkomsten som arbetsinkomst.)

I *Tabell 4.3* redovisas först de tre stora komponenterna i arbetsinkomsten var för sig. Redovisningen sker av vederbörande belopp 1975 och 1984 i löpande priser (tkr). För den totala arbetsinkomsten anges också den relativa storleken i respektive inkomstklass. Härav framgår att förskjutningarna mellan klasserna är små mellan 1975 och 1984.

Slutligen har i tabellen den totala arbetsinkomsten relaterats

Tabell 4.3 Arbetsinkomstens fördelning 1975 och 1984. Indelning i decilgrupper efter disponibel inkomst per konsumtionsenhet. Absoluta belopp per hushåll i löpande priser. Åldersgruppen 20–64 år.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Alla
Lön (tkr)											
1975	9.3	26.4	34.2	39.3	44.5	46.5	52.6	61.0	64.7	94.1	47.5
-84	28.1	56.2	72.0	82.4	93.5	103.2	111.1	127.9	149.2	201.7	102.6
Hälften av företagarkomsten (tkr)											
1975	1.4	1.4	1.5	1.4	1.4	1.0	0.9	1.1	1.2	3.6	1.5
-84	2.3	2.6	2.3	2.2	1.8	1.6	1.8	1.8	1.5	4.1	2.2
Ersättning i samband med sjukdom (tkr)											
1975	0.8	1.5	2.3	2.3	2.9	2.8	2.4	2.7	2.4	1.7	2.2
-84	1.4	4.3	5.1	5.6	6.2	4.6	5.7	6.1	6.7	5.6	5.1
Sammanlagd arbetsinkomst (tkr)											
1975	11.6	29.7	38.3	43.6	49.5	50.9	56.2	65.2	71.4	99.5	51.6
-84	32.8	65.9	81.8	91.8	103.3	110.8	119.8	136.4	157.9	211.7	111.2
Relativ arbetsinkomst (%)											
1975	22	58	74	84	96	99	109	126	138	193	100
-84	29	59	74	83	93	100	108	123	142	190	100
Arbetsinkomst per årsarbete (tkr)											
1975	27.6	39.6	42.1	42.3	43.4	43.5	44.6	47.9	51.0	68.6	47.3
-84	58.6	80.4	86.1	88.3	93.9	94.7	99.8	105.9	112.8	140.2	100.2
Relativ arbetsinkomst per årsarbete (%)											
1975	58	84	89	89	92	92	94	101	108	145	100
-84	58	80	86	88	94	95	100	105	112	140	100

¹ Utöver lönen, hälften av företagarkomsten och sjukersättningar m. m. ingår vissa värnpliktsbidrag och arbetsmarknadsstöd, men ej eventuell pension.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

till sysselsättningsnivån (antal årsarbeten) i klasserna. Dessa uppgifter lämnas både i absoluta och relativa tal. Med reservation för att måttet på sysselsättningsnivån är grovt, ger dessa uppgifter besked om timlönens nivå. Det kan konstateras att denna varierar väsentligt mindre än arbetsinkomsten, men att den i likhet med arbetsinkomsten uppvisar ett över tiden stabilt mönster. "Timlönen" i den lägsta inkomstklassen är oförändrat ca 60 procent av genomsnittet, medan den i den högsta inkomstklassen är 140–145 procent. Skall någon tendens anges, så är det att de lägre inkomstklasserna efter hand får en svagare position beträffande "timlönen".

Kapitalinkomsterna

En likartad redovisning av kapitalinkomsterna ges i *Tabell 4.4*. Som kapitalinkomst räknas här hälften av företagarinkomsten, inkomsten av eget hem mätt som 3 procent av det egna kapitalet, realisationsvinster och andra inkomster av tillfällig förvärvsverksamhet samt ränteinkomster (inklusive aktieutdelning o. d.) minskade med ränteutgifter som ej hänför sig till någon av de andra förvärvskällorna (exempelvis företag och eget hem).

Beträffande de enskilda komponenterna skall nu bara noteras att den lägsta inkomstklassen 1984 uppvisar förhållandevis stora ränteinkomster och ränteutgifter, men att det framför allt är den högsta inkomstklassen som uppvisar mera betydande kapitalinkomster.

Den sammanlagda kapitalinkomsten redovisas både i absoluta och relativa tal. Jämförs de senare med motsvarande uppgifter för den totala arbetsinkomsten, framgår tydligt att kapitalinkomsterna är mera koncentrerade till fördelningens övre del.

Slutligen redovisas i *Tabell 4.4* den skattepliktiga kapitalinkomsten beräknad på analogt sätt. Den viktigaste skillnaden gäller beräkningen av inkomsten från eget hem, men även företagarinkomsten är lite annorlunda beräknad i taxeringssammanhanget. Beträffande den skattepliktiga kapitalinkomsten observeras dels att denna är lägre 1984 än 1975, dels att den har en omvänd fördelningsprofil, så att de högre inkomstklasserna 1984 uppvisar de minsta kapitalinkomsterna.

Det är värt att erinra om de invändningar som kan göras mot SCB:s mått på hushållens kapitalinkomst. Som nämnts i avsnitt 2.3 bör ränteinkomsterna och ränteutgifterna justeras för inflationsförluster och inflationsvinster. De aktuella åren var inflationen 9,8 respektive 7,7 procent. Vidare borde måttet på realisationsvinsterna i inkomsten av tillfällig förvärvsverksamhet justeras upp samt erhållna vinster på premieobligationer o. d. läggas till. Härtill kommer önskemålet att inkludera en tillskriven inkomst på hushållens innehav av konst, smycken, bilar, båtar osv. Av flera skäl bör man alltså se skeptiskt på de här redovisade uppgifterna om kapitalinkomsternas storlek och fördelning. I *Tabell 4.4* är det egentligen bara inkomsten av eget hem som är mätt på ett någorlunda rättvisande sätt. Företagarinkomsten har en rimlig definition, men det är svårt att få tillförlitliga besked om dess storlek.

Tabell 4.4 Kapitalinkomstens fördelning 1975 och 1984. Indelning i decilgrupper efter disponibel inkomst per konsumtionsenhet. Absoluta belopp per hushåll i löpande priser. Åldersgruppen 20–64 år.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Alla
Ränteinkomster (tkr)											
1975	0.6	0.8	1.0	0.8	1.0	1.4	0.9	1.1	1.6	3.8	1.3
1984	3.5	2.1	2.2	2.7	2.5	2.8	3.5	4.6	5.5	9.7	3.9
Ränteutgifter, exklusive eget hem (tkr)											
1975	0.1	0.3	0.4	0.4	0.5	0.6	0.4	0.5	0.6	1.5	0.5
1984	4.3	1.7	3.0	2.3	2.4	2.6	3.1	3.3	4.3	7.1	3.4
Inkomst av eget hem (tkr)											
1975	0.3	0.6	0.9	1.1	1.2	1.1	1.1	1.2	1.6	2.7	1.2
1984	1.0	1.4	1.5	1.8	1.5	1.5	2.5	3.0	3.6	6.1	2.4
Inkomst av tillfällig förvärvsverksamhet (tkr)											
1975	0.0	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.2	1.4	0.2
1984	0.6	0.1	0.3	0.3	0.3	0.4	0.2	0.3	0.8	4.5	0.8
Hälften av företagarinkomsten (tkr)											
1975	1.4	1.4	1.5	1.4	1.4	1.0	0.9	1.1	1.2	3.6	1.5
1984	2.3	2.6	2.3	2.2	1.8	1.6	1.8	1.8	1.5	4.1	2.2
Sammanlagd kapitalinkomst (tkr)											
1975	2.2	2.6	3.1	3.0	3.2	3.0	2.6	3.0	4.0	10.0	3.7
1984	3.1	4.5	3.3	4.7	3.7	3.7	4.9	6.4	7.1	17.3	5.9
Relativ kapitalinkomst (%)											
1975	59	70	84	81	86	81	70	81	108	270	100
1984	53	76	56	80	63	63	83	108	120	293	100
Skattepliktig kapitalinkomst (tkr)											
1975	0.5	1.3	0.7	0.5	0.4	0.5	0.5	-0.1	0.4	3.2	0.8
1984	+0.3	-0.8	-2.8	-1.7	-2.4	-2.3	-3.9	-3.7	-5.6	-5.6	-2.9

¹ Beräknad som 3 procent av det egna kapitalet.

² Hälften av inkomsten av rörelse, jordbruk och hyresfastighet samt hela inkomsten av annan fastighet, kapital och tillfällig förvärvsverksamhet.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

Tolka inte detta så att hela bilden av inkomstfördelningen blir förrekykt. Dessa mätfel är beklagliga, men till saken hör att kapitalinkomsterna hursomhelst är förhållandevis små. I t. ex. Tabell 3.4 uppgår de till mindre än 10 procent av lönerna och en ännu mindre del av arbetsinkomsterna.

Pensioner m. m.

Hur ersättningarna i samband med sjukdom är fördelade har redovisats i *Tabell 4.3*. I *Tabell 4.5* ges uppgifter om vissa andra positiva transfereringar. Redovisningen görs med det relativa talet för respektive inkomstklass samt genomsnittet för samtliga hushåll.

Över genomsnittet för pensioner låg 1975 de fyra lägsta plus den högsta inkomstklassen. År 1984 har detta mönster ändrats. Relativt sett är då pensionerna lägst i den lägsta inkomstklassen. Detta är överraskande.

Familjestödet har utvecklats i motsatt riktning och hamnar mer och mer i de lägsta inkomstklasserna. Denna tendens försvinner inte helt om familjestödet räknas per barn i stället för per hushåll, men självklart framstår då skillnaderna mellan inkomstklasserna som relativt små.

I tabellen ges också uppgifter om *arbetsmarknadsstödet* och *studiestödet*. Dessa bidrag var 1975 så små att de presenterade siffrorna måste tas med stor reservation; skillnaderna mellan in-

Tabell 4.5 Fördelningen av vissa positiva transfereringar 1975 och 1984. Klassindelning efter den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet. Relativa tal och genomsnittet för samtliga.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Alla ¹
Pension och livränta, relativa tal											
1975	110	150	110	125	95	90	75	85	95	130	2000
-84	29	86	104	124	76	81	144	129	103	127	7900
Familjestöd, relativa tal											
1975	104	159	159	126	133	93	74	56	48	30	2700
-84	130	183	169	133	111	75	77	44	48	28	6400
Familjestöd per barn, relativa tal											
1975	100	96	96	99	107	104	100	90	102	71	—
-84	111	112	106	99	100	97	91	68	96	74	—
Arbetsmarknadsstöd, relativa tal											
1975	200	200	200	150	150	150	50	100	50	0	200
-84	92	173	119	127	142	108	92	100	27	23	2600
Studiestöd, ej lån, relativa tal											
1975	200	100	200	200	100	200	100	100	0	100	100
-84	100	150	250	100	100	125	100	50	75	75	400

¹ Genomsnittsbelopp per hushåll i löpande priser.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

komstklasserna kan till stor del vara betingad av att relativtalen är beräknade på avrundade siffror. År 1984 hade i varje fall arbetsmarknadsstödet nått en sådan nivå att relativtalen ter sig meningsfulla. Som framgår av tabellen var det detta år bara de bägge högsta inkomstklasserna som inte hade denna typ av bidrag i normal omfattning.

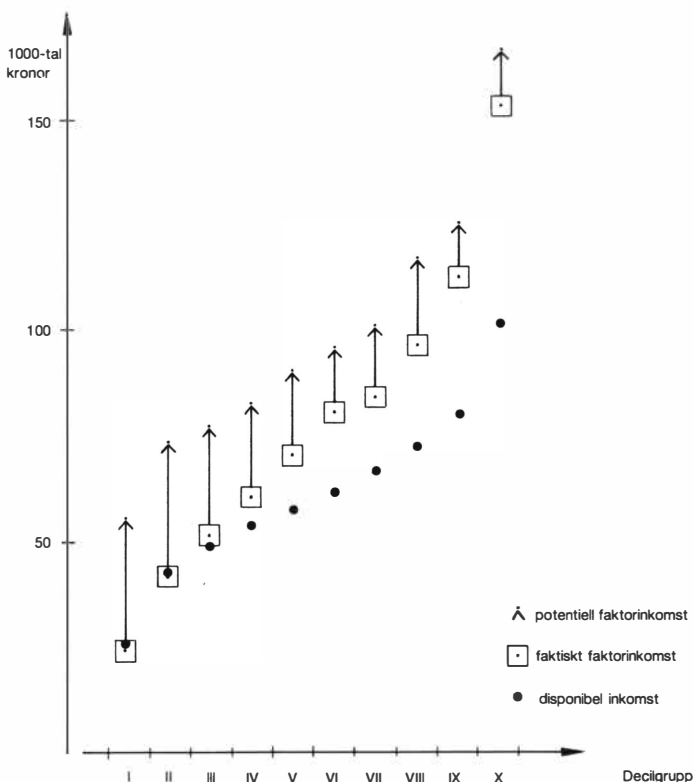
Denna genomgång har gällt de positiva transfereringarnas spridning mellan inkomstklasserna. Detta är naturligtvis bara en aspekt på saken. Ett annat perspektiv erhålles om transfereringarna relateras till inkomsten i respektive inkomstklass. Vilket inkomstmått man då skall använda är en lämplighetsfråga. En möjlighet är att ta arbetsinkomsten enligt *Tabell 4.3*. Dess relativa storlek var 190 i den högsta inkomstklassen. Ingen av de enskilda transfereringarna når upp till denna nivå. Det omvända gäller i stort sett för den lägsta inkomstklassen, vars relativa arbetsinkomst 1984 var 29. Det är bara pensionerna som inte var högre, så det ligger nära till hands att säga att bl. a. familjestödet väger förhållandevis tungt i budgeten för denna kategori. Observera dock att beskattningen kastar tvivel över tillförlitligheten i sådana jämförelser. Det korrekta synes vara att alla inkomster räknas efter skatt och får sin relativa vikt beroende på nettovärdet, men i så fall råder det tveksamhet om vilken skattesats som skall användas. Skall pensioner anses lika hårt beskattade som exempelvis arbetsinkomster?

Potentiell faktorinkomst

I *Figur 3.1* jämfördes den disponibla inkomsten med hushållens faktiska och potentiella faktorinkomst i åldersklasserna, allt räknat per konsumtionsenhet. En motsvarande jämförelse görs i *Figur 4.1* beträffande decilgrupperna i inkomstfördelningen för hushållen i åldern 20–64 år. Beräkningen av den potentiella faktorinkomsten har gjorts på samma sätt som tidigare, dvs. genom att den faktiska arbetsinkomsten räknats upp i förhållande till arbetskraftsutnyttjandet. Denna metod innebär, som nämnts, en viss överskattning med hänsyn till att det finns personer som på grund av dålig hälsa och arbetslöshet ej kan arbeta heltid. Beräkningen avser 1984.

Av figuren framgår att den disponibla inkomsten överstiger faktorinkomsten för hushållen i de bägge första decilerna. Vidare

Figur 4.1 Potentiell och faktisk faktorinkomst per konsumtionsenhet samt disponibel inkomst per konsumtionsenhet i inkomstklasserna 1984. Hushåll i åldern 20–64 år indelade efter disponibel inkomst per konsumtionsenhet.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

framgår det att skillnaden mellan faktisk och potentiell faktorinkomst avtar med nivån på den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet. Det bör nämnas att sjukpenningar o. d. ingår i arbetsinkomsten och därmed även i faktorinkomsten. Avståndet mellan faktorinkomsten och den disponibla inkomsten kan alltså inte ses som ett mått på "nettoskatten", dvs. erlagda skatter minus mottagna transfereringar.

4.3 Skattetrycket

De negativa transfereringarna domineras som nämnts helt av de direkta inkomst- och förmögenhetsskatterna. I *Tabell 4.6* visas hur dessa skatter är fördelade mellan inkomstklasserna. Först anges den erlagda (slutliga) skatten med respektive utan avdrag för de barnbidrag skattebetalarna erhåller. Barnbidraget betraktas i det senare fallet som en del av inkomstbeskattningen.

Därefter anges den sammanräknade nettoinkomsten enligt taxeringen och den erlagda bruttoskattens storlek i förhållande till denna. Någon större ändring av bruttoskattekvoten har tydligen inte skett mellan 1975 och 1984. Genomsnittligt låg denna bägge åren på drygt 35 procent. Men det kan noteras att det mellan åren skett en omfördelning till särskilt den lägsta inkomstklassens nackdel. (Detta förhållande ändras inte om vi i stället ser på nettoskattekvoten.)

Som framgått av *Tabell 4.4* innehåller vårt inkomstskattesystem en subvention till förmögenhetsägare. I *Tabell 4.6* syftar beteckningen *justerad sammanräknad nettoinkomst* på fallet att kapitalinkomsten beräknas på tidigare angivet sätt, bl. a. genom att inkomsten av eget hem sätts till 3 procent av det egna kapitalet. Denna justering sänker den genomsnittliga bruttoskattekvoten 2 à 2,5 procentenheter och mest i den högsta inkomstklassen, vilket medför att beskattningen framstår som mindre progressiv.

Vidare redovisas brutto- och nettoskattekvoten i förhållande till hushållens *potentiella sammanräknade nettoinkomst*. Denna inkomst har tagits fram genom att hushållens lön räknats upp med hänsyn till arbetskraftsutnyttjandet. I förhållande till denna inkomst sjunker skattekvoten särskilt i de lägre inkomstlägena. Sänkningen är kraftigare 1975 än 1984. Också med detta mått står sig tendensen att det mellan åren skett en omfördelning av skattebördan till låginkomsttagarnas nackdel.

Figur 4.2 visar lite tydligare hur skattekvoten varierade mellan inkomstklasserna 1984. Här anges i tur och ordning den officiella bruttoskattekvoten, den officiella nettoskattekvoten, nettoskattekvoten på den justerade sammanräknade nettoinkomsten samt nettoskattekvoten på den potentiella sammanräknade nettoinkomsten. Som synes har valet av mått störst betydelse för skattetryckets höjd i de lägre inkomstklasserna. I de högre inkomstlägena är det väsentligt mindre skillnad mellan måtten,

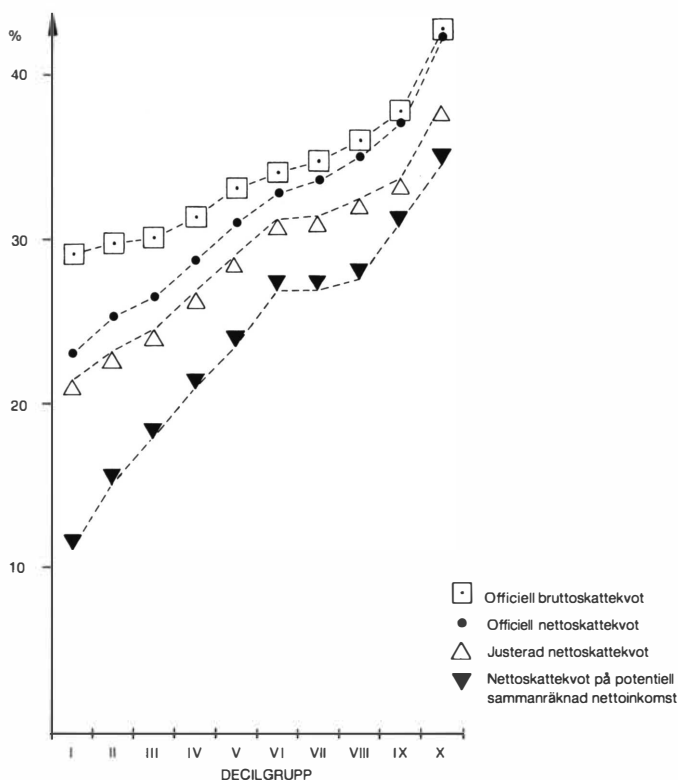
Tabell 4.6 Skattetryckets fördelning 1975 och 1984. Indelning i decilgrupper efter disponibel inkomst per konsumtionsenhet. Åldersgruppen 20–64 år.

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Alla
Erlagd bruttoskatt (tkr)											
1975	3.1	9.2	11.9	13.8	16.0	17.0	19.0	22.8	26.7	45.1	18.5
-84	11.4	22.1	26.6	31.7	35.1	39.3	43.7	50.4	58.6	88.9	40.8
Erlagd nettoskatt (tkr): bruttoskatt – barnbidrag											
1975	2.1	7.6	10.3	12.6	14.8	16.3	18.3	22.3	26.3	44.7	17.6
-84	9.0	18.8	23.6	29.2	33.1	37.9	42.2	49.2	57.8	88.3	38.9
Taxerad sammanräknad nettoinkomst (tkr)											
1975	14.1	32.7	39.8	44.9	50.3	51.5	55.8	63.9	71.2	101.4	52.6
-84	39.1	74.0	87.4	100.2	106.4	114.4	124.6	139.6	154.6	207.5	114.8
Officiell bruttoskattekvot (%)											
1975	22.0	28.1	29.9	30.7	31.8	33.2	34.1	35.7	37.5	44.5	35.2
-84	29.2	29.9	30.4	31.6	33.0	34.4	35.1	36.1	37.9	42.8	35.5
Officiell nettoskattekvot (%)											
1975	14.9	23.2	25.9	28.1	29.4	31.7	32.8	34.9	36.9	44.1	33.5
-84	23.0	25.4	27.0	29.1	31.1	33.1	33.9	35.2	37.4	42.6	33.9
Justerad sammanräknad nettoinkomst (tkr)											
1975	15.8	34.0	42.2	47.4	53.1	54.0	57.9	67.0	74.6	108.2	55.5
-84	41.9	79.3	93.5	106.6	112.5	120.4	133.4	149.7	167.3	230.4	123.6
Justerad bruttoskattekvot (%)											
1975	19.6	27.1	28.2	29.1	30.1	31.7	32.8	34.0	35.8	41.7	33.3
-84	21.5	23.7	25.2	27.4	29.4	31.5	31.6	32.9	34.5	38.3	31.5
Justerad nettoskattekvot (%)											
1975	13.3	22.3	24.4	26.6	27.9	30.2	31.6	33.3	35.3	41.3	31.7
-84	21.5	23.7	25.2	27.4	29.4	31.5	31.6	32.9	34.5	38.3	31.5
Potentiell sammanräknad nettoinkomst (tkr)											
1975	36.4	63.9	70.0	69.5	70.4	65.9	66.3	74.6	82.3	117.3	75.1
-84	80.7	123.5	130.6	137.1	138.9	140.1	156.2	177.8	183.9	247.9	155.6
Bruttoskattekvot på potentiell sammanräknad nettoinkomst (%)											
1975	8.5	14.4	17.0	19.9	22.7	28.8	28.7	30.6	32.4	38.4	24.6
-84	14.1	17.9	20.4	23.1	25.3	28.1	28.0	28.3	31.9	35.9	26.2
Nettoskattekvot på potentiell sammanräknad nettoinkomst (%)											
1975	5.8	11.9	14.7	18.1	21.0	24.7	27.6	29.9	32.0	38.1	23.4
-84	11.2	15.2	18.1	21.3	23.8	27.1	27.0	27.7	31.4	35.6	25.0

Anm. Justerad sammanräknad inkomst erhålles när inkomst av eget hem sätts till 3 procent av kapitalet. Potentiell sammanräknad inkomst erhålles när dessutom de vuxna hushållsmedlemmarna förutsätts arbeta heltid med den i respektive fall gällande timlönen.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

Figur 4.2 Olika mått på skattetrycket 1984. Indelning i decilgrupper efter disponibel inkomst per konsumtionsenhet. Åldersgruppen 20–64 år.

Källa: Tabell 4.6

vilket kan förstås så att man där har relativt få barn och en relativt liten arbetskraftsreserv.

Vad man skall mena med skattetryckets fördelning är uppenbarligen inte självklart. Vanligen används bruttoskattekvoten. Med detta mått ges intrycket att bördan är tämligen jämnt fördelad. Bland annat för att få internationell jämförbarhet är emellertid nettoskattekvoten ett bättre mått. Det är många länder som ger stödet till barnfamiljerna genom skattereduktion i stället för barnbidrag. Detta var också fallet i Sverige fram till 1948. Barn-

bidragsmodellen motiveras med att den är enklare att administrera samt möjlig att använda även när den taxerade inkomsten är mycket låg.

Av i princip samma skäl är den justerade nettoskattekvoten ett ännu bättre mått. Den svenska beskattningen av inkomsten av eget hem innebär en skattesubvention. Den kunde ersättas med ett räntebidrag som betalas ut från den offentliga budgeten. Att inte beakta denna förmån för villaägarna vore fel. Vad man kan diskutera är om inte också de explicita räntesubventionerna och bostadsbidragen borde behandlas som en negativ skatt, liksom barnbidragen. Och varför skulle man stanna med detta? Borde inte i så fall även värdet av erhållna pensionsrättigheter m. m. ses som en negativ skatt? På denna väg kanske man kommer fram till att skattetrycket för vissa kategorier egentligen är negativt, dvs. att deras negativa skatter är större än de positiva. Vi kommer tillbaka till detta i diskussionen om vem som vinner eller förlorar på de offentliga transfereringarna.

Om skattetrycket skall anges i förhållande till den potentiella inkomsten i stället för den faktiska är mera tveksamt, i varje fall när den potentiella inkomsten mäts så grovt som vi här gjort. Beräkningen är gjord på grundval av antagandet att alla skulle kunna arbeta heltid med den timlön de nu faktiskt har. Detta kan vara riktigt i många fall, men är uppenbarligen inte alltid realistiskt. Undantag behöver göras för förtidspensionärer, arbetslösa m. fl. Hursomhelst är det av intresse att konstatera att skattetrycket i förhållande till den potentiella inkomsten ökat under den studerade perioden och att låginkomsttagarna i gemen förefaller att ha en mycket gynnad position i inkomstbeskattningen. Deras nettoskattekvot är långt mindre än höginkomsttagarnas.

Hansson & Norrman (1986)

I detta sammanhang kan nämnas att Hansson & Norrman (1986) på utgiftsskattekommitténs vägnar gjort en beräkning av hur den justerade bruttoskattekvoten varierar med avseende på hushållens potentiella inkomst beräknad på ett delvis annat sätt än vi använt i *Tabell 4.6*.

Deras beräkning av den potentiella lönen är gjort på grundval av antagandet att alla män och kvinnor arbetar precis den *genomsnittliga* arbetstiden för respektive kön. En annan skillnad är

att Hansson & Norrman inte använder en decilgruppsindelning efter den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet, utan efter den potentiella *bruttoinkomsten per konsumtionsenhet*, samt att de i den potentiella bruttoinkomsten inkluderar även *icke-skattepliktiga bidrag*, t. ex. barnbidrag, bostadsbidrag och socialbidrag. Ytterligare en skillnad är att deras beräkning enbart avser åldersgruppen 45–55 år (11 årsklasser).

Under dessa förutsättningar fick Hansson & Norrman följande skattekvot för decilgrupperna:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Alla
35.9	27.2	27.8	33.4	29.9	31.6	31.2	33.0	32.6	33.1	31.7

Dessa siffror avser 1985. Med detta sätt att mäta skattekvoten framstår den svenska inkomstbeskattningen som regressiv. Personerna med lägst potentiell bruttoinkomst har den allra högsta skattesatsen; inkomstfördelningen är jämnare "före" än "efter" skatt.

Hanssons & Norrmans resultat är helt förenligt med vårt tidigare påstående att den svenska inkomstbeskattningen ger låginkomstagarna en gynnad ställning. Detta påstående avser hushållen med en faktiskt liten realiserad disponibel inkomst per konsumtionsenhet. Hansson & Norrman använder en annan klassindelning. Deras "låginkomsttagare" är hushållen med lägst potentiell bruttoinkomst per konsumtionsenhet. Detta kan uppenbarligen vara andra hushåll.

Vad som är mest relevant, att indela hushållen efter realiserad disponibel inkomst per konsumtionsenhet eller efter potentiell bruttoinkomst per konsumtionsenhet, beror naturligtvis på vilken fråga man vill besvara. Den indelning som Hansson & Norrman använt är därför varken sämre eller bättre än den indelning vi tidigare använt. Det kan dock anmärkas att deras resultat störs av att de i bruttoinkomsten inkluderat alla erhållna transfereringar. Eftersom bostadsbidrag o. d. företrädesvis ges till hushåll med låg realiserad inkomst, är det förmodligen oproportionerligt många av våra låginkomsttagare som blir klassificerade som "höginkomsttagare" i Hanssons & Norrmans undersökning. Deras resultat hade varit än mera intressant om de uteslutit de inkomstberoende transfereringarna ur måttet på den potentiella bruttoinkomsten.

Skattedebatten

De beräkningar av skattetryckets nivå och fördelning som redovisats i detta avsnitt skiljer sig väsentligt från de beräkningar som förekommer i skattedebatten i diskussionen och marginalskattelettnader m. m. Nästan undantagslöst utgår man där från hur den formella skattskyldigheten ändras vid olika nivåer på inkomsttagarnas skattepliktiga inkomst. (Ibland talar man om den senare före underskottsavdrag.)

Det anmärkningsvärda är att man i denna diskussion inte tar hänsyn till inkomsttagarnas disponibla inkomst och placering i inkomstfördelningen. Det är inte så att alla med en liten skattepliktig inkomst är låginkomsttagare och att alla med en stor skattepliktig inkomst är höginkomsttagare. När indelningen i inkomstklasser sker efter den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet hamnar individerna i många fall i en annan position än när indelningen görs efter vars och ens skattepliktiga inkomst. Det är tre skäl till detta:

För det första sker det en pooling av individernas inkomster i familjerna. Individer med liten skattepliktig inkomst bor samman med individer som har stor skattepliktig inkomst. Vi vet att denna pooling har en utjämnande effekt.

För det andra har individerna icke-skattepliktiga inkomster vid sidan om de skattepliktiga. Barnbidrag, bostadsbidrag, socialbidrag, vissa arbetslöshetsbidrag m.m. hör hit. Denna typ av inkomster är relativt större för individer med liten skattepliktig inkomst.

För det tredje skiljer sig individerna/familjerna ifråga om betalningsförmåga på grund av olikheter i försörjningsbördan. Dessa olikheter blir bara delvis neutraliserade av barnbidrag m. m. Vi vet att det finns en positiv korrelation mellan försörjningsbördan och storleken på den skattepliktiga inkomsten.

Av dessa skäl behöver skattelättnader för individer med en låg skattepliktig inkomst inte medföra att just låginkomsttagarna får en gynnsammare skattesituation. De personer som gynnas kan i själva verket ha en relativt hög position i inkomstfördelningen. Sambandet mellan individernas skattepliktiga inkomst och deras position i den verkliga inkomstfördelningen synes numera vara så svagt att inkomstbeskattningen förlorat mycket av sin inkomstutjämnande funktion. Detta är en följd av att vi övergett sambeskattningen av individer med hushållsgemenskap och den korri-

gering för olikheter i försörjningsbördan som tidigare gjordes vid fastställandet av den skattepliktiga inkomsten.

Om vi inte kan återgå till sambeskattnings och en korrigering för försörjningsbördan när den skattepliktiga inkomsten fastställs, synes det logiskt att över huvud taget tona ner de fördelningspolitiska ambitionerna i inkomstbeskattningen. Träffsäkerheten är så låg att den inte kan motivera alla de komplikationer som hör samman med den formella (men alltså inte nödvändigtvis reella) progressiviteten.

5 Pensionärer och låginkomsttagare

I många sammanhang framställs pensionärerna som en speciellt utsatt grupp. Historiskt har pensionärerna också haft en förhållandevis låg inkomst. Men i dagens läge är situationen annorlunda. Pensionärer kan numera uppvisa inkomster väl i nivå med de förvärvsarbetande. Detta visas i detta kapitel. Vidare kommenteras en studie av Björn Gustafsson med syftet att försöka kartlägga förekomsten av fattigdom i dagens svenska samhälle.

5.1 Pensionärernas inkomstförhållanden

Av Sveriges samtliga 4,2 miljoner hushåll är det 1,7 miljoner (40 procent) som uppbär pension. Det sammanlagda antalet personer i pensionärshushållen är drygt 2,5 miljoner. I detta avsnitt ges närmare uppgifter om dessa personers inkomstförhållanden. När det i fortsättningen talas om pensionärer, så avses alla personer som ingår i hushåll som erhåller pension.

Gruppens sammansättning

Som bakgrund lämnas i *Tabell 5.1* uppgifter om pensionärsgruppens sammansättning och förvärvsarbete. Hushållen är indelade med hänsyn till hushållsföreståndarens ålder och status vad gäller förvärvsarbete. Bland pensionärshushållen över 65 år är förvärvsintensiteten från och med 1978 omkring 5–6 procent. För pensionärshushållen i åldersklassen över 60 år är förvärvsintensiteten väsentligt högre, 45–50 procent, och bland pensionärshushållen i åldern 20–60 år är den omkring 70 procent. Detta betyder att pensionärsgruppen som helhet inte kan betraktas som generellt passiv. Bland personer boende i pensionärshushåll som är yngre än 65 år är en majoritet förvärvsarbetande.

Tabell 5.1 Antal pensionärer m. m. 1975–84. Antal hushåll och antalet personer i dessa. 1000-tal.

	1975	1978	1981	1984
A Samtliga över 65 år				
antal hushåll	972.9	1078.9	1073.4	1141.0
antal personer	1367.8	1416.1	1446.4	1567.4
B Ej förvärvsarbetande över 65 år				
antal hushåll	777.3 ¹	977.5	1005.7	1070.9
antal personer	1054.1 ¹	1256.5	1340.9	1451.8
C Pensionärer över 60 år				
antal hushåll	1094.4	1232.0	1280.2	1344.2
antal personer	1543.6	1665.7	1774.9	1876.0
D Ej förvärvsarbetande pensionärer över 60 år				
antal hushåll	936.6	1046.4	1112.8	1165.0
antal personer	1266.1	1356.7	1488.1	1579.9
E Pensionärer 20–60 år				
antal hushåll	270.0	415.1	376.5	362.0
antal personer	530.0	802.0	712.4	685.1
F Ej förvärvsarbetande pensionärer 20–60 år				
antal hushåll	87.0	137.1	105.7	108.0
antal personer	126.6	173.0	140.7	149.9

¹ Denna siffra avser åldersklassen över 67 år.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

Detta förhållande kan också uttryckas med de tidigare använda måtten på förvärvsarbetets omfattning. För *arbetskraftsutnyttjandet* (faktiska årsarbeten i förhållande till potentiella årsarbeten) gäller följande för samtliga pensionärshushåll (procent):

	20–60 år	61 år	Samtliga
1975	51	28	39
-78	51	44	48
-81	59	41	51
-84	56	44	50

Dessa siffror visar att pensionärshushållen har ett snarast ökande engagemang på arbetsmarknaden. Om orsaken är att pensionä-

rerna själva arbetar mera, eller att de i ökad omfattning bor tillsammans med personer som förvärvsarbetar, kan inte utläsas av statistiken, men hur som helst blir pensioner och arbetsinkomster efter hand i allt högre grad kombinerade i hushållens budget.

Inkomststrukturen

I *Tabell 5.2* ges vissa nyckeltal om pensionärshushållens inkomststruktur. För jämförbarhetens skull är pensionärernas inkomster uttryckta i förhållande till motsvarande inkomst för samtliga hushåll i åldern 20–64 år. Vad gäller faktorinkomsten, kan pensionärshushållen sägas gå mot en något lite starkare relativ position. Detta beror mera på kapitalinkomstens än på arbetsinkomstens utveckling. Vad gäller de positiva transfereringarna är tendensen snarast den motsatta, men också på denna punkt är förskjutningen liten. Beträffande de negativa transfereringarna är det dock tydligt att pensionärshushållen delvis förlorat sin gynnsamma ställning. I förhållande till hushållen i yrkesaktiv ålder

Tabell 5.2 Pensionärsgruppernas inkomststruktur 1975 och 1984. Relativa tal jämfört med genomsnittet för samtliga hushåll i åldern 20–64 år.

	A ¹	B	C	D	E	F
Faktorinkomst						
1975	14	7	17	7	70	6
-84	14	10	20	10	71	8
varav lön						
1975	7	1	10	1	67	3
-84	5	2	11	2	68	3
Positiva transfereringar						
1975	278	271	279	276	262	293
-84	276	268	277	274	229	292
Negativa transfereringar						
1975	31	19	34	20	91	18
-84	52	43	58	45	98	45
Disponibel inkomst per konsumtionsenhet						
1975	70	65	71	66	102	69
-84	80	78	84	79	104	84

¹ Kategorierna presenteras i *Tabell 5.1*.

Källa: SCB, HINK-materialet med egna bearbetningar.

har pensionärerna i vissa fall fått en fördubblad skattebörda, nämligen när de hör till en kategori som *inte* förvärvsarbetar.

Denna utveckling har dock inte hindrat att pensionärshushållen överlag närmar sig och i något fall dragit ifrån vad gäller den disponibla inkomsten per konsumtionsenhet. Förklaringen får sökas i det förhållandet att pensionsbeloppen generellt ökat. (De relativt små förändringar som skett i hushållsstorleken har snarast motsatt effekt: antalet konsumtionsenheter i pensionärshushållen minskar mindre än i andra hushåll.)

I detta sammanhang är det värt att understryka att de olika kategorierna pensionärshushåll som inte förvärvsarbetar har i stort sett lika stor disponibel inkomst per konsumtionsenhet i alla åldersklasserna samt att effekten av förvärvsarbete för dem som passerat åldern 60 år förefaller att vara mycket blygsam. Det är bara yngre förvärvsarbetande pensionärshushåll som mera markant når en högre inkomstnivå genom förvärvsarbete.

5.2 Fattigdom och nyfattigdom

I den inledningsvis nämnda studien av Ringen (1986) urskildes låginkomsttagarna med ett *relativt* kriterium. Till denna grupp räknade han de personer som har en inkomst under halva medianinkomsten.

Gustafsson (1984a) kritiserar vanan att urskilja låginkomsttagarna med ett relativt kriterium. Han föreslår att man i stället använder en *absolut* gräns – ett fattigdomsstreck – med politisk förankring. Som exempel nämns nivån för existensminimum i skattelagstiftningen, den övre gränsen för att erhålla bostadsbidrag och den rekommenderade normen för kommunernas socialhjälp. Vi skall i detta avsnitt följa Gustafsson och se vart ansatsen leder när fattigdomsstrecket identifieras med existensminimum i skattelagens mening.

Skatterättens existensminimum

När den mottagna inkomsten ligger under en viss nivå, kallad existensminimum, kan taxeringsmyndigheterna medge nedsättning i personernas skattskyldighet.

Nivån på existensminimum bestämdes fram till 1982 att för

normala utgifter utöver bostadskostnaden vara 0,95 basbelopp för ensamstående och 1,65 basbelopp för sammanboende vuxna. Per barn adderas 0,4 basbelopp samt mottagna barnbidrag och flerbarnstillägg. Bostadskostnaden förutsätts vara rimlig. Som tillkommande onormala utgiftsbehov räknas läkarvård o. d. Efter 1982 uppräknas denna norm inte med basbeloppet, utan med konsumentprisindex.

Att personernas mottagna inkomst (efter skatt) ligger under den angivna nivån är ett nödvändigt men inte tillräckligt krav för erhållande av skattereduktion. Dessutom krävs (1) att den låga inkomsten beror på nedsatt arbetsförmåga, långvarigt oförmådd arbetslöshet, stor försörjningsbörda ”eller annan därmed jämförlig omständighet” samt (2) att den sökande inte äger tillgångar med undantag för ”sedvanliga husgeråd, möbler och kläder, arbetsredskap, mindre bostadsfastighet av enklaste beskaffenhet osv.” (§ 50 kommunalskattelagen). Den exakta innebörden i dessa bestämmelser är inte helt klar, men på vissa punkter finns det förtydliganden. Exempelvis är det sagt att ”nedsatt arbetsförmåga skall anses föreligga jämväl i det fall att den skattskyldige på grund av arbetsskygghet eller missanpassning eller eljest av psykiska skäl har svårt att förvärva normal arbetsinkomst”.

Med antaganden om bostadskostnadens nivå har Schwarz (1986) beräknat existensminimum för sammanboende till följande värden 1980 och 1985:

	1980	1985
två vuxna utan barn	32 900	53 200
två vuxna med 1 barn	42 800	69 300
två vuxna med 2 barn	52 700	85 300
två vuxna med 3 barn	62 500	103 900

Bostadskostnaden är här beräknad enligt normen att de vuxna behöver ett rum vardera, medan barnen kan klara sig med ett halvt rum vardera. Vad detta kostar beror naturligtvis på var man bor.

Observera att de angivna beloppen skall kompletteras med barnbidrag och flerbarnstillägg samt utgifterna för onormala behov.

Fattigandel och fattigdomsgap

Gustafsson (1984a) har med egna beräkningar av bostadskostnaden kommit fram till att det 1979 var 4,8 procent av individerna och 7,0 procent av familjerna som inte nådde upp till existensminimum. Då är inkomsttagarnas nettoförmögenhet inte beaktad. Adderas 1/5 av nettoförmögenheten till den mottagna inkomsten, sjunker andelen under existensminimum med ungefär 1 procentenhet. Detta framgår av *Tabell 5.3*. Där framgår också att motsvarande beräkningar för 1981 resulterar i en lägre andel fattiga.

Vidare innehåller *Tabell 5.3* uppgifter om fattigdomens djup. Detta mäts av *fattigdomsgapet*, dvs. den inkomstsumma som erfordras för att de fattiga skall föras upp i nivå med existensminimum. I tabellen anges fattigdomsgapet dels i förhållande till den nationalinkomst som åtgår för att ge hela befolkningen en inkomst i nivå med existensminimum (index J), dels i förhållande

Tabell 5.3 Den svenska fattigdomens utbredning och djup för individer och familjer 1979–81. Normerna för existensminimum med och utan beaktande av nettotillgångar. Procenttal.

Nettotillgångar	Individer		Familjer	
	INKL ³	EXKL	INKL ³	EXKL
Fattigdomsandel ¹				
1979	3.8	4.8	5.9	7.0
1981	3.2	—	4.7	—
Fattigdomsgap J ²				
1979	1.5	2.0	1.5	2.0
1981	1.7	—	1.7	—
Fattigdomsgap I ²				
1979	25.4	28.6	25.4	28.6
1981	35.2	—	35.2	—

¹ Andelen personer som ligger under fattigdomsstrecket.

² Fattigdomsgapet mäter storleken på den inkomstsumma som de fattiga behöver för att nå upp till fattigdomsstrecket. Denna inkomstsumma kan relateras till nationalinkomsten, till den minsta nivå nationalinkomsten behöver ha för att alla skall nå precis existensminimum (=J) eller till den inkomstsumma de fattiga skulle haft om de alla nått precis till existensminimum (=I).

³ Tjugo procent av nettotillgångarna är adderade till inkomsten.

Källa: B. Gustafsson, *En bok om fattigdom*, Studentlitteratur, Lund 1984.

till den inkomstsumma de fattiga skulle haft om deras inkomst legat på existensminiminivån (index I). Enligt det första av dessa mått är fattigdomsgapet bara 1,5–2,0 procent, men som det andra måttet visar krävs det ändå att de berörda personernas inkomst ökar med 25–35 procent för att gapet skall slutas.

Verklig fattigdom?

Enligt Gustafssons beräkningar finns det åtminstone hundra tusen fattiga i Sverige. Detta är ett anmärkningsvärt resultat, eftersom vi vet att antalet beviljade skattereduktioner på grund av låg skattebetalningsförmåga är litet. För 1981 uppges att antalet hushåll i denna kategori var 1 475 [Schwarz (1986)].

Gustafsson ger ingen förklaring till sitt resultat. Därför är det svårt att bedöma hur allvarlig den påvisade fattigdomen är. Här kan bara några tänkbara förklaringar antydas.

(a) Förklaringen är tydligen inte att skattereduktioner är otillräckliga som medel att höja de fattigas inkomst över den kritiska nivån. Av vad vi vet har flertalet av de fattiga en positiv skattskyldighet.

(b) En möjlig förklaring, som nämns i Söderström (1982c), är däremot att låginkomsttagarna faktiskt inte är fattiga i skatterättslig mening. Ett skäl kan vara att de har inkomster som inte inkluderas i det av Gustafsson använda inkomstmåttet, exempelvis arv och lotterivinster. Ett annat skäl är att de förfogar över avyttringsbara tillgångar av lyxkaraktär eller frivilligt har en låg inkomst. Gustafsson betecknar denna förklaring som "rörande" (s. 23), dock utan att ge belägg för att den är felaktig.

(c) Om Gustafsson har rätt, är en besläktad förklaring att de berörda personerna underlåter att söka skattereduktion därför att de inte anser sig behöva denna eller inte vill utsätta sig för den prövning som erfordras. I så fall är det tveksamt om deras belägenhet kan betecknas som ofrivillig.

(d) Det är mindre troligt att personerna vill ha hjälp, men inte känner till möjligheten att få skattereduktion. Sannolikt kommer de i så fall att vända sig till den kommunala socialbyrån och där få upplysning om rätten till skattereduktion. Till skillnad från socialhjälpens belastar skattereduktionen vanligen inte den kommunala budgeten.

(e) Om ingen av de nämnda förklaringarna är tillämplig, och

Gustafsson inte räknat fel, exempelvis genom att övervärdera bostadskostnaden, så återstår bara förklaringen att skattemyndigheterna missköter sin uppgift genom att utan saklig grund avslå ansökningar om skattereduktion. Om detta är förklaringen, så har Gustafsson med sin undersökning påvisat en anmärkningsvärd lucka i det sociala skyddsnätet. Denna borde i så fall påtalas och föranleda åtgärder.

Det finns belägg för uppfattningen att låginkomsttagarna inte är fattiga i skatterättens mening. Av den kartläggning av olika "problemgrupper" som gjorts av Vogel (1981) framgår t. ex. att barnfamiljerna bland de löntagarhushåll som rapporteras ha en inkomst under existensminimum samtidigt ligger över hela befolkningens genomsnitt vad gäller innehav av bil, diskmaskin, färg-TV, stereoanläggning och dagstidning samt att de i mindre utsträckning än genomsnittet bor omodernt. (Dessa jämförelser är gjorda med beaktande av köns- och åldersskillnader.)

Detta tyder på att den materiella levnadsstandarden har ett svagt samband med den mottagna inkomsten. En ytterligare illustration av detta ges i *Tabell 5.4*. Där visas storleken på konsum-

Tabell 5.4 Konsumtionsutgifterna i hushåll med olika stor inkomst 1978. Indelning i decilgrupper efter den disponibla inkomsten per hushåll.

Decilgrupp	Disponibel inkomst per person	Antal personer	Konsumtion per person ¹
I	14000	1.2	24500 (57)
II	19500	1.3	24400 (80)
III	20100	1.6	24000 (84)
IV	23100	1.6	26800 (86)
V	19000	2.2	25000 (76)
VI	17800	2.7	23500 (76)
VII	20000	2.8	24500 (82)
VIII	22100	2.9	25600 (86)
IX	24200	3.0	27500 (88)
X	27400	3.4	29700 (92)
Alla	21200	2.3	25800 (82)

¹ Inom parentes anges hur stor andel av konsumtionsutgiften som täcks av hushållens rapporterade disponibla inkomst.

Källa: SCB, 1978 års hushållsbudgetundersökning, del 3, Örebro 1982.

tionsutgifterna i inkomstklasserna. Såväl konsumtionen som inkomsten räknas här per person och decilgruppsindelningen är gjord efter den disponibla inkomsten per hushåll. Som synes varierar konsumtionen väsentligt mindre än inkomsten. Detta är dock bara en avspegling av att hushållen med stor inkomst omfattar relativt många personer.

Det intressanta med tabellen är att de rapporterade konsumtionsutgifterna i alla inkomstlägen så klart överstiger de redovisade inkomsterna. De senare uppgick bara till 82 procent av de förra. Om detta beror på en utbredd falskdeklaration eller något annat har inte kunnat avgöras med säkerhet. Denna skillnad visar att den mottagna inkomsten kan vara ett tämligen dåligt mått på hushållens konsumtionsstandard.

Jag vill nu inte ge intrycket att all fattigdom är skenbar. Det finns också en befogad kritik mot skattemyndigheternas sätt att bedöma folks behov av skattereduktion. Såväl Riksskatteverket som Justitieombudsmannen har nyligen företagit undersökningar om hur reglerna efterlevs. En uppseendeväckande siffra i JO:s rapport 1986:2 är att det 1982 var enbart åtta ansökningar som godkändes i hela Stockholm. JO menar att reglerna nu tolkas alltför strängt. Som exempel nämner han att den som har en villa, som vid senaste fastighetstaxeringen fått mer än tio standardpoäng, inte anses vara berättigad till avdrag på grund av existensminimum. Detta är en tolkning av det ovan återgivna stycket i lagen, där det sägs att man inte får äga annat än en "mindre bostadsfastighet av enklare beskaffenhet". Till saken hör att en villa med bara tio standardpoäng kan betecknas som ett "obeboeligt ruckel".

Nyfattigdom

Avslutningsvis bör nämnas att fattigdomen, så som denna här definierats, är något annat än den för närvarande livligt diskuterade nyfattigdomen. Medan fattigdomen avser låg inkomst över huvud taget, avser nyfattigdomen en otillräcklig nivå på de "reguljära" inkomsterna i form av lön, pension osv. Bekymret med nyfattigdomen är inte att familjer lever (tvingas leva) under existensminimum, utan att de behöver bostadsbidrag, kontant arbetsmarknadsstöd, förtidspension, socialbidrag o. d. för att nå upp till "en skälig levnadsnivå". Som framgått utgör denna typ

av bidrag en växande andel av familjernas bruttoinkomster.

Lägg märke till att nyfattigdomen i varje fall delvis skulle kunna avhjälpas med det medel som diskuteras i detta kapitel, dvs. nedsättningar i skattskyldigheten. Vad nivån beträffar ligger också skatterättens existensminimum väl så högt som den rekommenderade normen för socialbidragen, bara med den skillnaden att socialbidragen är avsedda för akuta, kortvariga likviditetsproblem, medan existensminimum är definierat på årsbasis. Önskemålet att bidragsberoendet och den s. k. rundgången bör minskas genom att beskattningen mildras kan alltså sägas vara formellt tillgodosett redan i nuvarande lagstiftning. Varför möjligheten att ge skattereduktion inte utnyttjas mera är dock en kvarstående fråga.

Del II

Fördelningspolitiken

Beskrivningen av inkomstfördelningens utseende och utveckling skall nu kompletteras med några synpunkter på fördelningspolitiken. I kapitel 6 behandlas transfereringarnas omfördelande effekt. Det är därvid underförstått att fördelningspolitiken har som mål att utjämna de inkomstskillnader som uppkommer på faktormarknaderna.

Det är inte obefogat att tvivla på det nämnda antagandet om fördelningspolitikens mål. Det är svårt att finna belägg för att människor i allmänhet betraktar alla inkomstskillnader som orättvisa. Och det är svårt att föreställa sig att folk verkligen skulle vilja leva i ett samhälle som inte tillåter inkomstskillnader medborgarna emellan, eller att ett sådant samhälle ens kan existera. Därför måste behandlingen av fördelningspolitiken fördjupas. I kapitel 7 genomgås orsakerna till att inte alla personer har lika stor faktorinkomst. På denna grundval genomgås sedan i kapitel 8 olika uppfattningar om inkomstskillnadernas karaktär samt vissa frågor om fördelningspolitikens utformning.

6 *Transfereringarnas omfördelande effekt*

I detta kapitel är frågan hur inkomstfördelningen påverkas av det offentliga transfereringssystemet. Den vanliga ansatsen har varit att undersöka hur den totala inkomstjämnheten i de mottagna inkomsternas fördelning under ett visst år påverkas av transfere-ringarna. I Sverige har denna ansats använts av bl. a. Bentzel (1952), Franzén m. fl. (1976), Gustafsson (1984a, 1984b) och Ringen (1986). Ett par av dessa studier behandlas i början av kapitlet.

Som tidigare framgått har det offentliga transfereringssystemet till stor del funktionen att utjämna konsumtionsmöjligheterna mellan olika perioder av livsrykeln. Det har därför intresse att också undersöka hur transfereringarna ter sig i ett långsiktigt/försäkringsmässigt perspektiv. Detta perspektiv kommer till användning i kapitlets senare del.

6.1 Frågeställningen

En fördelning kan uttömmande karakteriseras av sina *moment* [se Cramér (1946)]. Vanligen sammanfattas momenten i ett antal centrala statistiska mått som anger observationernas medelvärde, spridning/varians, snedhet osv.

Vill man uttömmande påvisa fördelningspolitikens effekter på inkomstfördelningens utseende, kan man alltså göra detta genom att undersöka hur medelvärdet, spridningen/variansen, snedheten osv. påverkas. Ofta begränsas emellertid intresset till någon speciell egenskap, t. ex. fördelningens "ojämnheter", och utan att denna hänförs till de för vederbörande fördelning relevanta momenten. I litteraturen finns också en omfattande diskussion om fördelar och nackdelar med olika fristående mått på bl. a. ojämnheten.

Något absolut bästa mått på inkomstfördelningens grad av

ojämnheter kan inte utpekas. Flera sådana mått används sida vid sida. Som framgått angav Ringen (1986) ojämnheten med Gini-koefficienten, medan vi i det föregående använt Ricci-Lindahls maximala utjämningskvot. Bägge dessa mått har egenskapen att vara *skalresistent*. De påverkas inte av nivån på den genomsnittliga inkomsten. Man kan alltså använda dem även när fördelningsspolitiken ändrar genomsnittsinkomstens storlek.

Som illustration redovisas i *Tabell 6.1* den maximala utjämningskvoten 1975 och 1984 för faktorinkomsterna, de disponibla inkomsterna och de disponibla inkomsterna per konsumtionsenhet för några kategorier av hushåll. Av tabellen framgår (a) att de disponibla inkomsterna är jämnare fördelade än faktorinkomsterna, (b) att de disponibla inkomsterna per konsumtionsenhet är ännu jämnare fördelade samt (c) att graden av jämnhet, utom vad gäller de disponibla inkomsterna per konsumtionsenhet, var större 1975 än 1984.

Dessa observationer är inte ointressanta. De kan användas för att förtydliga bilden av "krisen" och "den sociala nedrustningen"

Tabell 6.1 Den maximala utjämningskvoten 1975 och 1984. Hushållsdata. Procenttal.

	Faktor- inkomst	Disp. inkomst	Disp. ink. per kons.enhet
Samtliga			
1975	36.3	22.9	
1984	39.1	23.2	
Åldern 20–64 år			
1975		19.5	13.8 ²
1984		20.8	12.6 ²
Åldern 65+ år			
1975		17.8	
1984		18.0	
Åldern 20–64 år, en arbetar			
1975	21.6	17.4	
1984	23.2	19.1	
Åldern 20–64 år, två arbetar ¹			
1975		9.4	
1984		9.8	

¹ Enbart sammanboende.

² Egna beräkningar.

Källa: SCB, *Inkomstfördelningsundersökningen 1984*, Be21 SM 8601.

under åren 1975–84. Under vissa förutsättningar kan dessa observationer också ge oss besked om de offentliga transfereringarnas fördelningseffekt.

Felet, som många gör, är att de på grundval av *enbart* den typ av uppgifter som finns i *Tabell 6.1* drar slutsatsen att det offentliga transfereringssystemet har en inkomstutjämnande effekt. Man ser saken så att inkomstfördelningen "efter" transfereringarna är jämnare än inkomstfördelningen "före".

Frånsett att språkbruket är missvisande – det är inte så att faktorinkomsterna i tiden kommer före transfereringarna – är denna slutsats baserad på en starkt diskutabel förutsättning. För att den skall vara riktig, måste det gälla att varje persons disponibla inkomst i ett läge utan de redovisade transfereringarna skulle ha varit precis den faktorinkomst som personen nu faktiskt har vid sidan om dessa transfereringar. Denna förutsättning är diskutabel av två skäl.

För *det första* är det diskutabelt om faktorinkomsterna är oberoende av de offentliga transfereringarna. Det kan inte uteslutas att personernas arbetsutbud, sparande osv. varierar med de offentliga transfereringarna och att detta i sin tur återverkar på löne- och räntestrukturen. I så fall måste detta beaktas.

För *det andra* är det diskutabelt om det privata transfereringssystemet är oberoende av de offentliga transfereringarna. Det kan inte uteslutas att personernas köp av privata pensionsförsäkringar m. m. varierar med de offentliga transfereringarnas utformning och omfattning. I så fall måste också detta beaktas.

I den inledningsvis nämnda studien räknar inte Ringen (1986) med någon effekt på vare sig faktorinkomsterna eller de privata transfereringarna. Hans påstående, att det offentliga transfereringssystemet verkligen är inkomstutjämnande, vilar därför på en minst sagt bräcklig grund. Det är ingen ursäkt att många andra gjort liknande, likaledes ogrundade påståenden. Skall fördelningseffekterna av de offentliga transfereringarna kunna anges, så måste man utgå från rimliga förutsättningar om hur inkomstförhållandena skulle ha sett ut om de offentliga transfereringarna inte funnits eller varit annorlunda utformade.

Det går att ha förståelse för att man i en analys av fördelningspolitikens effekter väljer att bortse från hur de offentliga transfereringarna inverkar på faktorinkomsterna. Att negligera detta kan vara godtagbart som ett första steg i analysen, allrahelst som

riktningen på de sekundära effekterna är svår att bestämma.

Det är emellertid svårt att förstå att man som jämförelsealternativ i analysen tänker sig ett läge helt utan transfereringar. Vill man göra anspråk på åtminstone ett minimum av realism går det inte att bortse från att transfereringar i någon form är ett nödvändigt inslag i samhällsbilden. Även om detta är trivialt, behöver det tydligen understrykas:

Det är ingen människa förunnat att kunna leva på sitt eget arbete i livets alla skeden. *För det första* förekommer det i alla människors liv perioder då arbetsförmågan är otillräcklig: barndomen, ålderdomen, perioder med sjukdom. *För det andra* förekommer det perioder då arbetsförmågan visserligen finns, men inte kan utnyttjas eller ger låg avkastning: arbetslöshet, missväxt. *För det tredje* förekommer det tillfällen då utgiftsbehoven är exceptionellt stora och eventuellt konkurrerar om individens tid: studier, sjukvård. Det är förmodligen ingen överdrift att påstå att hälften av konsumtionsbehoven är av den typen att de inte kan täckas med konsumentens samtidiga egna arbete.

Skall undersökningar av fördelningspolitikens effekter kunna bli tagna på allvar, kan de inte vara baserade på jämförelser med en situation där en stor del av befolkningen lämnas utan inkomst och försörjningsmöjligheter. Det relevanta jämförelsealternativet måste vara att barn, gamla, sjuka, arbetslösa osv. får sin försörjning ordnad på något annat sätt än genom de studerade offentliga transfereringarna.

Tänker vi oss att jämförelsealternativet är ett system av privata transfereringar kan detta ha många utformningar. Historiskt har de privata lösningarna företrädesvis varit kooperativa/kollektiva arrangemang anordnade av bygemenskaper, skrån, klaner, fackföreningar o. d. I dagens läge skulle också icke-kooperativa/marknadsmässiga arrangemang i bankers och försäkringsbolags regi hjälpligt kunna tillgodose behovet av transfereringar.

För att studera nuvarande offentliga transfereringars fördelningseffekter är det emellertid inte nödvändigt att ha ett privat jämförelsealternativ. Jämförelsen kan också ske med ett i någon mening *neutralt* offentligt transfereringssystem. Avgörande är att jämförelsealternativet inte lämnas "tomt".

6.2 Effekter på den mottagna inkomsten

Den aktuella forskningen om det svenska offentliga transfereeringssystemets kortsiktiga fördelningseffekter är lätt sammanfattad. Visserligen finns det åtskilliga jämförelser av inkomstfördelningen "före" och "efter" skatter och bidrag, men mera sällan hävdas att dessa jämförelser är *studier av fördelningseffekterna*. Här är vi intresserade av de jämförelser som gjorts med detta anspråk.

Gustafsson (1984a)

I den tidigare behandlade studien av Gustafsson (1984a) görs inte bara en kartläggning av den svenska fattigdomens utbredning och djup. Dessutom analyseras hur olika komponenter i det offentliga bidragssystemet påverkar inkomstfördelningens ojämnheter. Gustafsson karaktäriserar dessa komponenter med hänsyn till deras *träffsäkerhet*, dvs. i vad mån de är riktade till personer som ligger lågt i inkomstfördelningen, samt med hänsyn till deras *totalt utjämnande effekt*, dvs. hur mycket de bidrar till att reducera Gini-koefficienten.

Vad gäller träffsäkerheten visar sig studiestödet komma främst, följt av arbetsmarknadsstödet och familjestödet. Varken sjukersättningen eller pensionen tillskrivs någon större träffsäkerhet. Vad gäller den totalt utjämnande effekten placerar sig emellertid pensionen främst.

Dessa resultat är framtagna utan ett realistiskt jämförelsealternativ. Gustafssons metod är att lyfta bort en komponent i det offentliga bidragssystemet i taget samt att beräkna vilken grad av ojämnheter som uppkommer i respektive fall. Därvid bortser han från varje form av anpassning. Han antar inte bara att faktorinkomsterna är oförändrade. Dessutom antar han att det inte uppkommer någon anpassning i vare sig det privata transfereringssystemet eller i det offentliga transfereringssystemet i övrigt. Han räknar inte ens med att skatterna sänks när de offentliga utgifterna för pensioner m. m. dras in.

Det är svårt att se hur ett resultat som tas fram under dessa förutsättningar skall kunna tillmätas någon relevans för den fråga som är ställd, nämligen i vad mån nuvarande offentliga transfereringar *faktiskt* bidrar till att minska fattigdomen och att utjämna inkomstfördelningen.

Hur skulle en realistisk bedömning av t. ex. folkpensionens betydelse i detta sammanhang se ut? För *det första* måste vi räkna med att utbetalningarna av socialbidrag o. d. behöver öka om folkpensionen plötsligt avskaffades. Detta följer av nuvarande lagstiftning, enligt vilken alla är garanterade en "skälig levnadsnivå". För *det andra* måste vi räkna med att folk efter hand skaffar sig privata pensioner i större utsträckning. I längden håller befolkningen inte tillgodo med att leva på socialbidrag under alderdomen. Den omedelbara effekten är att avdragen för erlagda pensionspremier ökar. För *det tredje* måste vi räkna med att köpkraftsöverföringen från hushållen till staten inverkar på den totala effektiva efterfrågan samt därmed sysselsättningen m. m., och att detta kan få återverkningar på lönestrukturen. I så fall blir förmodligen slutsatsen en annan än den som Gustafsson kommit till.

Gustafsson (1984b)

Den ansats som används i Gustafsson (1984a) används också i Gustafsson (1984b), men här är analysen mera omfattande. Bl. a. undersöks här hur de offentliga transfereringarna påverkar inkomstfördelningen mellan åldersklasserna, mellan män och kvinnor, mellan olika kategorier av barnfamiljer, mellan familjer med olika sysselsättningsnivå, mellan personer boende i olika H-regioner samt mellan olika socio-ekonomiska grupper. Rangordningen mellan komponenterna i transfereringssystemet kan naturligtvis ha olika betydelse i dessa olika sammanhang, men när det gäller helhetsbilden kvarstår slutsatsen att studiestödet har högst träffsäkerhet, medan pensionen väger tyngst i den totala "utjämningen". Dessutom konstateras nu att de positiva transfereringarna tillsammans är mera "progressiva" än inkomstskatterna.

Invändningarna mot Gustafsson (1984a) gäller också Gustafsson (1984b).

Franzén, Lövgren & Rosenberg (1976)

Antag att det bara finns två personer, H med hög mottagen årsinkomst och L med låg mottagen årsinkomst. Antag vidare att det tas beslut om en höjning av den progressiva inkomstskatten för att finansiera en subvention av en småbåtshamn och att bara H är båtägare. Både H och L betalar skatt.

Med den ansats som bl. a. Gustafsson använder, blir effekten av detta beslut ett lägre observerat värde på Gini-koefficienten, vilket med hans tolkning betyder att fördelningspolitiken är progressiv (utjämning). Men i själva verket innebär politiken motsatsen, nämligen att konsumtionsmöjligheter överförs från L till H. Trots att politiken med det konventionella måttet är progressiv, så är det i detta exempel inte låginkomsttagaren utan höginkomsttagaren som är den egentliga vinnaren. Detta exempel illustrerar vikten av fullständighet i redovisningen av personernas inkomster/förmåner. Skall analysen bli rättvisande räcker det inte att se på de kontanta bidragen till hushållen. Varje krona i den offentliga budgeten måste beaktas.

Den hittills mest omfattande studien av den svenska fördelningspolitikens effekter på den mottagna inkomstens fördelning har gjorts av Franzén m. fl. (1976). Där inkluderas inte bara de kontanta transfereringarna, utan också subventioner avseende barnomsorg, utbildning, sjukvård m. m. Efter förebild från Gillespie (1965) fördelas subventionerna i förhållande till hur inkomsttagarna *faktiskt* utnyttjar ifrågavarande varor och tjänster.

Eftersom subventionerna i stor utsträckning är riktade till barn, arbetslösa, sjuka och gamla blir effekten av att de inkluderas i inkomsten att transfereringssystemets utjämningseffekt på fördelningen av mottagna inkomster framstår som starkare. En motverkande omständighet är dock att vissa mottagare av subventioner, exempelvis personer som genomgår njurdialys eller utbildning vid teaterskola, påförs så höga belopp att de hamnar i inkomstfördelningens topp. Som exempel kan nämnas att en studieplats på skådespelarlinjen vid Lunds universitet kostade 128 800 kr under läsåret 1985/86 [LUM (1986)]. Skall den utjämningseffekten stärkas, så måste man vara återhållsam med att ge denna typ av mycket kostsamma "naturaförmåner".

Som i de andra här diskuterade studierna har inte Franzén m. fl. lyckats inkorporera effekten på faktorinkomsterna. Ej heller har de räknat med någon anpassning i det privata transfereringssystemet. Av dessa skäl är det tveksamt om de lyckats i ambitionen att mäta de verkliga fördelningseffekterna. Ett särskilt problem i deras studie är hur subventionerna skall värderas samt på vems konto de skall bokföras. Värderingsproblemet har berörts i avsnitt 2.3, varför jag här begränsar mig till en kommentar om fördelningen.

Tag gymnasieutbildningen som exempel. Är det de studerande själva eller deras föräldrar som är förmånstagare? Svaret får betydelse för inkomstfördelningens utseende och subventionens fördelningspolitiska effekt [se t. ex. Hartman (1970)].

Om man utgår från den klassificering av individerna som används i HINK-materialet blir identifikationsproblemet delikat. Som tidigare nämnts betraktar SCB alla ungdomar över 18 år som självständiga inkomsttagare. Följer man denna uppdelning, så kommer en del av subventionen till gymnasieutbetalningen att påföras relativt välbeställda föräldrar till yngre gymnasieelever, medan återstoden påförs den grupp av extrema låginkomsttagare som utgörs av äldre gymnasieelever. En konsekvens av detta är att omfördelningen av resurserna inom gymnasieskolan från den lägsta till den högsta årsklassen, blir uppfattad som en inkomstutjämning åtgärd. Detta är uppenbarligen absurt.

Hur identifikationsproblemet skall lösas får här vara en öppen fråga. Man kommer inte runt problemet genom att ändra gränsdragningen från 18 till exempelvis 16 år. Konsekvensen blir bara att subventionerna till gymnasieskolan framstår som mera "progressiva" än subventionerna till grundskolan. Flyttas i stället gränsen upp, så blir det subventionerna inom högskolan som framstår som det fördelningspolitiskt "progressiva" inslaget i utbildningspolitiken. Denna typ av implikationer är ofrånkomlig när man ser fördelningspolitikens effekter med utgångspunkt från ett enstaka års mottagna inkomst.

6.3 Fullständighet är viktig

Det är helt i sin ordning att beskriva inkomstfördelningen på det sätt som tidigare redovisats, nämligen om vi är intresserade av personernas skattebetalningsförmåga, likviditet o. d. Förvisso kan det också ha intresse att undersöka hur det offentliga transfereeringssystemet påverkar den mottagna inkomstens fördelning. I vissa fall, exempelvis i ett läge med starka kreditrestriktioner, sätter den mottagna inkomsten en gräns för i varje fall fattiga personers konsumtionsmöjligheter och levnadsstandard på kort sikt.

Men det är viktigt att komma ihåg att detta slags undersökningar inte kan avslöja vem som verkligen vinner eller förlorar på det offentliga transfereringssystemet. För att bedöma detta räcker

det inte att se på den mottagna inkomsten under ett enstaka år. Vad man i så fall missar är dels förändringarna i personernas *försäkringsrättigheter*, t. ex. värdet av de ATP-poäng en person får genom sitt förvärvsarbete, dels förändringarna i personernas *humankapital*, t. ex. värdet i form av högre framtida lön av en genomgången utbildning. Det är två skäl till att dessa förmögenhetskomponenter behöver beaktas.

Det ena skälet är att det offentliga transfereringssystemet faktiskt har stor betydelse för både personernas försäkringskapital, dvs. tryggheten, och deras humankapital, dvs. förmågan att för tjäna arbetsinkomster. Politiken kan inte rättvisande bedömas om denna typ av effekter utelämnas. Det är inte meningsfullt att säga att t. ex. ATP är en börda för alla förvärvsarbetande, från den lägst till den högst avlönade. Men så framstår saken när man bara ser på den mottagna inkomsten under ett enstaka år. Att de förvärvsarbetande får ett motvärde i form av pensionsrättigheter blir då inte beaktat.

Det andra skälet är att vi utan att ta med försäkringsrättigheter och humankapitalet får svårt att identifiera vem som är rik och vem som är fattig. Ta som exempel Gustafssons slutsats att studiestödet är den transferering som allra mest koncentrerat går till de fattiga (låginkomsttagarna). Denna slutsats är inte fel enligt de förutsättningar Gustafsson valt att arbeta med, men den är absurd. Det strider mot sunda förnuftet att gräddan av svensk ungdom – gymnasister över 18 år och högskolestuderande – som grupp betraktad skulle vara fattig, och att bidrag till denna grupp skulle ha en starkt utjämnande effekt. Intuitionen säger oss motsatsen. De som har förmånen att få studera utgör en gynnad grupp i samhället. Snarare är det bland de ungdomar som *inte* studerar som den verkliga fattigdomen står att finna, om den alls finns. Emellertid kan vi inte få det rätta perspektivet på vem som är rik och vem som är fattig utan en fullständig redovisning av personernas inkomstförhållanden.

Livsinkomsten

Fullständighet kan uppnås på två sätt. Det ena är att behålla den mottagna inkomsten som mått, men att utsträcka mätperioden till personernas hela livstid. Humankapitalet blir då inkluderat som summan av alla realiserade löner och försäkringsrättigheter-

na blir inkluderade som alla utfallande pensioner m. m.

I Sverige har framför allt SACO/SR propagerat för att man skall använda livsinkomsten vid inkomstjämförelser. Medan livsinkomsten principiellt skall mätas *ex post* enligt vad som sägs i appendix, tänker sig dock SACO/SR att den kan mätas *ex ante*. Ett exempel på en sådan mätning ges i *Tabell 6.2*. Där anges den

Tabell 6.2 Nettolivsinkomsten för några yrkeskategorier. 16-åringens perspektiv. Tusentals kronor.

Yrke	Absolut		Relativ	
	Add	Disk ¹	Add	Disk ¹
Adjunkt	3960	2199	110	104
Arbetssterapeut	3328	1888	92	89
Chefsarbetsterapeut	3328	1888	102	97
Banktjänsteman	4349	2396	120	113
Bibliotekarie	3611	2013	100	95
Butiksbiträde I	3316	1995	92	92
Butiksbiträde II	3479	2055	96	97
Civilekonom (e)	5296	2872	146	135
Civilekonom (s)	4268	2326	118	110
Civilingenjör (e)	5345	2878	148	136
Civilingenjör (s)	4443	2426	123	114
Civilingenjör (k)	4338	2606	134	123
Domare	4598	2484	127	117
Elektriker	3419	2268	108	107
Lantbrukskonsulent	3986	2176	110	103
Lektor	4027	2196	111	104
Distriktsläkare	5540	2968	153	140
Avdelningsläkare	5208	2801	144	132
Bitr överläkare	5227	2811	145	133
Mellanstadielärare	3786	2110	105	100
Metereolog	3849	2142	106	101
Miljö- och hälsoskyddschef	3940	2204	109	104
Leg psykolog, landsting	3758	2078	104	98
Leg psykolog, personalutveckling	4546	2446	126	115
Leg psykolog, företagshälsovård	4115	2246	114	106
Sjukgymnast	3535	1995	98	94
*Svetsare	3616	2120	100	100
Distriktstandläkare	4250	2366	117	112
Klinikchef	4544	2510	126	118
Övertandläkare	5156	2749	143	130
Undersköterska	3445	1997	95	94
Överste	4398	2435	122	115

* Referens. ¹ Diskontering med 2 procents ränta.

Källa: SACO/SR enligt referat i SDS 4/7 1986.

förväntade återstående livsinkomsten för 16-åringar som väljer olika yrkesbana. Den diskonterade relativa lönesumman med beaktande av skatter och studielån varierar mellan 89 för arbetsterapeuter och 140 för distriktsläkare.

Begränsningarna i denna typ av beräkningar är välkända. Det ligger i sakens natur att det måste handla om typfall och att man tvingas bortse från en rad individuella olikheter vad gäller preferenser, hälsa, tur/otur osv. Dessa olikheter kan lättare beaktas när mätningen görs *ex post*. Problemet är att man då måste arbeta med uppgifter av enbart historiskt intresse.

Den uppnådda inkomsten

Det andra sättet att nå fullständighet är att behålla den korta mätperioden, men att inkorporera alla förmögenhetskomponenterna. Detta ger oss den *uppnådda inkomsten*. Den skiljer sig från den mottagna inkomsten genom att det sker en löpande registrering av förändringarna i försäkringsrättigheterna och humankapitalets storlek. Hur pensioner o. d. värderas i den uppnådda inkomsten visas i appendix.

När den uppnådda inkomsten används är det begreppsrenligt att se på det förväntade värdet av framtida löner, pensioner o. d. SACO/SR-metoden är alltså tillämplig i detta fall. En viktig skillnad är dock att den uppnådda inkomsten beräknas löpande. Detta ger oss inte bara möjlighet att vid varje tillfälle täcka in hela befolkningen. Dessutom kommer bilden att revideras allteftersom personerna gör sina val och lyckas bättre eller sämre. Detta sker, som framgår i appendix, genom att kapitalvinsterna och kapitalförlusterna på de initiala tillgångarna varje mätperiod adderas till de realiserade/mottagna lönerna m. m. I förhållande till den typ av statistik som tidigare redovisats är det alltså fråga om att ta bort realisationsvinsterna/förlusterna och lägga till de kapitalvinster och kapitalförluster som personerna successivt möter.

6.4 Effekter på den uppnådda inkomsten

Någon heltäckande kartläggning av hur fördelningen av de uppnådda inkomsterna ser ut finns inte. Hur de offentliga transfereeringarna inverkar på personernas uppnådda inkomst kan därför

här bara illustreras med några exempel. Som exempel väljes sjukpenningar, (individuella) ålderspensioner och (individuella) förtidspensioner. Tillsammans utgör dessa transfereringar ca 85 procent av de kontanta bidrag hushållen erhåller från den offentliga budgeten. För att redovisningen skall bli fullständig måste vi ta hänsyn till hur sjukpenningen och pensionen är finansierad. Eftersom det inte finns någon öronmärkt skatt eller avgift för ändamålet, måste redovisningen på denna punkt bli hypotetisk. Det mest rimliga synes vara att anta att finansieringen sker med en arbetsgivaravgift (löneskatt).

Bördan för finansieringen

Att pensioner och sjukpenningar finansieras med arbetsgivaravgifter/löneskatter betyder naturligtvis inte att löntagarna får dessa förmåner på arbetsgivarnas bekostnad. Bördan för arbetsgivaravgifterna/löneskatterna blir helt eller delvis överväldrad på antingen löntagarna själva genom att lönerna blir i motsvarande mån lägre eller på konsumenterna genom att priserna på företagens produkter blir i motsvarande mån högre. I bägge fallen är det hushållen som får stå för kostnaden genom att reallönerna blir lägre.

Tidigare togs det för givet att bördan för arbetsgivaravgifterna helt och hållet övervältras på löntagarna. Något annat är knappast heller möjligt i en ekonomi som karakteriseras av (a) öppenhet mot omvärlden, (b) stor offentlig sektor, (c) fasta växelkurser och (d) en position nära skattetak.

För Sveriges del har emellertid bl. a. Holmlund (1982) och Normann (1983) ifrågasatt om dessa förutsättningar är uppfyllda. De anser sig ha empiriska belägg för att arbetsgivaravgifterna i viss mån övervältras framåt på konsumenterna genom att företagens avsalupriser stiger. Holmlund menar att ungefär hälften av övervältringen går framåt och att löntagarna (som just löntagare) alltså bara bär ungefär hälften av arbetsgivaravgifterna.

Från fördelningspolitisk synpunkt är det inte utan betydelse om arbetsgivaravgifterna bärs av löntagarna eller konsumenterna. Detta illustreras i *Tabell 6.3* och *Tabell 6.4*.

I den första tabellen visas effekten på nettolönen av att bruttolönen sjunker med 0,7 procent. Därigenom att marginals-katten i inkomstskatten inte är konstant, blir nettolönens minskning relativt

Tabell 6.3 Minskningen i nettoersättningen av lönearbete då bruttoersättningen minskar 0,7 procent. 1985.

Bruttoersättning bas- belopp	kronor	Minskning i bruttoers. %	Marginal- skatt kronor	Minskning i nettoers.
1	21800	153	34	101
2	43600	305	34	201
3	65400	458	34	302
4	87200	610	50	305
5	109000	763	50	382
6	130800	916	55	412
7	152600	1068	64	385
7,5	163500	1145	65	401

Källa: L. Söderström, "Arbetsgivaravgifternas incidens m. m.", Nationalekonomiska institutionen vid Lunds universitet, mars 1985.

Tabell 6.4 Minskningen i nettoersättningen av lönearbete då priserna ökar 0,7 procent. 1985.

Bruttoersättning bas- belopp	kronor	Nettoers. kronor ¹	Minskning i nettoers. kronor ²	Differens kronor ³
1	21800	16950	118	17
2	43600	31340	218	17
3	65400	46000	320	18
4	87200	57780	402	97
5	109000	68680	477	95
6	130800	79280	551	139
7	152600	88390	614	229
7,5	163500	92300	642	241

¹ Skatten tagen inkl. statligt tilläggsbelopp vid en kommunal utdebitering på 30 kr. Exkl. inkomstberoende bidrag.

² Den inkomstminskning som vid konstanta priser skulle medfört samma köpkraftsreduktion.

³ Merbelastningen vid prisökningar jämfört med löneminskningar enligt Tabell 6.3. Uppkommer därför att marginalsikten och genomsnittssikten är olika.

Källa: se Tabell 6.3.

sett olika stor i olika inkomstlägen. Inkomstskattens progressivitet medför att nettobördan för arbetsgivaravgifterna, dvs. minskningen i den disponibla inkomsten, blir proportionellt lägre ju större bruttolönen är. I denna mening är arbetsgivaravgifterna en *regressiv* skatt.

I den andra tabellen visas effekten på (den reala) nettolönen av att konsumentpriserna stiger med 0,7 procent. Om inte skatteskalan justeras, sjunker i detta fall nettolönen proportionellt lika mycket i alla inkomstlägen. I tabellen jämförs också utfallen när bruttolönen sjunker respektive konsumentpriserna stiger. För högvärlödade personer är den senare effekten av arbetsgivaravgifterna kostsamast.

Enligt Holmlund kan vi vänta oss att sanningen ligger ungefär mitt emellan de bägge fall som visats. Även så, kvarstår slutsatsen att arbetsgivaravgifterna belastar högvärlödade relativt mindre än lågvärlödade.

Sjukpenningen

Förmånen i den svenska sjukpenningförsäkringen är att inkomstbortfall på grund av sjukdom ersätts till 90 procent på den del av den beräknade årsinkomsten som inte överstiger 7.5 basbelopp.

Detta betyder inte att personer med en inkomst i detta intervall har en självrisk på 10 procent. Vid beräkningen av självrisken bör man utgå från inkomsten efter skatt. I så fall kan det lätt konstateras att den relativa minskningen i inkomsten vid sjukdom är mindre för högvärlödade än för lågvärlödade. Den faktiska självrisken varierar mellan 8 och 9 procent för lågvärlödade och 4 och 5 procent för högvärlödade. Närmare uppgifter om självriskens storlek ges i *Tabell 6.5*.

I tabellen ges också en schematisk (!) illustration av den svenska sjukpenningförsäkringens fördelningsprofil. Det är förutsatt att alla har samma sjukfrånvaro (10 procent) och att det åtgår en arbetsgivaravgift på 7,6 procent för att finansiera sjukpenningförmåner. Vidare är det förutsatt att bördan för arbetsgivaravgiften till hälften är fördelad enligt *Tabell 6.3* och till hälften enligt *Tabell 6.4*. Under dessa förutsättningar innebär sjukpenningförsäkringen att konsumtionsmöjligheter omfördelas från lågvärlödade till högvärlödade.

Observera att detta är ett räkneexempel. I själva verket är

Tabell 6.5 Den svenska sjukpenningförsäkringen. Förmån och betalning i olika inkomstlägen vid samma sjukdomsrisk. 1985.

Löneläge bas- belopp ¹	kronor ²	Ersätt- ningskvot % ³	Sjukpen- ningsförmån kronor ⁴	Sjukpen- ningsavgift kronor ⁵	Vinst/ förlust kronor ⁶
1	16950	91.7	1555	1665	-110
2	31340	91.1	2855	3185	-330
3	46000	91.4	4200	4725	-525
4	57780	93.0	5375	5375	0
5	68680	93.2	6400	6530	-130
6	79280	94.7	7510	7320	+190
7	88390	95.5	8440	7590	+850
7,5	92300	95.6	8825	7925	+900

¹ Bruttolönen.

² Nettolönen enligt Tabell 6.4.

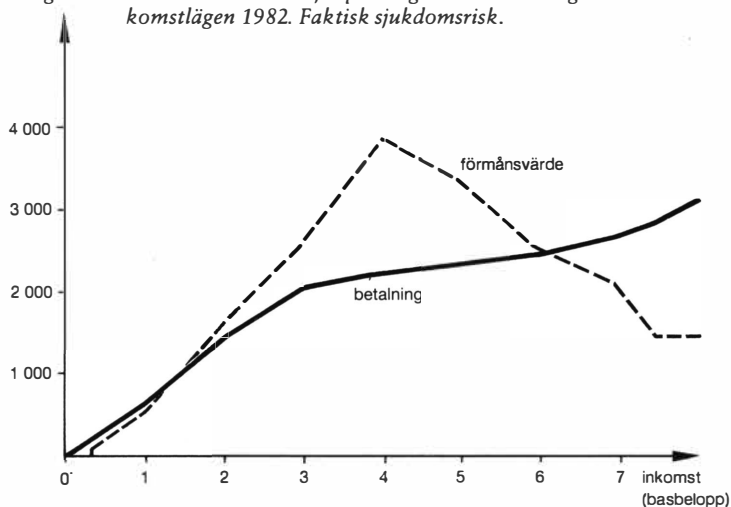
³ Beräknad med utgångspunkt från 1982 års inkomstskatteskala.

⁴ Nettosjukpenningen vid frånvaro 10 procent av arbetstiden.

⁵ Genomsnittet av kostnaden enligt Tabell 6.3 och Tabell 6.4. Nivån bestämd så att avgiften nätt och jämnt täcker förmånen i inkomstläget 4 basbelopp. Motsvarar en arbetsgivaravgift på 7,6 procent.

⁶ Skillnaden mellan förmån och avgift.

Figur 6.1 Förmånsvärdet av sjukpenningen och betalningen i olika inkomstlägen 1982. Faktisk sjukdomsrisk.

Källa: L. Söderström, *The redistributive effects of social protection: Sweden*, Maastricht 1984.

sjukfrånvaron inte likformig, utan väsentligt större bland lågavlönade än bland högavlönade. Beaktas detta blir bilden en annan. Av de beräkningar som redovisas i Söderström (1984a) på grundval av 1982 års inkomstförhållanden och observerade sjukfrånvaro, framgår att sjukpenningförsäkringen innebär en vinst för personerna i inkomstlägena 2–6 basbelopp. För de lägst avlönade går den ungefär jämnt ut och för de högst avlönade (över 6 basbelopp) innebär den en förlust. Detta illustreras i *Figur 6.1*.

Inkomsttagarna har här klassificerats efter deras relativa löneläge. Det finns också andra möjligheter, exempelvis att klassificera dem efter storleken på hela den uppnådda inkomsten. Eftersom denna inte är känd kan detta inte visas här.

Ålderspensionen

Det skulle föra för långt att här beräkna förmånsvärdet av hela det offentliga pensionssystemet. Detta är ett komplext system. Som grundplatta ligger den individuella folkpensionen och ATP, som utgår antingen i form av allmän ålderspension eller behovsprövad förtidspension. Den senare har nära anknytning till de livräntor som utgår vid arbetsskada samt sjukbidrag och handikappersättningar. Såväl ålderspensionen som förtidspension kan kompletteras med barntillägg och bostadskostnadstillägg. Vidare inkluderas visst efterlevandeskydd i form av änke- och barnpension. Slutligen finns det på toppen av allt detta en möjlighet att begära deltidspension ("delpension"). Vi begränsar oss här till att se på de individuella ålders- och förtidspensionerna.

Grundbeloppet i den individuella *ålderspensionen* utgörs av en folkpension på 0.95 basbelopp och ett pensionstillskott på 0.45 basbelopp. Denna pension utgår oberoende av tidigare inkomst och erlagda avgifter, varför den med stor sannolikhet har en utjämnande effekt. För att detta inte skall vara fallet måste personerna med stor livslön ha en väsentligt längre livstid än personerna med liten livslön. (Med lön jämfärs här egna företagares inkomst av rörelse, jordbruk etc.)

Förtidspensionen

Grundbeloppet i *förtidspensionen* är 1.8 basbelopp. Detta belopp erhålles fram till den normala pensionsåldern. Eftersom grundbe-

loppet i förtidspensionen är högre än grundbeloppet i ålderspensionen innebär sänkningar av den allmänna pensionsåldern att förtidspensionärernas livsinkomst sjunker. Detta beror inte bara på att de ett eller ett par år får lägre pension. Härtill kommer ökningen i pensionsavgifterna på de löner som intjänas före förtidspensioneringen.

Vem som vinner eller förlorar på rätten till förtidspension är inte helt lätt att avgöra. Det är inte så enkelt att "lågavlönade" har störst risk och betalar minst och därför har störst utbyte av försäkringen.

Låt u beteckna pensionsbeloppet och låt q_t beteckna sannolikheten/risken att bli förtidspensionerad vid åldern t år. Förmögensvärdet av denna sannolikhet/risk är

$$v_t = q_t u \sum_{i=t}^{65} (1+r)^{i-t}$$

Detta är den aktuariemässiga premien vid åldern t år för rätten till förtidspension. Beroende på inkomsten betalar personerna inte denna premie utan "avgiften" q_t . Om differensen är positiv, $v_t > q_t$, så utgör skillnaden en vinst, medan den utgör en förlust om differensen är negativ.

Samma uträkning kan göras vid vilken ålder som helst. Summeras differenserna fram till åldern t år erhålles

$$k_t = \sum_{i=0}^t (v_i - q_i)(1+r)^{t-i}$$

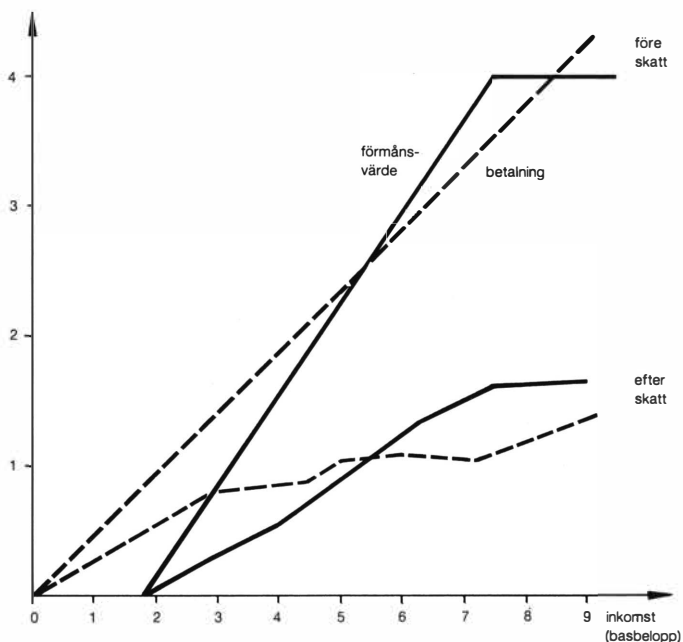
Detta värde är troligen inte alltid större för t , ex. en svetsare än för en distriktsläkare. Även om den senare har högre förväntad "avgift" fram till den normala pensioneringen och genomgående lägre v_i -värden, kan han under någon del av livscykeln ha ett högre k_t -värde än svetsaren. Anledningen är att distriktsläkaren upp i 30–35-årsåldern normalt har en lägre lön än svetsaren och därför under dessa år betalar en relativt låg avgift. Det är alltså inte utan betydelse *när* under livet förtidspensioneringen sker. [Jag har här som förenkling räknat med att förtidspensioneringen är total därigenom att arbetsförmågan helt upphör.]

Ålderspension i ATP

I Figur 6.2 ges en schematisk (!) illustration av förmånen och betalningen för ATP i *ålderspensionen*. Figuren avser fallet att personerna har konstant årslön samt förvärvsarbetar 30 år och uppbär pension 7.5 år. Betalningen antas ske enligt *Tabell 6.3*. Under dessa förutsättningar innebär ATP en förlust i inkomstlägena upp till 5.5 basbelopp och en vinst i inkomstlägena mellan 5.5 och 11 basbelopp. De nämnda inkomstgränserna avser situationen "efter" skatt. Som tidigare understrukits är det denna situation som har störst intresse.

Ger vi utrymme för att personerna lever olika länge, förstärks troligen den angivna tendensen, därigenom att förmånskurvan sjunker i låga inkomstlägen och stiger i höga. Ger vi utrymme för att förvärvsinkomsten varierar över livsryckeln aktualiseras 15-årsregeln i ATP. Gissningsvis gynnar denna regel högavlönade

Figur 6.2. Förmånsvärdet av ATP och betalningen i olika inkomstlägen. Enbart ålderspensionen. Alla lika.

mera än lågavlönade. Deras 15 bästa år ligger förmodligen högre i förhållande till den genomsnittliga årsinkomsten än de lågavlönades 15 bästa år. [Se Kruse & Ståhlberg (1977).]

En eventuellt motverkande effekt ligger i 30-årsregeln i ATP. Enligt denna erhålles ingen förmån alls för de "avgifter" som erläggs från och med det 31 året med en lön överstigande ett basbelopp, för så vitt inte 15-årsregeln slår igenom. Flertalet högavlönade torde passera denna gräns. Också majoriteten av lågavlönade, som kanske börjar förvärvsarbete redan i 18-årsåldern, torde passera gränsen, men bland de lågavlönade finns förmodligen också åtskilliga personer som inte når upp till gränsen och därför undgår att betala "avgifter utan motvärde".

Förtidspensionen i ATP

I förtidspensionen är den schematiska (!) omfördelningen i ATP ännu tydligare. Detta beror på att grundbeloppet är högre och att man således måste upp i en ännu högre inkomstnivå för att ATP över huvud taget skall ge en nettoökning i pensionen.

Även beträffande ATP-delen är det viktigt *när* förtidspensioneringen sker. I princip är storleken på pensionen oberoende av under hur många år "avgiften" erläggs. Förmånsvärdet beror inte heller på den faktiska inkomsten fram till förtidspensioneringen, utan på inkomstens förmodade storlek i det hypotetiska fallet att förtidspensioneringen inte sker. För den tid som återstår fram till den normala ålderspensioneringen beräknas s. k. antagande-poäng. Avgift betalas dock inte för dessa hypotetiska inkomster. Detta gynnar personer som förtidspensioneras tidigt i karriären, för så vitt de hunnit etablera sig på arbetsmarknaden. Har de inte hunnit etablera sig, betraktas de som permanent lågavlönade.

6.5 Ståhlberg (1986)

Empiriska undersökningar av de förmånsvärden som här diskuteras försvåras av att det inte finns något statistiskt material tillrättatlagd för ändamålet. Det sker inga regelbundna beräkningar av vad enskilda personers "sociala rättigheter" är värda. Vilket aktuariemässigt utbyte folk har av erlagda sjukförsäkringsavgifter, folkpensionsavgifter, ATP-avgifter osv. vet varken perso-

nerna själva eller deras valda ombud. Detta får sägas vara anmärkningsvärt. Nog skulle den politiska debatten vinna på att förmånsvärdena i de olika försäkringssystemen gjordes kända.

Ett första steg i denna riktning har dock nu tagits av Ståhlberg (1986). Hon har varit i tillfälle att kombinera den information som finns samlad i sjukförsäkringsregistret och ATP-registret med inkomstuppgifter från SCB och bakgrundsdata i levnadsnivåundersökningarna (LNU) vid Institutet för social forskning. De bägge registren avser åren 1960–81, medan inkomstuppgifterna avser åren 1974–81. På grundval av detta material har Ståhlberg skattat risker och förmånsvärden för män och kvinnor var för sig i socialgrupperna.

Ståhlberg redovisar sina resultat med två olika skattningar av personernas inkomst. I det ena fallet används ATP-registret. En begränsning är då att inkomster överstigande 7.5 basbelopp ej kan observeras. Men i gengäld kan en och samma individs inkomst följas under flera år. I det andra fallet används den allmänna inkomststatistikens åldersuppdelade tvärsnittsdata av det slag som tidigare redovisats. Dessa har Ståhlberg utnyttjat för att skatta den genomsnittliga inkomstutvecklingen för respektive socialgrupp. En begränsning är i detta fall att man tvingas använda schabloner vad gäller utseendet på livslönekurvorna. [Jämför avsnitt 3.3.]

I *Tabell 6.6* återges Ståhlbergs resultat när ATP-registrets inkomstuppgifter utnyttjas. Av tabellen framgår (a) att kvinnor har

Tabell 6.6 Förmånsvärdet (brutto) av sjukpenningar, ålderspensioner och förtidspensioner. Angivet som procent av bruttolönen för män respektive kvinnor i socialgrupperna. Lön enligt ATP-registret.

	Social- grupp	Sjuk- penning	Ålders- pension	Förtids- pension	Totalt
Män	1	1.8	12.9	0.0	14.7
	2	3.1	11.7	1.2	16.0
	3	6.4	12.1	2.5	21.0
Kvinnor	1	4.2	20.2	0.0	24.4
	2	4.6	17.8	1.8	24.2
	3	7.5	20.6	2.2	30.3

Källa: A-Ch. Ståhlberg, "Socialförsäkringarna är inkomstomfördelande", *Ekonomisk debatt* 1986:481–488.

högre förmånsvärde än män av åtminstone sjukpenningen och ålderspensionen samt (b) att socialgrupp 1 har lägst förmånsvärde av sjukpenningen och förtidspensionen. Eftersom avgiften är i princip lika för alla, anser Ståhlberg att de nämnda skillnaderna har en progressiv innebörd.

Det är en nackdel att förmånsvärdet är angivet i förhållande till bruttolönen. Som tidigare framgått kan vi räkna med att inkomstbeskattningen ger arbetsgivaravgifterna en regressiv tendens. Denna kan helt eller delvis upphäva den tendens Ståhlberg funnit. En motverkande omständighet är dock att ATP-registret underskattar inkomsterna för i synnerhet socialgrupp 1. Höjs deras bruttolön, så sjunker deras relativa förmånsvärde ytterligare.

Med tanke på den tidigare diskussionen är det notabelt att Ståhlberg inte kunnat påvisa någon tydlig utjämnande effekt av ålderspensionen. Den progressiva tendensen i folkpensionen blir i hennes undersökning praktiskt taget helt neutraliserad av den regressiva tendensen i ATP-systemet. Vår bedömning att ATP-delen av ålderspensionen innebär en inkomstomfördelning till de högavlönades fördel får alltså stöd i Ståhlbergs empiriska material.

6.6 Kommentar

Det måste starkt understrykas att detta slags beräkningar inte visar fördelningspolitikens totala effekter. De visar bara den *partiella* effekten på personernas förmögenhet av respektive transferering. Enkelt uttryckt är det ökningen på personernas förmögenhetskonto för försäkringsrättigheter som jämförs med minskningen på deras humankapitalkonto. Till sin karaktär är dessa beräkningar inte olika de beräkningar som ligger bakom tabellerna i kapitel 3–5. Skillnaden är bara att det här är personernas uppnådda inkomst som registreras, medan det tidigare var deras mottagna inkomst.

Skall fördelningspolitikens effekter kunna bedömas måste de partiella förmögenhetsökningarna och förmögenhetsminskningarna sättas in i sitt sammanhang. Då krävs ett klart specificerat jämförelsealternativ. Som tidigare framhållits kan man i bedömningen av fördelningspolitikens verkliga effekter inte bortse från

vad som händer med faktorinkomsterna och transfereringarna i övrigt.

Tag ATP som exempel! Av vad som tidigare sagts kan vi inte dra slutsatsen att 1960 års beslut innebar en definitiv inkomstomfördelning från personer i lönelägena upp till 5 à 6 basbelopp till personerna i skiktet upp till 11 à 12 basbelopp. Det finns flera i sammanhanget relevanta omständigheter att beakta.

En sådan omständighet är att ATP infördes utan full kostnads- täckning. De som levde vid införandet gjorde en betydande kapitalvinst därigenom att de gottskrevs pensionspoäng på särskilt förmånliga villkor. Detta omtalas ibland som kedjebrevseffekten. Denna var för övrigt ingen engångsföreteelse. Som ATP är konstruerat finns det inget krav på att varje kohort skall betala sin egen pension. Beroende på befolkningsökningen, löneutvecklingen m. m. kan också framtida kohorter få sina pensioner till "underpris". Detta förskjuter finansieringskurvorna i *Figur 6.2*.

En annan i sammanhanget viktig omständighet är att vi bortsett från anpassningen av övriga transfereringar. Ett exempel är att vi inte räknat med någon reduktion av det kommunala bostadstillägget när ATP ökar. Denna reduktion gör de lågavlönades förlust på ATP ännu större.

Ett annat exempel är att vi inte räknat med att ATP substituerar vissa tjänstepensioner. Det är således tveksamt om t. ex. statstjänstemän över huvud taget har någon förmån av ATP. Den statliga tjänstepensionen fanns före ATP-reformen och är alltså jämt mera omfattande än ATP. Skall statstjänstemännen vinna något på ATP måste deras börda för att finansiera ATP vara lägre än deras börda för att finansiera motsvarande del av den egna tjänstepensionen. Detta är en öppen fråga. Av samma skäl är det en öppen fråga vad personerna med ITP o. d. vunnit på ATP-reformen. Till viss del har ATP bara ersatt ITP och andra privata pensionsförsäkringar.

Till detta kommer de eventuella effekterna på faktorinkomsterna. Hur pensionssystem av typen ATP påverkar arbetsutbudet, sparandet osv. är dock en kontroversiell fråga. Medan somliga menar att effekten är liten, är det andra som menar att det är detta slags pensionssystem som är orsaken till de västliga ekonomiernas stagnation och nuvarande stora arbetslöshet. I så fall är fördelningseffekterna omöjliga att överblicka.

7 *Inkomstskillnadernas orsaker*

Hittills har framställningen gällt inkomstfördelningens utseende och fördelningspolitikens inverkan på detta. Det är hög tid att föra analysen ett steg vidare och se på orsakerna till de observerade inkomstskillnaderna. I detta kapitel håller vi oss till ”marknadskrafternas” betydelse. I en marknadsekonomi (utan fördelningspolitiska ingrepp) uppkommer inkomstskillnader därför att personerna har olika stor förmögenhet, dvs. olika stor arbetsförmåga eller olika stort kapitalinnehav, eller därför att de vid förmögenhetens utnyttjande får olika stor avkastning på arbetsinsatserna eller kapitalplaceringarna.

7.1 De sju orsakerna

Skillnader i kapitalinkomst

Vi ser först på orsakerna till att olika personer under en viss observationsperiod har olika stor kapitalinkomst. Sju sådana orsaker kan särskiljas. Anledningen är antingen att personerna vid observationsperiodens början har olika stora kapitaltillgångar eller att de i placeringen av dessa får olika stor avkastning.

Tre av orsakerna gäller storleken på *kapitaltillgångarna*. Bland jämnåriga personer kan denna vara olika på grund av att personerna ärvt olika mycket eller på grund av att de under tidigare år sparat och förvaltat tillgångarna på olika sätt. Bland personer som är olika gamla tillkommer orsaken att det tar tid att bygga upp tillgångar och att personerna hunnit olika långt på denna väg.

I detta sammanhang bör understrykas att åldersfaktorn har en särskild betydelse i en ekonomi som befinner sig i tillväxt. Under i övrigt lika omständigheter blir personerna i en sådan ekonomi

rikare ju senare de är födda. Antag som exempel att alla sparar en viss procent av sina inkomster och att inkomsterna växer med 2,8 procent per år. I detta fall kan varje ny generation räkna med att vid en viss ålder ha dubbelt så stor förmögenhet som föräldrarna och fyra gånger så stor förmögenhet som farföräldrarna. Att dagens 25-åringar uppvisar en mindre förmögenhet än dagens 50-åringar, behöver alltså inte tolkas så att de förra är fattigare. För 25 år sedan hade dagens 50-åringar en ännu mindre förmögenhet.

Ser vi sedan på kapitalets *avkastning*, finns det fyra orsaker till att denna inte är lika stor för alla personer. En orsak är att kapitalägarnas förväntningar om avkastningens storlek inte infrias. Det finns som regel en viss osäkerhet om hur stor avkastningen verkligen skall bli, och olika placerare har olika tur/otur. Detta är tydligt när placeringen görs i aktier.

Men det finns också systematiska skillnader i olika placeringars avkastning. En kategori av skillnader är *kompenserande*. Den förhållandevis låga avkastningen på en viss placering uppvägs då av att placeringen ger kapitalägaren någon annan fördel. Fördelen kan vara att placeringen är förhållandevis riskfri eller likvid, att den medför makt eller att den ger ägaren direkta njutningar. Placeringar i konstverk kan vara exempel på det senare. Trots att placeringarna med hänsyn till dessa aspekter är förstklassiga ur kapitalägarens synvinkel, kommer den registrerade kapitalinkomsten att bli förhållandevis låg.

En speciell form av kompenserande skillnad är att periodiciteten i avkastningen är olika för olika placeringar. En placering som tillfälligt uppvisar en låg avkastning kan likväl ha en förväntat normal avkastning på lång sikt.

En annan kategori av avkastningsskillnader är *icke-kompenserande*. Det rör sig i detta fall om områdesräntor och monopolräntor. Områdesräntorna kan beskrivas som ett icke-jämviktsfenomen. Ett typiskt exempel är att någon gör en innovation som sänker produktionskostnaden och ger ifrågavarande kapital en exceptionellt hög avkastning.

Enligt den fria konkurrensens logik kan områdesräntor inte bli långvariga, men de består under den tid det tar för ekonomin att anpassa sig till det förhållande som gav upphov till områdesräntan. Är det fråga om en ny teknik, så tar det tid innan utrustningar baserade på en äldre teknik är avvecklade och den nya tekniken blir allmän. I takt med anpassningen sprids områdesräntan på allt flera

händer och blir till sist en del av den normala avkastningen på kapitalplaceringar. (Observera att områdesräntor också kan vara negativa, exempelvis som en följd av ökad oro för giftutsläpp, och att det då sker en process i motsatt riktning tills kostnaden belastar alla placeringar i ekonomin.)

Monopolräntor skiljer sig från områdesräntor därigenom att de orsakas av formella hinder för den fria konkurrensen. Dessa hinder kan vara uttalat monopolistiska, som när någon får ensamrätt till en viss marknad eller en viss teknik, men oftast rör det sig om maskerade konkurrensbegränsningar genom branschöverenskommelser och lagstiftning med ett förment annat syfte. Importbegränsningar av beredskapsskäl, produktkontroller och mycket annat kommer till användning i försöken att utesluta konkurrenter.

Sammantaget ger detta oss sju orsaker till att inte alla personer har lika stor kapitalinkomst. Dessa orsaker sammanfattas i *Tablå 7*. Observera att vi här bara talar om faktorinkomsterna. Inkomstskillnader som beror på skatter, bidrag och subventioner är alltså inte medtagna.

Tablå 7 Orsaker till inkomstskillnader i en marknadsekonomi.

A Olika stor förmögenhet

1. Skillnader i utgångsläge
2. Skillnader i sparande/driftighet
3. Skillnader i ålder

B Olika stor avkastning på gjorda insatser/placeringar

4. Skillnader i tur/otur
 5. Kompenserande skillnader
 6. Områdesräntor
 7. Monopolräntor
-

Skillnader i arbetsinkomst

Samma sju orsaker förklarar varför inte alla personer har lika stor arbetsinkomst.

För det första är det tre skäl till att individerna har olika stor arbetsförmåga. Ett skäl är att de genom arv och uppväxtmiljö fått olika hälsa, intelligens och intressen. Ett annat skäl är att de i

olika grad ägnat sig åt att förkovra arbetsförmågan genom fysisk träning, studier och ett sunt leverne. Ett tredje skäl är att de är olika gamla. Såväl fysiskt som mentalt varierar arbetsförmågan över livscykeln.

För det andra finns det liksom för kapitalinkomsten en orsak som beror på att personernas förväntningar inte infrias. Arbetsinsatser har liksom kapitalplaceringar ett osäkert utbyte. Ett exempel är att bönder som arbetar exakt lika kan nå skilda resultat beroende på hur vädret är när det blir dags att skörda.

För det tredje finns det också beträffande arbetsinsatserna skillnader i storleken på det förväntade utbytet. Dessa skillnader kan vara såväl kompenserande som icke-kompenserande. Den förstnämnda kategorin är särskilt viktig. Den avser inte bara löneskillnader som beror på att olika arbetsinsatser är olika riskabla, tunga/svåra eller lärorika. Till denna kategori hör också de skillnader som beror på att personerna väljer att arbeta olika mycket. Kompensationen är i detta fall en längre fritid. Bland jämnåriga personer är detta den ojämförligt viktigaste orsaken till de observerade löneskillnaderna.

Som ifråga om kapitalinkomsten utgör områdesräntor och monopolräntor icke-kompenserande löneskillnader. Områdesräntor uppkommer t. ex. därför att det blir brist på en viss typ av arbetskraft och denna brist bara kan avhjälpas genom en tidskrävande utbildning. Under tiden åtnjuter personerna med ifrågavarande arbetskraft en förhållandevis hög lön.

Monopolräntor på arbetsmarknaden är ofta en följd av fackföreningars värnande av de egna medlemmarnas intressen. Man kan t. ex. kräva att oorganiserade arbetare måste ges minst lika hög lön som organiserade, väl i medvetande om att den förra gruppen omfattar personer som i så fall blir arbetslösa. En kanske mera sofistikerad metod är att få till stånd ett visst utbildningskrav för utövande av yrket samtidigt som man begär att antalet utbildningsplatser hålls nere.

För vissa anställda tillkommer att de i vissa fall får en exceptionellt hög lön i form av befodringsränta. Denna hör samman med det befodringsystem som används på särskilt tjänstemannaområdet. Ett syfte med befodringsystemet är att ge arbetsgivaren möjlighet att identifiera de personer som är lämpliga för särskilt krävande eller ansvarsfulla uppgifter. De anställda får visa vad de duger till genom att successivt klättra i "karriären". Detta är

emellertid inte beföringssystemets enda syfte. Beföringssystemet används också för att stimulera de anställda att prestera mera. Möjligheten att bli befördrad fungerar, om den medför extra hög lön och andra förmåner, som en morot för var och en att ställa hela sin arbetsförmåga till arbetsgivarens tjänst.

Hur beföringsröntor skall klassificeras är en öppen fråga. De kan räknas som en särskild orsak till löneskillnader, men de kan också ses som ett utfall av de tidigare nämnda orsakerna. Här finns inte bara ett element av tur/otur och av kompensation för extra ansträngningar, utan också ett element av en ersättning för större förmåga.

7.2 Låginkomstutredningen

I återstoden av detta kapitel belyses de diskuterade orsakernas kvantitativa betydelse för de observerade inkomstolikheternas storlek. Någon mera omfattande redovisning kan det inte bli fråga om. Kunskapen på detta område är nämligen både fragmentarisk och osäker.

Inledningsvis är det lämpligt att se på den analys av inkomstolikheternas karaktär som gjordes av låginkomstutredningen på grundval av 1967 års inkomstförhållanden [Låginkomstutredningen (1971)]. Detta är den enda mera omfattande studie av detta slag som gjorts i Sverige.

Tonvikten i låginkomstutredningens undersökning var lagd på att förklara ojämnheten i de disponibla inkomsternas fördelning, men vi håller oss här till den del av analysen som gällde förvärvsinkomsternas fördelning. Det är värt att notera att låginkomstutredningen använde individernas skattepliktiga inkomst som mått på förvärvsinkomsten. 1967 inkluderade denna pension, men inte sjukpenningar o. d. En annan konsekvens av detta mått på förvärvsinkomsten är att inkomsten av eget hem underskattas.

För att karakterisera inkomstfördelningen använde låginkomstutredningen Theils ojämnhetsmått [Theil (1967)]. Fördelen med detta mått är att det kan uppdelas och uttryckas som en vägd summa av den inkomstojämnhets som finns inom olika befolkningsgrupper. Man kan t. ex. beräkna den totala ojämnheten genom att först beräkna ojämnheten inom varje åldersklass och sedan addera den ojämnhets som finns mellan genomsnittsinkomsterna i ålders-

klasserna.¹ Detta kan utnyttjas för bestämningar av hur mycket åldern m. m. inverkar på inkomstolikheterna. Metoden är att jämföra ojämnheten mellan klassgenomsnitten med den totala ojämnheten. Ju större den förre är, desto större betydelse måste åldern m. m. ha som förklaring till de observerade inkomstolikheterna.

Några exempel på de resultat som kom fram i låginkomstutredningens analys återges i *Tabell 7.1*. Där redovisas mellanklass-
ojämnhetens andel av den totala ojämnheten vid några olika upp-

Tabell 7.1 Vissa faktorerers relativa betydelse för skillnaderna i skattepliktig inkomst 1967. Procenttal.

Faktor	Befolkningskategori				
	Alla 15–75 år	Alla 20–67 år	Män	Kvinnor	Heltids- arbetande
Ålder	12.2	..	30.1	3.8	6.7
Antal skolår	9.3	9.5	12.1	10.0	22.2
Utbildningsnivå	11.4	10.9	14.2	10.6	25.2
Nettotillgångar	17.9	..	..	..	12.6
Arbetstid	51.0	53.4	35.5	48.1	—
Kön	23.1	28.7	—	—	5.9
Bostadsort	3.5	3.6	5.3	4.3	7.4

Källa: Låginkomstutredningen, *Den erhållna köpkraftens fördelning 1967*, SOU 1971:39.

¹ Antag att det finns totalt N individer och låt r_n beteckna den n :te individens andel av den totala inkomstsumman. Theils ojämnhetsmått är definierat genom uttrycket

$$Q(r) = \sum_{n=1}^N r_n \log N r_n$$

Detta mått varierar mellan 0 och $\log N$. Om individerna delas upp i K klasser ($k=1, \dots, K$) och varje sådan klass har inkomstandelen R_k och medlemsantalet N_k samt medlemmarna i den k :te klassen betecknas G_k , så kan Theils ojämnhetsmått skrivas

$$Q(r) = \sum_{k=1}^K R_k \left[\sum_{n \in G_k} (r_n / R_k) \log (N_k r_n / R_k) \right] + \sum_{k=1}^K R_k \log (N R_k / N_k)$$

Den första termen i högra ledet är den vägda summan av ojämnheten i respektive klass, medan den andra termen är ojämnheten mellan klassgenomsnitten.

delningar av befolkningen. Uppgifterna avser hela den vuxna befolkningen (15–75 år), individerna i yrkesaktiv ålder (20–67 år), alla män och kvinnor var för sig samt personer som är helårs- och heltidsarbetande.

Ingen av de andra undersökta variablerna kan mäta sig med arbetstidens längd (antalet årsarbetstimmar) när det gäller att förklara de observerade inkomstolikheterna. När individerna uppdelas efter denna variabel faller omkring hälften av den totala ojämnheten på skillnaderna mellan klassgenomsnitten. Vid andra uppdelningar är det sällan mera än 20 procent av ojämnheten som har denna innebörd.

Lägg märke till att arbetstidens betydelse är ungefär lika framträdande för åldersgruppen 20–67 år som för åldersgruppen 15–75 år. Lägg också märke till att arbetstiden tycks spela en större roll för inkomstskillnaderna bland kvinnor än bland män, och att detta mycket väl kan ha ändrat sig sedan 1967. Kvinnornas ställning på arbetsmarknaden är idag mera lik männens. Om detta betyder att arbetstidens roll för inkomstskillnaderna över huvud taget ökat eller minskat, är dock svårt att säga. Sedan 1967 har det skett en sammanpressning av lönerna per timme som talar för att arbetstiden fått ökad relativ betydelse – men t. ex. höjningen av pensionerna torde ha haft motsatt effekt. Även om inkomstfördelningen är tämligen stabil över tiden, kan mycket hända under en tjugoorig period präglad av många reformer rörande utbildningen, arbetsmarknaden, transfereringarna m. m.

7.3 Ärvda kapitaltillgångar

Det är uppenbart att ärvda förmögenhetsolikheter inte har någon större betydelse för de uppmätta inkomstskillnaderna. Kapitalinkomsten är helt enkelt alltför liten i förhållande till den totala faktorinkomsten. Med de definitioner som används i *Tabell 3.4* utgjorde kapitalinkomsten sålunda bara 7,5 procent av den totala faktorinkomsten under 1984. Per konsumtionsenhet var kapitalinkomsten detta år 4 600 kr, mot 56 500 kr för arbetsinkomsten.

Betraktas pensionerna som uppskjuten lön och en del av arbetsinkomsten, blir kapitalinkomstens andel ännu mindre. År

1984 uppgick pensionerna till 15 100 kr per konsumtionsenhet. Inkluderas dessa i faktorinkomsten, så sjunker kapitalinkomstens andel till 6,0 procent.

Dessa uppgifter gäller den totala kapitalinkomsten. Av denna är det bara en del som hänför sig till ärvda tillgångar. I en normalt växande ekonomi är merparten av det vid ett tillfälle befintliga kapitalet ett resultat av de då levande individernas egna sparande, varför det kan förmodas att kapitalinkomsten från ärvda tillgångar inte utgör mera än 2–3 procent av hela faktorinkomsten. Det säger sig självt att denna förhållandevis lilla inkomst måste vara extremt ojämnt fördelad för att dess fördelning alls skall ha ett mera märkbart genomslag på de totala inkomstskillnaderna.

Blinder (1974)

Denna slutsats får stöd av Blinder (1974). Han använde en livscykelmodell och simuleringsteknik för att utröna hur bl. a. olikheterna i ärvda kapitaltillgångar påverkar inkomstfördelningen, både vad gäller livsinkomsterna och årsinkomsterna. Trots att arven antogs vara mycket ojämnt fördelade — 1 procent av inkomsttagarna fick dela på 55 procent av arven, medan 80 procent fick dela på 1 procent — visade sig arvets fördelning bara ha en marginell effekt på det använda ojämnhetsmättet (Gini-koefficienten).

Beträffande livsinkomsterna skulle enligt Blinder en konfiskation av alla arv minska den totala ojämnheten med ca 2,0 procent. Om arven i stället omfördelas så att alla får lika mycket, blir minskningen något större, ca 3,5 procent. Skillnaden förklaras av att förekomsten av arv påverkar individernas egna sparande och arbetsutbud negativt samt därmed inkomsterna i övrigt. Arv har med andra ord en passiviserande effekt.

Dessa uppgifter gäller de ärvda kapitaltillgångarnas betydelse för ojämnheten i livsinkomsternas fördelning. Ser vi på årsinkomsterna blir arvets betydelse mindre, eftersom det då måste ges utrymme för rent åldersbetingade inkomstskillnader. Två procent blir i detta fall en övre gräns för arvets inverkan.

I Blinders simuleringar av ojämnheten i årsinkomsterna svarar de rent åldersbetingade skillnaderna för 30 procent av förklaringen. Det är alltså den ojämnheten som skulle kvarstå om individerna

i övrigt vore identiska vad gäller arv, sparbenägenhet, arbetsförmåga och arbetsvilja samt om det inte fanns vare sig områdesräntor, monopolräntor eller slumpmässiga avkastningsskillnader. I övrigt förklaras ojämnheten i årsinkomsterna till 28 procent av preferensskillnader mellan individerna (sparbenägenhet och arbetsvilja) samt till 40 procent av faktorer som gör timlönerna olika.

Dessa siffror är inte framtagna *ad hoc*, utan simuleringarna är gjorda på grundval av befintlig lönestatistik m. m., men det ligger i sakens natur att de rymmer ett betydande mått av osäkerhet. De skall uppfattas som en fingervisning om storleksordningen på respektive faktor.

Det är värt att understryka att vi här bara intresserat oss för hushållens mottagna kapitalinkomst i form av aktieutdelning, realisationsvinst, ränta på bankmedel osv. I den uppnådda kapitalinkomsten ingår också förmögenhetseffekten av bl. a. de i bolagen innehållna vinsterna. När denna förmögenhetseffekt läggs till, blir kapitalinkomsten relativt sett något större [se Lindbeck (1975)].

Vidare är det värt att understryka att kapitalinkomstens andel inte är konstant över tiden. Den uppvisar både konjunkturella svängningar och trendmässiga förändringar. Beträffande trenden vet vi att det skett en uppgång 1870–1910, en minskning 1910–1930, en uppgång 1930–1950 och därefter ånyo en nedgång [se Jungenfelt (1966) för perioden 1870–1950 och Lindbeck (1975) för perioden 1950–1972].

7.4 Ärvd arbetsförmåga

Med en persons ärvda arbetsförmåga brukar man inte bara avse rent genetiska faktorer, som intelligens o. d., utan också individernas sociala bakgrund och uppväxtförhållanden. De senare brukar beskrivas med variabler som gäller föräldrarnas utbildning och yrke, familjens religion, antalet syskon osv.

Fägerlind (1975)

I Sverige har Fägerlind (1975) gjort en studie av familjebakgrundens betydelse för bl. a. löneskillnadernas storlek. I studien följ-

des en grupp malmöungdomar under en lång period, alltifrån barndomen upp i 40-årsåldern. Det visade sig att familjebakgrunden inte har någon signifikant effekt på löneskillnaderna förrän individerna nått upp i 30-årsåldern, men att den därefter gör sig snabbt gällande. I den sista observationen, som gällde individernas inkomst vid 43 års ålder, fann Fägerlind att ca 25 procent av löneskillnaderna kan relateras till familjebakgrunden, främst indirekt genom dennas inverkan på individernas utbildningsval och studieframgång.

Observera att den angivna effekten gäller löneskillnaderna bland jämnåriga personer på höjden av sin fysiska arbetsförmåga. Familjebakgrundens inverkan på de totala löneskillnaderna är av allt att döma väsentligt mindre. Dels är dess inverkan, som Fägerlind visat, knappast märkbar före 30-årsåldern, dels blir dess inverkan förmodligen successivt mindre när individerna åldras och icke-ärfvtliga hälsoolikheter m. m. börjar göra sig gällande. Observera också att Fägerlinds studie endast avser män. Den relativt betydelsefulla inkomstskillnad som finns mellan män och kvinnor är alltså utelämnad.

Taubman (1975)

Fägerlind arbetade med en tämligen grov karakteristik av individernas familjebakgrund. En väsentligt mera ingående kartläggning av denna gjordes av Taubman (1975) på amerikanska data för 1955 och 1969. I Taubmans material, som vid bägge tillfällena avsåg samma individer (huvudsakligen vita män), fanns ett hundratal uppgifter om individernas familjebakgrund och uppväxtförhållanden samt inte mindre än 17 testresultat om deras intelligens och mentala färdigheter. Dessutom hade Taubman tillgång till en rad uppgifter om individernas utbildning, arbetslivserfarenhet, inställning till arbetet m. m., vilket gav honom goda möjligheter att isolera de ärftliga faktorernas betydelse.

Beträffande familjebakgrunden fann Taubman ingen effekt av föräldrarnas utbildning, om individen var äldsta eller yngsta barnet, om individen som barn hade eget rum, hur mycket individen som barn ägnade sig åt att läsa eller om familjen ofta bytte bostad. Men Taubman blev för den skull inte utan möjligheter att belysa olikheter i individernas uppväxtförhållanden. Sedan de betydelselösa variablerna strukits återstod 120 uppgifter om var-

je individs bakgrund. Bland dessa fanns uppgifter om föräldrarnas yrke och religion, vilken typ av skola individen gick i, svärföräldrarnas status och mycket annat. Som nämnts hade Taubman också uppgifter om individernas intelligens m. m.

Med dessa och åtskilliga andra variabler undersökte Taubman i vad mån han kunde förklara tre aspekter på inkomstfördelningen: standardavvikelsen, snedheten och excessen. Detta gjordes separat för 1955 och 1969. Vi håller oss här till det senare året, då individerna var i åldern 45–50 år. Resultatet beträffande standardavvikelsen sammanfattas i *Tabell 7.2*. Den översta raden anger standardavvikelsens observerade storlek (i dollar). Därefter

Tabell 7.2 Hur standardavvikelsen i arbetsinkomsternas fördelning skulle minska om individerna vore lika vad gäller utbildning m. m. Urval av amerikanska män i 40–50 års åldern 1969. Genomsnittsinkomst \$ 14 500.

Kontrollerad variabel	Standardavvikelse	Reduktion %
Ingen ¹	9420	—
Socioek. status ²	9060	5
Intelligens ³	9330	
Utbildning ⁴	9110	4
Ålder, erfarenhet ⁵	9330	
Typ av arbete ⁶	9200	
Finansiellt engagemang ⁷	8630	8
Övrigt ⁸	9370	
Alla	7750	18

¹ Utgångsläge.

² Uppväxtförhållanden, privat skola, religion, svärföräldrar, tätortsgrad.

³ Fyra nivåer baserade på 17 testresultat.

⁴ Typ av utbildning, skolornas kvalitet.

⁵ Inträde på arbetsmarknaden, sidoarbete m. m.

⁶ Anställningsform, befordringsmöjlighet, oberoende, anställningstrygghet, kan hjälpa andra.

⁷ Ägt företagskapital, fri yrkesutövare.

⁸ Är lärare, ålder vid skolstart, gick i religiös skola, sjuklighet m. m.

Källa: Paul J. Taubman, *Sources of inequality in earnings – Personal skills, random events, preferences towards risk and other occupational characteristics*. Amsterdam: North-Holland (Contributions to economic analysis 96).

anges hur mycket standardavvikelsen skulle reduceras om alla individer hade samma utbildning etc. Skulle individerna t. ex. vara lika vad gäller uppväxtförhållanden och annat som i tabellen kallas socioekonomisk status, så skulle standardavvikelsen reduceras från \$9 420 till \$9 060 eller med 5 procent.

Lägg märke till att hela mängden av undersökta variabler inte bidrar med mera än 22 procent av den observerade standardavvikelsen. Trots den höga ambitionen i Taubmans analys, måste alltså nära 80 procent av standardavvikelsen – \$7 750 av \$9 420 – tillskrivas slumpen eller okända faktorer.

Indirekt effekt

Beträffande de i *Tabell 7.2* redovisade effekterna bör understrykas att det är den *direkta* effekten av respektive faktor (grupp av variabler) som anges. Eftersom faktorerna kanske inte är oberoende av varandra, är detta inte hela sanningen om respektive faktors inverkan på inkomstskillnaderna. T. ex. uppväxtförhållandena kan också ha en *indirekt* effekt genom att de påverkar individernas utbildningsval m. m. Skall analysen bli fullständig måste också detta beaktas.

Med den typ av uppgifter som Taubman använt är det långt ifrån lätt att mäta faktorernas indirekta betydelse. För ändamålet krävs en noggrann specifikation av de kausala sambanden och sofistikerade statistiska skattningsmetoder. Få har gett sig i kast med att försöka klara denna uppgift. Ett bra exempel är dock Griliches (1977). I hans fall gällde det att klara ut det inbördes förhållandet mellan individernas medfödda förmåga ("ability"), uppväxtmiljön och utbildningen. Slutsatsen av Griliches analys blev att ca 25 procent av olikheterna i utbildning/studieframgång kan tillskrivas olikheterna i medfödd förmåga och uppväxtförhållanden, och att arvet således har en inte obetydlig indirekt effekt via utbildningsolikheternas inverkan på inkomstskillnaderna.

I Taubmans undersökning svarar utbildningsolikheterna för ca 4 procent av inkomstskillnaderna. Är detta korrekt, bör arvets betydelse enligt Griliches resultat ökas med ungefär 1 procentenhet, från 5 till 6 procent. Men observera att detta gäller de inkomstskillnader som finns bland män i en viss åldersgrupp (45–50 år). Som tidigare nämnts har utbildningsolikheterna oli-

ka starkt genomslag vid olika stadier i livscykeln. Detta framgår för övrigt också av att alla de undersökta variablerna i Taubmans studie hade en svagare effekt 1955 än 1969. Av de inkomstskillnader som förelåg 1955 kunde bara 12 procent tillskrivas olikheterna i de undersökta variablerna, mot 22 procent 1969.

7.5 Arbetets svårigheter m. m.

Egentligen är det inte överraskande att de av Taubman och andra undersökta variablerna har ett lågt förklaringsvärde. Löntagarnas egenskaper vad gäller uppväxtförhållanden, intelligens, utbildning o. d. är förvisso inte allena avgörande för lönens storlek. Som framgått av låginkomstutredningens analys är olikheterna i arbetstid den enskilt mest inflytelserika faktorn, och olikheterna i denna behöver inte vara systematiskt relaterade till olikheterna i uppväxtförhållanden m. m. Vidare kan man naturligtvis inte bortse från att arbetsuppgifternas art, arbetsmiljön, anställningstryggheten, befordringsmöjligheterna och andra aspekter på de arbeten individerna valt — eller kanske råkat hamna i — har en viss betydelse för de observerade inkomstskillnaderna.

Beträffande löneskillnaderna medan olika arbeten skulle vi vilja veta om de är (1) slumpmässiga, (2) kompenserande respektive (3) icke-kompenserande samt om de i det sistnämnda fallet utgörs av områdesräntor eller monopolräntor. Tyvärr finns det ingen närmare kunskap om detta. [För en aktuell litteraturöversikt, se Rosen (1986).]

Beträffande graden av slumpmässighet skulle det behövas undersökningar där individernas förväntningar systematiskt jämförs med utfallen. Avvikelser kan väntas förekomma främst för egna företagare och anställda med ackordslön, men med tanke på konkursrisker, sjukdom m. m. kan alla löntagare vara berörda. Storleken på dessa risker är inte okänd, men hur de inverkar på inkomstskillnaderna vet vi inte.

Också beträffande inslaget av områdesräntor och monopolräntor är vår kunskap otillräcklig. För Sveriges del vore det särskilt intressant att ta reda på effekten av olika näringspolitiska regleringar samt ransoneringen av utbildningsplatser. Speciellt den senare bidrar troligen till ökade inkomstskillnader. En utgångspunkt kan därvid vara den typ av livslöneberäkningar som

redovisats i *Tabell 6.2*. Med ledning av tabellen kan det lätt konstateras att olika utbildningar har olika stor förväntad avkastning. Till någon del återspeglar avkastningsskillnaderna förekomsten av formella hinder för individernas yrkesval. Vi får emellertid inte tolka all avkastning över en viss nivå som en monopolränta. Vissa yrken är så trista, svåra eller osäkra att de måste ha en hög lön för att alls ha någon attraktionskraft. Ej heller kan det uteslutas att det döljer sig en monopolränta bakom en relativt låg lön. Vissa yrken är i sig själva så attraktiva att de framstår som lockande även när lönen är så låg att utbildningen faktiskt ger en negativ pekuniär avkastning. Jämförelsenormen måste hela tiden vara den lön som skulle uppkomma i ett jämviktsläge med fri konkurrens. [Detta betonas av Willis (1986).]

De löneskillnader som kvarstår i ett jämviktsläge med fri konkurrens är kompenserande. Löneskillnaderna återspeglar då olikheter i arbetenas svårighet m. m., inklusive kostnaden för den utbildning som krävs. Undantas befordringstjänsterna, som enligt sin funktion måste vara särskilt förmånliga, utmärks jämviktsläget av att varje löntagare har ett arbete som (för honom eller henne) är minst lika förmånligt som alla andra förekommande arbeten, för så vitt utbildningskrav m. m. beaktas. Om det inte gäller en befordran, är det i detta läge ingen som vill byta position med någon annan.

Arbetsvärdering

Oavsett om arbetsmarknaden befinner sig i jämvikt eller ej har såväl arbetsgivare som anställda lockats av möjligheten att ha en lönestruktur som enbart rymmer kompenserande löneskillnader. Ur den enskilde arbetsgivarens synvinkel är detta ett medel att undvika strejker och andra missnöjesyttringar, medan det ur de anställdas synvinkel är ett medel att nå en "rättvis" (eller "solidarisk") lönesättning. Sedan länge förekommer också system för arbetsvärdering med vilka man försöker räkna fram vilken kompensation varje arbete skall ha. [För en aktuell studie av dagens system, se Ericsson (1987).]

Om arbetsvärderingen vore tillförlitlig och den gavs en strikt tillämpning, så kunde vi räkna med att de observerade löneskillnaderna är i huvudsak kompenserande. Men förutsättningarna är inte uppfyllda. Det finns inget tillförlitligt arbetsvärderings-

stem, och i tillämpningen av de system som förekommer görs avsteg med hänsyn till akuta rekryteringsbehov, möjligheter att exploatera monopolröntor osv. I olika delar av arbetsmarknaden används också olika arbetsvärderingssystem.

Den grundläggande svårigheten med ett arbetsvärderingssystem är att individerna inte har exakt lika värdering av arbetena. Vad en person tycker är trist/svårt/obehagligt kan en annan uppfatta som bekvämt/utmanande/njutbart. I så fall är det inte säkert att personerna ens kan ena sig om vilket av arbetena som bör ha högst lön. Även om deras värdering inte går rakt isär, är det naturligtvis bara av en ren tillfällighet som personerna kan ena sig om *hur mycket* större lönen bör vara i det ena arbetet än i det andra. Någon allmän uppslutning bakom ett visst arbetsvärderingssystem kan man därför inte räkna med att få.

Konsekvensen av att löntagarna har olika värderingar är att behovet av kompensationer överskattas. Arbeten som arbetsvärderaren uppfattar som trista/svåra/obehagliga får en lön som ligger över den verkliga jämviktslönen. Personer med andra värderingar är beredda att utföra arbetet med en lägre kompensation än vad arbetsvärderaren kräver för egen räkning. Detta gör att det i hägnet av ett arbetsvärderingssystem kan förekomma en mängd "överbetalda" arbeten i den mening att innehavarna (eller andra personer) skulle vilja ha dem även om lönen sänktes något i förhållande till andra arbeten. Ifrågavarande "överbetalda" kan jämföras med monopolröntor. Personer som är beredda att arbeta för en lägre lön utesluts därför att lönen enligt den gjorda arbetsvärderingen i så fall blir "orättvist/osolidarisk" låg.

Att arbetsvärderingssystem används med det uttalade syftet att etablera en lönestruktur som enbart innehåller kompenserande löneskillnader kan alltså inte tas som belegg för att de observerade löneskillnaderna faktiskt är precis kompenserande.

Bouma m. fl. (1976)

I Holland har Jan Tinbergen och ett par av hans medarbetare gjort ett försök att bedöma i vad mån löneskillnaderna verkligen är kompenserande [Bouma m. fl. (1976)]. De gjorde ett eget arbetsvärderingssystem enligt den metod som van Praag utvecklat för att mäta preferenser och jämförde de faktiska lönerna med de löner som genererades av deras arbetsvärderingssystem. Resulta-

tet blev att 40–70 procent av de observerade löneskillnaderna kan betraktas som kompenserande.

Som Tinbergen och hans medarbetare är väl medvetna om, är detta ett mycket preliminärt resultat. I två viktiga avseenden var deras studie upplagd på sådant sätt att kompensationsgraden i den faktiska lönestrukturen underskattas. För det första antogs alla individer ha samma värdering. Som tidigare nämnts medför detta antagande att behovet av kompensationer överskattas. För det andra bortsåg man från förekomsten av befordringstjänster och det organiska samband som finns mellan olika arbeten inom en viss karriär. Eftersom befordringstjänsterna är särskilt förmånliga, kan de arbeten som utgör språngbräda till dessa vara i sig själva oförmånliga utan att de för den skull blir utan attraktivitet. Sannolikheten att bli befördrad kan uppväga tillfälliga obehag i form av stress m. m.

7.6 Slutsatser

I denna genomgång har det kunnat konstateras att olikheterna vad gäller individernas arv och uppväxtförhållanden förmodligen spelar en relativt liten roll för de totala inkomstskillnaderna. Olikheterna i ärvda kapitaltillgångar kanske bidrar med 2 procent av inkomstojämnheten, medan olikheterna i intelligens och social bakgrund kanske bidrar med 5–10 procent. Är denna bedömning riktig, måste ca 90 procent av inkomstskillnaderna hänföras till andra faktorer.

Den sannolikt viktigaste faktorn vad gäller variationen i årsinkomsterna är att individerna har olika lång arbetstid. Enligt låginkomstutredningens analys kan åtminstone hälften av variationen förklaras med detta förhållande. Det är då fråga om en huvudsakligen kompenserande skillnad. Till samma kategori kan man hänföra en stor del av de inkomstskillnader som beror på att individerna har olika utbildningskrävande eller på annat sätt olika svåra arbeten. Enligt den studie som Tinbergen och hans medarbetare gjort av den holländska lönestrukturen är åtminstone 40–70 procent av timlöneskillnader kompenserande. Adderas dessa effekter, kan mellan 70 och 85 procent av skillnaderna i arbetsinkomster sägas vara kompenserande.

Detta betyder att högt räknat mellan 15 och 30 procent av

skillnaderna i arbetsinkomster är icke-kompenserande. I vad mån det i detta fall är fråga om områdesräntor eller monopolräntor vet vi ingenting om. Till viss del är det också fråga om rent slumpmässiga skillnader.

Det är värt att understryka att dessa slutsatser är synnerligen osäkra. Det har aldrig företagits någon sammanhållen undersökning av alla de sju diskuterade orsakernas kvantitativa betydelse. De uppgifter som här lämnats är hämtade från partiella studier gjorda vid olika tillfällen i olika länder. På sin höjd medger de oss att skönja ett mönster. Framtida forskning får visa om slutsatserna är välgrundade.

8 *En politik för rättvisa?*

Det finns ingen allmänt accepterad uppfattning om hur de redovisade orsakerna till inkomstskillnader skall bedömas. Men det finns en livlig debatt om vad som är orättvisa eller oacceptabla inkomstskillnader. I detta kapitel presenteras de oftast åberopade principerna vid bedömningar av inkomstfördelningens rättvisa. Mot denna bakgrund lämnas sedan några synpunkter på den faktiska fördelningspolitiken. Är det rimligt att se denna som ett instrument för att skapa rättvisa medborgarna emellan?

8.1 Idéerna om social rättvisa

I den ekonomiska litteraturen om inkomstfördelningen förekommer fem distinkta uppfattningar om vad som är en rättvis inkomstfördelning. Dessa uppfattningar är sinsemellan mycket olika.

Formellt lika chans

I den jämlikhetsdebatt som blossade upp på 1700-talet – men som egentligen föll tillbaka på diskussioner för ett par tusen år sedan – var det centrala kravet att alla människor skall betraktas som lika värda. Bl. a. vände man sig mot den diskriminering av ”sämre” folk som förekom vid tillsättningen av statliga ämbeten.

Från ekonomisk synpunkt är detta liktydigt med ett krav på en i möjligaste mån fri konkurrens. Ingen skall på grund av börd eller annat vara utestängd från att erbjuda sina tjänster och få det uppehälle som hans eller hennes förmåga medger.

För inkomstfördelningens vidkommande har detta krav bara den implikationen att monopolröntor fördöms. Inkomstskillnader som har någon annan orsak än monopolistiska strävanden

betraktas som acceptabla. Detta kan synas som en modest uppfattning om innebörden i social rättvisa, men detta är i så fall en felsyn.

För det första är det ingen lätt uppgift att värna om den fria konkurrensen. Försök i denna riktning väcker starkt motstånd. Tendenser till blockeringar av konkurrensen finns ständigt och överallt. Företagare är angelägna om att behålla sina marknadsandelar. Anställda är rädda för att förlora sina arbeten. Alla frestas att ta till de knep som står till buds för att slå vakt om uppnådda positioner. Kan man därvid få stöd av statsmakten, desto bättre.

Detta har beskrivits närmare av bl. a. Olson (1984). Han talar om en förkalkningsprocess och visar hur denna förkväver ekonomins vitalitet och utveckling. Argentina, Uruguay och nu senast Storbritannien är enligt Olson tydliga exempel på hur förkalkningsprocessen sker. Den mest kontroversiella tesen i Olsons framställning är att förkalkningen är ett öde som så småningom möter oss alla. Med andra ord: de som söker efter monopolräntor kommer i det långa loppet att lyckas och på så sätt förgöra välfärden för alla.

För det andra kan man inte säga att en person har en blygsam uppfattning om rättvisa bara därför att han accepterar alla andra orsaker till inkomstskillnader än folks (enligt ovan förödande) strävan efter monopolräntor. Denna uppfattning bör ses som ett konsekvent uttryck för den naturrättsliga synen på rättvisa. Enligt denna har varje individ vissa "oförytterliga" rättigheter, inklusive rätten att själv få disponera frukterna av sitt arbete och sparande. Vad individen ärligen åstadkommit, har ingen rätt att ta ifrån honom, menar man. Även om det står en majoritet av befolkningen bakom ett inkomstomfördelande ingrepp, så är detta ingrepp enligt denna syn på rättvisa förkastligt: För att bygga offentliga transfereringssystem och liknande kräver rättvisan samtliga berörda personers samtycke.

En modern framställning av denna uppfattning finns i Nozick (1974). Den naturrättsliga traditionen fick en renässans efter det andra världskriget, särskilt i Tyskland, där man tyckte sig ha fått nog av "majoritetens tyranni". För en kort orientering om denna renässans, se Strömholm (1985). I Sverige har bl. a. Holmberg (1985) argumenterat för ett stärkande av individens ställning i förhållande till staten/majoriteten.

Reellt lika chans

En mera kollektivistisk rättvisepufffattning började göra sig gällande vid 1800-talets mitt. Kännetecknande för denna uppfattning är att man inte nöjer sig med att fördöma monopolistiska strävanden. Enbart fri konkurrens anses inte tillräckligt för att garantera social rättvisa. Dessutom måste det vara säkerställt, menar man, att alla individer kan delta i konkurrensen på reellt lika villkor.

En tidig företrädare för denna uppfattning är John Stuart Mill. Utöver monopolröntor vände han sig mot de inkomstskillnader som beror på att individerna får olika stora arv (i vid mening). Den norm han pläderade för är att alla skall ha samma utgångsläge i livet. Detta kan förstås så att alla skall ha samma potentiella (!) livsinkomst.

Med en strikt tolkning är detta ett mycket strängt krav. Om alla verkligen skall ha lika stor chans att nå inkomstfördelningens topp, så måste man arrangera utgångsläget i likhet med det handikapps-system som förekommer i golf och andra sporttävlingar. Detta förutsätter inte bara att man verkligen har möjlighet att kompensera de individer som har ett svårt utgångsläge genom efterblivenhet m. m. Dessutom förutsätts att man kan hindra sabotage mot politiken genom att föräldrar "i lönnedom" ger sina barn ett relativt gynnsamt utgångsläge. Realismen i dessa förutsättningar kan diskuteras.

För Sveriges vidkommande är det av allt att döma långt kvar till social rättvisa enligt det diskuterade kriteriet. Nuvarande lagstiftning medger att stora tillgångar överförs mellan generationerna utan större skattemässiga avbränningar [se t. ex. Akelius (1986)], och vår utbildningspolitik har inslag som snarast förstärker de ärvda skillnaderna.

Ett exempel på det senare är intagningen av linjestuderande i högskolan. Dels är platserna hårt ransonerade, dels sker fördelningen med förtur för de sökande som är mest studiebegåvade. Vid intagningen av linjestuderande hösten 1986 var det bara 27 procent av de sökande som fick sitt förstahandsönskemål uppfyllt [Söderström (1987)]. Om än i mindre grad gör sig samma tendens gällande också på de andra utbildningsstadierna, alltifrån förskolan till gymnasiet. Den särskilda "förstärkningsresurs" som utgår till elever med studiesvårigheter torde inte uppväga den favorisering av de redan gynnade som ligger i ransone-

ringen av platserna.

De fördelningsmässiga effekterna av att subventionerna inom barnomsorgen är ransonerade (genom knytningen till platserna i den kommunala barnomsorgen) har undersökts av Hederstierna & Schwarz (1983). De fann att ransoneringen skapar standardskillnader bland barnfamiljerna "som är av samma storleksordning som den spridning som orsakas av skillnaderna i inkomster" (s. 3). Genom ransoneringen av subventionerna inom barnomsorgen förstärks de olikheter som finns i individernas arv och uppväxtförhållanden. Detta står uppenbarligen i strid med uppfattningen att alla skall ges samma reella chans. Ville man hävda denna uppfattning, så skulle ransoneringen ha skett på ett sätt som jämnar ut standardskillnaderna bland barnfamiljerna.

Avundsfrihet

En tämligen ny uppfattning om social rättvisa är att fördelningen är rättvis om den präglas av avundsfrihet. Detta är fallet om ingen individ vill byta position med någon annan. Enligt sina egna värderingar skall alltså var och en tycka sig vara minst lika lyckligt lottad som alla andra. [För en ingående diskussion om detta kriterium, se Svensson (1977).]

Enligt detta kriterium nås rättvisa när inkomstskillnaderna är kompenserande i vid mening. Kompensationen skall inte enbart ske för olikheter i arbetsuppgifternas och kapitalplaceringarnas risk m. m., utan också för den utbildning och det sparande som föregår dessa, förutsatt att det är fråga om uppoffringar från vederbörande individers sida. Vad man (rimligen) kan avundas är att vissa individer får sin arbetsförmåga och sitt kapital relativt lätt, främst genom arv, samt att de i insatserna/placeringarna kan dra fördel av slumpfaktorer, områdesräntor och monopolräntor.

Eventuellt accepteras de slumpmässiga inkomstskillnaderna, varvid avunden huvudsakligen riktas mot arven, områdesräntorna och monopolräntorna. Eventuellt accepteras också områdesräntorna som ersättning för innovationer. I så fall blir det ingen väsentlig skillnad mellan kriteriet om avundsfrihet och kriteriet om reellt lika chans för alla. I bägge fallen koncentreras uppmärksamheten då på de inkomstskillnader som hör samman med arv och monopolräntor.

Denna likhet mellan de bägge kriterierna är emellertid inte

nödvändig. Det är en empirisk fråga om individerna är villiga att bortse från inkomstskillnader som hör samman med områdesräntor och slumpfaktorer. Vidare är det, som tidigare framgått, inte säkert att man lyckas etablera en löne- och räntestruktur som alla accepterar. I så fall blir kriteriet om avundsfrihet strängare än kriteriet om reellt lika chans för alla.

I Sverige står intentionerna i den solidariska lönepolitiken nära idén om avundsfrihet. Som tidigare nämnts är det dock en allvarlig begränsning att man försöker uppnå de kompenserande löneskillnaderna på administrativ väg med det trubbiga instrument som arbetsvärderingen utgör. Härtill kommer den konflikt som råder mellan den solidariska lönepolitiken och den progressiva inkomstbeskattningen. Om man i lönepolitiken skulle lyckas uppnå rättvisa löneskillnader, så blir ju dessa deformerade av beskattningen. En utväg är att man i lönepolitiken ser på skillnaderna efter skatt, men då kan progressiviteten i beskattningen synas bli överflödig.

Lika stor inkomst

En skenbart mera ambitiös uppfattning om social rättvisa är att alla skall ha lika stor faktisk årsinkomst. Enligt denna uppfattning är inte heller de inkomstskillnader acceptabla som bara är kompenserande för olikheter i arbetstid m. m. Hur individerna än förvaltar sitt pund, skall de i detta fall vara tillförsäkrade lika stor inkomst som alla andra.

En variant av detta kriterium för social rättvisa är den kommunistiska idén om att fördelningen skall ske enligt vars och ens behov. Visserligen accepteras i detta fall inkomstskillnader, men av en helt annan anledning än vi tidigare talat om. Det är i detta fall fråga om en inkomstolikhet som bestäms på politisk väg.

Denna uppfattning om social rättvisa är till intet förpliktigande och därför bara skenbart ambitiös. Det vore förödande för arbetsmoralen m. m. om man på allvar började praktisera idén att alla under alla omständigheter skall ha lika stor faktisk inkomst. Följden skulle bli fattigdom och nöd.

Detta var för övrigt redan Marx klart medveten om. Som han framhåller i kritiken av Gotha-programmet (1875), kan en fördelning efter behov inte bli aktuell förrän "produktivkrafterna" nått en sådan utveckling att det råder ett reellt överflöd och

arbete inte längre är en nödvändighet. Då behövs inte heller någon statsmakt. Men under vägen dit – vad Marx kallar den socialistiska fasen – tycker han att en fördelning efter behov är förkastlig, eftersom detta skulle innebära att överflödets samhälle blir mera avlägset. Under den socialistiska fasen bör enligt Marx fördelningen vara helt och hållet prestationsbaserad. Ingen form av parasitär beteende skall då uppmuntras [Marx m. fl. (1945)].

Jämfört med Marx recept för en socialistisk ekonomi är den svenska fördelningspolitiken mindre prestationsfixerad. Det anses inte orätt att göra inkomstomfördelningar t. ex. från heltidsarbetande till deltidssarbetande eller från personer med svåra arbetsuppgifter (höglavlönade) till personer med lätta arbetsuppgifter (lågavlönade). Detta slags inkomstomfördelningar ligger implicita i den progressiva beskattningen och bidragssystemet. Men steget till en total inkomstutjämning är som tidigare framgått långt, och det finns för närvarande tecken på att ambitionsnivån i utjämningssträvandena har sänkts.

Maxmin-kriteriet

För personer som anser att en allmän inkomstutjämning är önskvärd, men som inte är beredda att betala priset i form av lägre välfärd för alla, ligger det nära till hands att formulera den sociala rättvisan i termer av en garanterad minimiinkomst.

Ett exempel på denna ansats behandlades i kapitel 5. Idén är att man definierar ett fattigdomsstreck och har det som villkor för social rättvisa att ingen person har – eller behöver ha – en inkomst under fattigdomsstrecket. Som framgått i kapitel 5 är det oklart om den svenska inkomstfördelningen är rättvis enligt detta villkor när strecket identifieras med existensminimum i skatterätts mening. Visserligen finns det många som observeras ha en inkomst under fattigdomsstrecket, men det är oklart om de uppfyller de förbehåll som finns i skatterätten.

I det behandlade exemplet är fattigdomsstrecket godtyckligt bestämt. En variant, som tilldragit sig stor uppmärksamhet under senare år, är att man lägger den garanterade minimiinkomsten på en så hög nivå som över huvud taget är möjligt. Detta kallas maxmin-kriteriet för social rättvisa. Kriteriet brukar tillskrivas Rawls (1972), men det har framförts också av andra. Kriteriet blev t. ex. ingående diskuterat i anslutning till den svenska lågkomstutred-

ningens arbete [se Söderström (1972)]. Medan Rawls analyserade kriteriet ur rättsfilosofisk synvinkel, gällde diskussionen i låginkomstutredningen de praktiska/ekonomiska implikationerna.

Maxmin-kriteriet aktualiserar två praktiska problem. Det ena problemet är att maximera skatteuttaget. Detta kräver att beskattningen är utformad så att den inte i onödan hämmar den produktiva verksamheten i samhället. Med ett nutida språkbruk kan problemet sägas vara att nå fram till toppen på den (med hänsyn till statsfinanserna) mest förmånliga Laffer-kurvan. Som lätt inses har det stor betydelse i vilket tidsperspektiv man ser denna uppgift. Om det bara är fråga om att få in ett stort skattebelopp vid ett enda tillfälle, är problemet tämligen enkelt. Svårigheten ligger i att ha ett permanent högt skattetryck.

Det andra problemet är hur man på bästa sätt kan hushålla med skattemedlen i utformningen av inkomstgarantin. Nivån på garantin kan höjas genom att bidragen ges selektivt med tonvikt på de personer som utan egen förskyllan har lägst inkomst. Svårigheten är att identifiera dessa personer. Låginkomstutredningen tog upp en rad möjligheter, alltifrån ett allmänt folkbidrag till lönesubventioner och nödhjälpsarbeten, men utredningen blev aldrig i tillfälle att lägga något konkret förslag i frågan.

Det kan lätt konstateras att den svenska fördelningspolitiken inte är baserad på maxmin-kriteriet. För det första är inte skatteuttaget maximerat. Det finns mycket som pekar på detta. Här kan som exempel nämnas att inkomstbeskattningen förmodligen skulle ge mera om marginalsikten sänktes i höga inkomstlagen eller om grundavdraget slopades. För det andra är inte bidragssystemet systematiskt inriktat på att öka de sämst ställdas konsumtionsmöjligheter. Vore detta syftet, borde man t. ex. höja den allmänna pensionsåldern och ge ökad vikt åt den behovsprövade förtidspensionen.

Det är värt understryka vad den nu diskuterade uppfattningen om social rättvisa betyder för synen på de tidigare nämnda orsakerna till inkomstskillnader. Saken kan uttryckas så att man i detta fall gör en distinktion mellan produktiva och icke-produktiva inkomstskillnader. Närmare bestämt är inkomstskillnaderna förenliga med social rättvisa enligt denna uppfattning så länge som de bidrar till att öka skattebasen och nivån på den garanterade minimi-inkomsten. Det är egentligen bara monopolräntorna som inte alls har denna funktion.

8.2 Tillämpningen

De presenterade principerna exemplifierar hur den sociala rättvisan kan uppfattas. Med något undantag är principerna rimliga som en ledstjärna för fördelningspolitikens långsiktiga orientering, varför realiserandet av någon av principerna skulle kunna vara ett mål för fördelningspolitiken.

Men det är inget som talar för att så är fallet. Som framgått är den svenska fördelningspolitiken inte konsekvent utformad för att realisera social rättvisa i någon av de nämnda bemärkelsen. Vilken princip vi än ser på, går det att hitta inslag i politiken som uppenbart strider mot principens realiserande: Det finns av riksdagen sanktionerade monopol; ärvda förmögenhetsskillnader förstärks av bl. a. ransoneringen av platserna inom den kommunala barnomsorgen och högskolan; detta slags ransoneringar är också ägnade att väcka avund mellan individerna; exempelvis ATP-systemet bidrar till ökade i stället för minskade inkomstolikheter; alla möjligheter att förbättra villkoren för de sämst ställda är inte utnyttjade. I det valda perspektivet är detta exempel på att politiken ger upphov till orättvisor i stället för rättvisa.

Observera att dessa exempel är valda så att de illustrerar politikens ineffektivitet oberoende av vilken princip för rättvisa som vi utgår från. Det är en annan sak att det finns spänningar mellan principerna, och att man för att realisera en princip kan behöva vidta åtgärder som strider mot en annan princip. I den mån som principerna är oförenliga, måste vi göra ett val mellan dem och acceptera att vad som är rättvist i en mening kan vara orättvist i en annan.

Det finns två rimliga förklaringar till att fördelningspolitiken ter sig ineffektiv i största allmänhet. Den ena förklaringen är att vi faktiskt vill uppnå social rättvisa, men att vi inte klarar att hålla en konsekvent linje och hamnar i de motsägelser som finns mellan principerna. Skälet kan vara att politiken under årens lopp utformats av flera partier med olika uppfattning om den sociala rättvisan, att man i de löpande besluten tvingats till kompromisser mellan olika uppfattningar, eller att partierna och deras medlemmar helt enkelt har en ambivalent inställning till den sociala rättvisan. Hursomhelst blir politiken som helhet inkonsekvent.

Den andra förklaringen är att de nämnda principerna faktiskt

inte tillmätts någon större praktisk betydelse och att politiken i praktiken utformas med andra ambitioner än att göra inkomstfördelningen rättvis i någon av de nämnda bemärkningarna. Ett alternativ är att politiken i första hand fungerar som ett instrument för olika grupper i befolkningen att nå privata fördelar på andras bekostnad. Fördelarna kan ha formen av regleringar som genererar monopolröntor, subventioner och direkta inkomstöverföringar genom pensionssystem o. d.

Ambivalens vad gäller målet

Bägge dessa förklaringar är plausibla. Det är säkerligen så att opinionen vad gäller den sociala rättvisans innebörd är splittrad. Att det förekommer flera rättvisekriterier i den filosofiska och ekonomiska litteraturen är en indikation på detta, och det är förvisso inte svårt att observera meningsmotsättningar i den politiska debatten vad gäller fördelningspolitikens inriktning.

Men det bör här understrykas att det inte rör sig om skarpa åsiktsskillnader. Varken partierna eller deras medlemmar har en kategorisk inställning till den sociala rättvisan. Om vi alls favoriserar någon viss uppfattning, så är vi vanligen inte beredda att ge denna en strikt tolkning. Vi kan vara mot konkurrensbegränsningar, utan att vi för den skull vill fördöma varje inskränkning i den fria konkurrensen. Vi kan vara för en begränsning av individernas arvsrätt, utan att vi för den skull vill konfiskera all kvarlåtenskap. Vi kan vara för avundsfrihet, utan att vi för den skull vill godta varje anledning till avund. Förvisso kan vi också vara för stöd till de sämst ställda, utan att vi för den skull vill mobilisera alla möjliga resurser för detta ändamål. I vårt medvetande finns det inga regler utan undantag. Om än på lite olika sätt, söker vi en kompromiss mellan delvis oförenliga ideal.

En illustration av detta ges av den tolkning av jämlikhetsprincipen som gjorts av Fredriksson (1966). Sedan han granskat politiska programskrifter m. m., kom han fram till följande formulering av en jämlikhetsivrares ståndpunkt: "Alla bör behandlas lika utom då de bör behandlas olika" (s. 142). I all sin naivitet är detta en träffande formulering. Innebörden är att jämlikhetsivra- ren förordar likhet, men att han är beredd att acceptera olikheter om det finns skäl för dessa. Samtidigt som han har en fast grundsyn, är han ständigt beredd att medge undantag beroende på

omständigheterna. Så är det säkerligen också med den sociala rättvisan.

Samma ambivalens finns i de politiska partiernas programskrifter. För partiernas del förstärks den av att man i det parlamentariska arbetet måste ha en viss kompromissvillighet. Ofta kommer ambivalensen till uttryck i att man nöjer sig med att påpeka "upprörande orättvisor". Dessa påpekanden visar handlingsberedskap till den sociala rättvisans fromma, men de stakar inte ut en bestämd färdriktning. I det politiska arbetet är det en fördel om de utpekade förhållandena är orättvisa i mer än ett avseende.

När det sedan gäller frågor om fördelningspolitikens konkreta utformning, blir bilden än mera diffus. De ambitioner som ett parti eventuellt har angående den sociala rättvisan skall då inte bara anpassas till partiets övriga ambitioner i den ekonomiska politiken, exempelvis beträffande bytesbalansen och den offentliga sektorns produktivitet. I många fall skall de dessutom anpassas till andra partiers ambitioner, eftersom detta kan vara enda sättet att nå erforderlig majoritet. Är inställningen till den sociala rättvisan i grunden ambivalent, så blir den inte mindre ambivalent av att den i varje tillämpning måste underkastas sedvanlig politisk mangling.

Mot denna bakgrund är det helt naturligt att man i utformningen av fördelningspolitiken lägger tonvikten olika vid olika tillfällen. I takt med att omständigheterna ändras, kommer individerna att göra sin kompromiss mellan idealen olika. Till detta anpassar sig de politiska partierna. I takt med detta blir tidigare fattade beslut föråldrade. Eftersom det rör sig om en stor mängd beslut och beslutsgången är långsam, blir resultatet att politiken vid varje tillfälle innehåller oförenliga inslag. För en extern betraktare förefaller den att vara inkonsekvent och i varje fall delvis harmful.

I egen sak

Men det är alltså inte säkert att föreställningarna om den sociala rättvisan spelar någon väsentlig roll för fördelningspolitikens utformning. Det är, som nämnts, inte orimligt att anta att politiken i praktiken utformas med andra motiv.

Ett från ekonomisk synpunkt rimligt alternativ är att fördel-

ningspolitiken av individerna uppfattas om en huggsexa, där var och en efter förmåga har möjlighet att skaffa sig materiella fördelar för sig själv eller den grupp han eller hon tillhör. Vad en individ vinner eller förlorar beror på förmågan att hamna i vinnande koalitioner i det politiska spelet.

Poängen med denna ansats, som särskilt utvecklats av Tullock (1983), är att individerna antas agera med samma motiv i det politiska livet som i det ekonomiska livet. Den skillnad som ofta gjorts mellan den osjälviske principryttaren ("political man") och den själviske nyttoximeraren ("economic man") suddas ut. Det är bara spelreglerna som är olika. I det ekonomiska livet gäller principen om ömsesidiga fördelar. Ingen part kan tvinga sig på någon annan. I det politiska livet är detta möjligt, men i gengäld krävs att en majoritet av befolkningen står bakom det beslut som fattas.

Den ansats som Tullock förfäktar är gammal. Mest tydlig är den kanske i den ortodoxa marxismen. En av dess hörnstenar är att vårt politiska handlande har en materialistisk grund. Fördelningspolitiken ses som ett instrument för den härskande klassen (kapitalisterna) att suga ut och undertrycka arbetarna. Beskattningen är spjutspetsen i denna politik. Marxisternas recept är att arbetarna gör revolution och den vägen vrider instrumenten ur kapitalisternas hand.

Om än med vissa nyanseringar, finns samma syn på fördelningspolitiken hos Knut Wicksell. Det är närmast från honom som Tullock hämtat sin inspiration. Men Wicksell delade inte marxisternas tro att en revolution löser problemet. Han menade dels att arbetarna mycket väl kan vinna politiskt inflytande på fredlig väg, dels att det hur som helst återstår att finna en formel som definitivt begränsar möjligheterna att göra fördelningspolitiska ingrepp. Denna formel kallade Wicksell principen för rättvis beskattning [Wicksell (1987)]. Rättvisan realiseras, menade han, genom att man i grundlagen föreskriver att det måste stå en starkt kvalificerad majoritet av befolkningen bakom varje beslut som gäller beskattningen. Härigenom minskas skillnaden mellan det politiska livet och det ekonomiska. Också det politiska livet blir genom Wicksells formel inriktat på handlingar som är till ömsesidig fördel för berörda personer.

Av denna formel kan man få intrycket att Wicksell bedömde den sociala rättvisan enbart med utgångspunkt från *hur* besluten

fattas, dvs. att han ansåg att alla ingrepp som görs i fördelningspolitiskt syfte per definition är rättvisa för så vitt de förordas av en starkt kvalificerad majoritet. Men detta är inte hela sanningen. Wicksell gjorde reservationen att hans formel bara är tillämplig i de fall som den rådande förmögenhetsfördelningen är rättfärdig i den meningen att den framkommit genom hederligt arbete och sparande. I likhet med Mill hade Wicksell svårt att acceptera monopolräntor, arv och vissa kapitalvinster, exempelvis värdestegringar på livsmedelslager i samband med krig, naturkatastrofer o. d. Hans recept är att man korrigerar dessa "orättvisor" innan formeln tas i bruk.

Wicksells ståndpunkt är baserad på övertygelsen att individerna i det långa loppet inte kan motstå frestelsen att använda den politiska maktapparaten för att uppnå privata fördelar. Det är därför som han vill begränsa den politiska makten genom kravet på starkt kvalificerad majoritet. I den nu aktuella debatten framförs en liknande uppfattning av de personer som menar att man måste bygga upp spärrar mot majoritetsförtryck. Receptet är att man definierar individuella fri- och rättigheter som politiska församlingar förbjuds att kränka. Tanken är att fördelningspolitiken härigenom skall kunna hållas inom rimliga gränser.

Bägge dessa ståndpunkter är ifrågasatta. Invändningen mot Wicksells förslag är att kravet på en starkt kvalificerad majoritet ger små minoriteter ett otillbörligt stort inflytande. I och för sig kan en minoritet i hans modell inte bestämma vilka ingrepp som skall göras, men den kan hindra att även ingrepp med ett brett folkligt stöd kommer till stånd. Invändningen mot kravet på grundlagsenliga individuella fri- och rättigheter är likartad. Att dessa respekteras, innebär att det sätts gränser för de ingrepp som majoriteten kan genomdriva.

Den motsatta ståndpunkten är att en enkel majoritet av befolkningen skall ha rätt att genomföra vilka ingrepp som helst. 51 procent av befolkningen skulle alltså, om den så ville, kunna beslagta all egendom och hindra alla utkomstmöjligheter för de återstående 49 procenten av befolkningen. Detta kan tyckas vara en obehaglig implikation, men de som försvarar principen om oinskränkt majoritetsvälde menar att det är en minimal risk att majoriteten utnyttjar möjligheten. För sin ståndpunkt har de två argument. Dels menar de att inskränkningar i det politiska beslutsfattandet, vare sig det gäller vad man får besluta om eller hur

besluten skall ske, är illusoriska om de inte har ett brett folkligt stöd. Dels menar de att politiska församlingar hur som helst uppträder anständigt.

Den svenska demokratin är byggd på den sistnämnda principen, men det finns ändå vissa uttalade begränsningar för majoritetens makt. Ett exempel är förbudet mot retroaktiv beskattning. Detta förbud är inte strikt, men blir som regel respekterat. Det betyder att de personer som utsätts för en skatteskärpning får en chans att flytta utomlands, konsumera sin förmögenhet, dra ner arbetstiden eller på annat sätt skydda sig mot konsekvenserna av beskattningen.

Ett annat exempel är kommunallagens bestämmelse om att åtskillnad mellan kommunmedlemmarna endast får göras på objektiva grunder samt att kommunalskatten skall vara proportionell efter ett visst grundavdrag som är lika för alla. Detta innebär en kraftig begränsning för kommunerna att bedriva fördelningspolitik. Eftersom kommunerna har en dominerande roll i den offentliga ekonomin — de svarar för ca 70 procent av den offentliga konsumtionen — har denna begränsning självfallet stor praktisk betydelse, inte minst för att hindra kommunerna från att göra ingrepp som går stick i stäv med de ingrepp som riksdagsmajoriteten förordar.

Men, som sagt, denna typ av inskränkningar hör till undantagen. Fältet för fördelningspolitiska ingrepp är i vårt land mycket stort. En för den ekonomiska forskningen viktig uppgift är att ta reda på hur möjligheterna utnyttjas. Finns det någon utvecklad praxis beträffande de ingrepp som anses tillbörliga? Går ingreppen i en viss riktning så att de gynnar vissa grupper mera än andra? Finns det någon tendens till att ingreppen efter hand blir mera progressiva eller regressiva? Blir mängden ingrepp större eller mindre?

Det är svårt att förutse svaren på dessa frågor. Problemet är att majoritetsregeln bara i undantagsfall leder till ett bestämt utfall [se Larsson (1983)]. Om det handlar om att en majoritet vill nå fördelar på minoritetens bekostnad, så finns det redan i fallet med fem jämstarka grupper femton tänkbara konstellationer. I fem fall är det fyra grupper som tvingar sig på en femte. I tio fall är det tre grupper som tvingar sig på de bägge andra. Är alla konstellationer lika sannolika, har varje grupp $2/3$ chans att tillhöra vinnarna, och $1/3$ chans att tillhöra förlorarna. Till detta

kommer att sättet för inkomstfördelningen kan variera. Om majoriteten utgörs av tre grupper, som var och en förordar sin metod, så är det omöjligt att förutse vilken metod som faktiskt väljs. Avgörande blir i vilken ordning förslagen förs upp på dagordningen.

Med den tidigare nämnda studien är Gordon Tullock tämligen ensam om att ha gjort ett seriöst försök att förstå hur fördelningspolitiken bedrivs i församlingar som följer regeln om enkel majoritet. På grundval av det amerikanska materialet tycker han sig se två klara tendenser. Å ena sidan kommer det en strid ström av nya förmåner till relativt avgränsade grupper i befolkningen. Å andra sidan sker det hela tiden en successiv utvidgning av personkretsen för tidigare införda förmåner. På detta sätt blir de fördelningspolitiska ingreppen ständigt flera, men också efter hand alltmera utslätade. På sikt förefaller medelinkomsttagarna ("medianväljaren") att dra det längsta strået.

Om det finns andra tolkningar av det amerikanska materialet, samt om Tullocks tolkning också är relevant med avseende på utvecklingen i Sverige, får här vara en öppen fråga. I detta sammanhang får det räcka med att konstatera att det finns belägg för antagandet att "political man" och "economic man" är en och samma person, dvs. att vi som deltagare i det politiska livet inte drar oss för att agera i egen sak. Eventuella föreställningar om "fair play" och social rättvisa behöver därför inte saknas, men risken är att de inte får det genomslag som krävs för att fördelningspolitiken som helhet skall vara förenlig med en strävan mot social rättvisa.

9 Avslutning

Det finns uppenbarligen skäl att nyansera den fördelningspolitiska debatten. Låt mig här rekapitulera några av huvudpunkterna i den tidigare framställningen.

Flera inkomstmått

Det finns inget definitivt svar på frågan hur den svenska inkomstfördelningen ser ut. En persons inkomst kan mätas på flera olika sätt. Med ett mått kan personen bli klassificerad som höginkomsttagare, medan han med ett annat mått framstår som låginkomsttagare. Man bör således akta sig för att vara alltför kategorisk i bedömningen av personernas position i inkomstfördelningen.

Tolka inte detta så att man kan göra hur som helst. Inkomsten har en klar grundmening. Så fort denna är tolkad vad gäller tidsperspektivet m. m. finns det inte mycket att välja på. Då har inkomsten en bestämd mening och måste mätas på ett visst sätt. Då kan man säga att enskilda mått är mer eller mindre missvisande.

Som huvudalternativ har vi i det föregående använt måtten mottagen och uppnådd inkomst. Skillnaden mellan dessa mått ligger i periodiseringen av de intäkter och kostnader som utgör inkomsten. Eftersom den uppnådda inkomsten vanligen speglar en persons livsinkomst och verkliga levnadsstandard bättre än den mottagna inkomsten, är det många som menar att detta mått är den bästa utgångspunkten för bedömningar av inkomstfördelningens jämnhet m. m. Men i den officiella statistiken används måttet mottagen inkomst.

Den presentation av inkomstfördelningen som gjorts i kapitel 3–5 har varit baserad på den officiella inkomststatistiken med vissa smärre justeringar. Under den studerade perioden,

1975–84, har fördelningen varit i stort sett oförändrat jämn (ojämn), trots att det skett markanta förändringar i inkomststrukturen. I växande omfattning får de svenska hushållen sina mottagna inkomster i form av pensioner och andra utbetalningar från försäkringskassor och andra offentliga inrättningar.

Det måste med kraft understrykas att den bild som redovisats i kapitel 3–5 bara är en bland flera tänkbara. Även om man väljer att se på den mottagna inkomsten, behöver man inte acceptera den snäva avgränsning av måttet som används i den officiella statistiken. En klar brist är att förmånsvärdet av ”naturaförmåner” i form av barnomsorg, sjukvård, utbildning osv. utelämnats. Dessa ”naturaförmåner” utgör kanske en tredjedel av hushållens totala konsumtion.

Flera jämförelsealternativ

Det finns inte heller något definitivt svar på frågan hur de offentliga transfereringarna påverkar inkomstfördelningens utseende. Svaret är inte bara beroende av vilket inkomstmått man utgår från, utan också av vad man jämför med. Jämförelsealternativet kan lika väl vara ett system av privata lån och försäkringar som ett annorlunda utformat offentligt transfereringssystem.

Här kan vi som exempel tänka oss ett jämförelsealternativ som innebär att staten tillhandahåller ett ”grundskydd” i form av behovsprövade förtidspensioner och socialbidrag. Detta alternativ ligger nära det ideal som uttrycks i maxmin-kriteriet för social rättvisa. Vad blir i detta fall utfallet av analysen?

En konsekvens är uppenbarligen att ålderspensionen i folkpensionen inte längre framstår som progressiv. Så länge förtidspensionen är minst lika hög som ålderspensionen, måste det gälla att bara de personer som *inte* är kvalificerade för förtidspension har nytta av ålderspensionen. Detta är säkerligen inte de sämst ställda. På motsvarande sätt kommer bostadsbidrag o. d. att framstå som en förmån för personer som har det alltför bra ställt för att vara berättigade till socialbidrag.

Med detta jämförelsealternativ kommer praktiskt taget hela det offentliga transfereringssystemet att framstå som ett stöd till i första hand medelklassen. För de allra sämst ställda kan nuvarande system rent av innebära en försämring, nämligen om de tvingas vara med och finansiera medelklassens förmåner utan att de

kompenstras genom att förtidspensionen och socialbidraget höjs i motsvarande mån. (I redovisningen av inkomststrukturen har det framgått att den snabbaste ökningen av skattetrycket 1975–84 skedde i den lägsta inkomstklassen.)

Med andra jämförelsealternativ modifieras bilden av de offentliga transfereringarnas fördelningseffekt. De som är vinnare i en jämförelse kan vara förlorare i en annan. Det är viktigt att komma ihåg detta. Åtskilliga uttalanden om fördelningseffekter är meningslösa därför att de inte är baserade på ett klart preciserat och rimligt jämförelsealternativ.

Det jämförelsealternativ som här nämnts – grundskyddsmodellen – har ett särskilt intresse vid studier av den långsiktiga utvecklingen. Historiskt har ju Sverige genomgått en utveckling från fattigvård till välfärdsstat. Att inkomstfördelningen härigenom blivit jämnare är uppenbarligen inte säkert.

Flera kriterier

Slutligen finns det inget definitivt svar på frågan om den svenska inkomstfördelningen efter hand blivit mera eller mindre rättvis. Klart är att den totala inkomstspridningens storlek inte behöver tillmätas någon avgörande betydelse. Vid bedömningar av den sociala rättvisan kan inkomstskillnadernas orsaker, och den relativa betydelsen för dessa, vara en väl så viktig aspekt.

Beträffande orsakerna till rådande inkomstskillnader är kunskapen för närvarande mager. Med teoretiska argument går det att identifiera sju ”marknadsmässiga” orsaker, men forskningen har inte kommit särskilt långt när det gäller att bestämma dessa orsakers faktiska betydelse. En rimlig hypotes är emellertid att huvuddelen av de observerade inkomstskillnaderna (i faktorinkomsterna) är kompenstrande för olikheter i arbetstidens längd, risktagande osv. samt att en relativt liten del av inkomstspridningen härrör från faktorer som inkomsttagarna inte själva råar över, dvs. slumpfaktorer samt vars och ens arv, både genetiskt och materiellt.

Också beträffande bedömningen av inkomstskillnaderna råder oklarhet. I litteraturen finns flera idéer om vad som skall menas med social rättvisa. Dessa idéer är delvis motstridiga. En inkomstskillnad som är orättvis enligt ett kriterium, kan vara rättvis enligt ett annat. För personer som omfattar flera av idéerna,

medför detta en ambivalent inställning till den sociala rättvisan och därmed oförmåga att entydigt bedöma fördelningspolitikens ändamålsenlighet.

Det kan inte uteslutas att folk vill använda sitt politiska inflytande för att befrämja privata intressen. I så fall finns en risk att fördelningspolitiken urartar till en huggsexa, där individerna slåss om för dem själva förmånliga konkurrensbegränsningar, subventioner och bidrag. Denna risk kan inte helt undvikas, men den kan göras mindre genom att fältet för fördelningspolitiska ingrepp begränsas eller beslut om sådana ingrepp försvåras. Som exempel kan nämnas förbud mot retroaktiv beskattning och ett krav på kvalificerad majoritet vid beslut om skattehöjningar.

Appendix

I detta appendix ges en närmare beskrivning av inkomstbegreppet. Framställningen bygger på Söderström (1977).

1. Inkomstens grundmening

Inkomstens grundmening har formulerats många gånger under de senaste 150 åren [se t. ex. Wueller (1938)]. Bland de svenskar som särskilt intresserat sig för inkomstens definition bör David Davidson nämnas. Han får ha äran av att för en svensk publik ha introducerat den ”moderna” synen på inkomsten. Med hans ord är en persons inkomst

”summan af de ekonomiska nyttigheter och värdestegringar å ekonomiska nyttigheter, hvilka under samma period kunna konsumeras, utan att genom denna konsumtion ifrågavarande persons vid periodens början förefintliga förmögenhet minskas” [Davidson (1889), s. 38].

Andemeningen i denna definition är klar. Inkomsten är ett mått på inkomsttagarens utbyte av vad som sker i samhället. Detta utbyte tillfaller honom i form av konsumtionsmöjligheter. Det är inte nödvändigt att dessa möjligheter erhålles i form av konsumtionsvaror. De kan också erhållas i form av pengar m. m. med vars hjälp inkomsttagaren, om han så önskar, kan byta till sig (köpa) sådant som kan konsumeras.

Med förmögenhet menas i detta sammanhang värdet av de konsumtionsmöjligheter som innehas vid en viss tidpunkt och som kan utnyttjas i framtiden. *Om en person inte konsumerar något, så är hans inkomst identisk med den förmögenhetsökning som uppkommer under mätperioden.* Det kan inte uteslutas att förmögenheten även i frånvaro av konsumtion minskar och således att inkomsten kan vara negativ.

2. Inkomstens anatomi

Det är två skäl till att en persons förmögenhet ändras över tiden. Anledningen är dels att innehavet av konsumtionsmöjligheter genomgår en fysisk förändring, dels att de priser som används vid innehavets värdering ändras. Därför kan inkomsten under en viss period delas upp i en fysisk eller volymmässig komponent och en värdemässig komponent. Detta illustreras lättast algebraiskt.

Låt F_t beteckna en persons nominella förmögenhet vid tidpunkten t och låt F_{t+1}^+ vara den *nominella* förmögenhet som personen skulle ha haft vid tidpunkten $t+1$ om han sparat hela sin inkomst under den mellanliggande perioden (T).

Om inkomsten betecknas N_T gäller således att

$$N_T = F_{t+1}^+ - F_t \quad (1)$$

Om, som en förenkling, förmögenheten antas bestå av enbart två komponenter, t. ex. aktier och obligationer, gäller att

$$F_t = p_t^A a_t + p_t^B b_t \quad (2)$$

där a_t och b_t är innehavet av respektive komponent samt p_t^A och p_t^B är vederbörande priser, allt vid tidpunkten t , samt vidare att

$$F_{t+1}^+ = p_{t+1}^A a_{t+1}^+ + p_{t+1}^B b_{t+1}^+ \quad (3)$$

där a_{t+1}^+ och b_{t+1}^+ är de innehavda kvantiteterna vid mätperiodens slut om ingen konsumtion ägt rum under mellantiden.

Med ledning av (1), (2) och (3) kan nu personens inkomst skrivas

$$\begin{aligned} N_T &= p_{t+1}^A a_{t+1}^+ + p_{t+1}^B b_{t+1}^+ - p_t^A a_t - p_t^B b_t \\ &= (p_{t+1}^A - p_t^A) a_t + (p_{t+1}^B - p_t^B) b_t \\ &\quad + (a_{t+1}^+ - a_t) p_{t+1}^A + (b_{t+1}^+ - b_t) p_{t+1}^B \end{aligned} \quad (4)$$

vilket med beteckningarna

$$p_T^A = p_{t+1}^A - p_t^A, \quad p_T^B = p_{t+1}^B - p_t^B \quad (5)$$

är ekvivalent med att

$$N_T = [p_T^A a_t + p_T^B b_t] + [p_{t+1}^A a_{t+1}^+ + p_{t+1}^B b_{t+1}^+] \quad (6)$$

Här har inkomsten delats upp i två delar. Den första delen, *värdeeffekten*, anger hur stor inkomsten skulle ha varit om förmögenheten innehållsmässigt varit oförändrad. Den andra delen, *volymeffekten*, anger hur stor inkomsten skulle ha varit om värdeeffekten vore noll.

Volymeffekten uppkommer genom förändringar i förmögenhetens innehåll. Sådana förändringar kan vara resultatet av produktion, varvid en del av förmögenheten omvandlas till något annat. Volymeffekten anger då produktionens *förädlingsvärde*, dvs. skillnaden mellan värdet av vad som kommer ut av och vad som går in i produktionen. En volymeffekt kan också uppkomma till följd av byten etc. Avgörande är att det personen får har ett annat värde än det personen ger. Observera att värderingen därvid sker med de priser som gäller vid periodens slut.

Värdeeffekten är en följd av prisändringar, vilka beror på att de olika icke-kontanta förmögenhetskompontenterna omvärderas i förhållande till kontant innehavet. Denna omvärdering behöver inte vara enhetlig. Vissa komponenter kan omvärderas relativt mera än andra. Avgörande för värdet är den förväntade avkastningen i form av tillgängliga konsumtionsmöjligheter.

3. Korrigering för ändrad prisnivå

Den reala inkomsten

Ovan har inkomsten preciserats med utgångspunkt från den nominella förmögenheten. Om preciseringen sker utifrån den reala förmögenheten, erhålles i stället för (1)

$$R_T = \frac{F_{t+1}^+}{\pi_{t+1}} - \frac{F_t}{\pi_t} \quad (7)$$

där π_t betecknar "konsumentprisindex" vid tidpunkten t och R_T betecknar den reala inkomsten. Observera att speciella konsumentprisindex kan råda för olika kategorier inkomstagare, t.ex. pensionärer och värnpliktiga.

Om prisnivån är konstant, dvs. om $\pi_{t+1} = \pi_t$, gäller tydligen att

$$R_T = \frac{N_T}{\pi_{t+1}} (= \frac{N_T}{\pi_T}) \quad (8)$$

där N_T som förut betecknar den nominella inkomsten.

Om prisnivån ändras, dvs. om $\pi_{t+1} \neq \pi_t$, är

$$\theta_T = \frac{\pi_{t+1} - \pi_t}{\pi_t} \quad (9)$$

den *relativa* prisnivåändringen, inflationen (deflationen). Då kan förhållandet mellan den reala och den nominella inkomsten skrivas

$$R_T = \frac{1}{\pi_{t+1}} (N_T - \theta_T F_t) \quad (10)$$

Den reala inkomsten är alltså lika med den nominella inkomsten minus inflationseffekten på förmögenheten vid mätperiodens början, allt deflaterat med "konsumtprisindex" vid mätperiodens slut.

Utnyttjas (4) för en uppdelning av den nominella inkomsten i en värdeeffekt och en volymeffekt, kan (10) skrivas

$$\begin{aligned} R_t = & \frac{1}{\pi_{t+1}} (p_{t+1}^A a_T^+ + p_{t+1}^B b_T^+) \\ & + \frac{1}{\pi_{t+1}} \{ (p_T^A - \theta_T p_t^A) a_t + (p_T^B - \theta_T p_t^B) b_t \} \end{aligned} \quad (11)$$

Om värdet på en viss tillgång, säg A, stiger/sjunker i samma takt som den allmänna prisnivån, gäller att

$$p_T^A = \theta_T p_t^A \quad (12)$$

I detta fall är den *reala* värdeeffekten av att tillgången A ändrar värde lika med noll. Detta framgår omedelbart av (11). Skulle alla tillgångar stiga i värde i samma takt som "konsumtprisindex" är uppenbarligen hela den reala värdeeffekten lika med noll, varigenom den reala inkomsten blir identisk med den reala volymeffekten.

Den kvasi-reala inkomsten

Vanligen bryr man sig inte om att deflatera personernas inkomster på det sätt som anges i (10) och (11). I bl. a. beskattningssammanhanget görs enbart en partiell deflatering. Därvid får man

fram ett inkomstmått, som är en hybrid mellan den nominella och den reala inkomsten. Denna hybrid kallas den *kvasi-reala inkomsten* och betecknas Y_T . Den kan skrivas

$$\begin{aligned} Y_T &= \pi_{t+1} R_T \\ &= N_T - \theta_T F_t \\ &= (p_{t+1}^A a_T^+ + p_{t+1}^B b_T^+) \\ &\quad + \{(p_T^A - \eta_T p_t^A) a_t + (p_T^B - \theta_T p_t^A) b_t\} \end{aligned} \quad (13)$$

Den kvasi-reala inkomsten har som synes samma volymeffekt som den nominella inkomsten, medan dess värdeeffekt har korrigerats för förändringen i prisnivå. När inget annat sägs är det i fortsättningen detta mått som används.

4. Sex inkomstslag

För att få anknytning till skattelagstiftningen och den officiella inkomststatistiken delas inkomsten upp i följande sex inkomstslag

1. Inkomst av (egen) produktion
föreläsningsvärde, vinst
2. Inkomst av tjänst
lön
3. Inkomst av utlåning
hyra, ränta, arrende
4. Inkomst av byte
spekulationsvinst
5. Inkomst av transferering
bidrag, skatt
6. Inkomst av omvärdering
kapitalvinst/förlust

De fyra första av dessa inkomstslag har det gemensamt att det handlar om volymeffekter till följd av inkomsttagarens egna aktiviteter. I förhållande till de två sista inkomstslagen är inkomsttagaren själv passiv. Det bör understrykas att denna typ av uppdelningar ger upphov till gränsdragningsproblem. Var skall man här

placera t. ex. gåvor och lotterivinster?

Att inkomsten i de fyra första inkomstslagen kallas förädlingsvärde, lön, ränta, spekulationsvinst etc., får inte skymma det förhållandet att den i alla dessa fall har precis samma formella innebörd. Den kan skrivas som differensen

$$p_{t+1}^i x_T^i - p_{t+1}^k x_T^k \quad (14)$$

där x_T^i anger vad inkomsttagaren får ut av aktiviteten, dvs. förmögenhetsökningar ("outputs", intäkter), och x_T^k anger vad han sätter in i aktiviteten, dvs. förmögenhetsminskningar ("inputs", kostnader). x_T^i och x_T^k är vektorer, $x_T^i = (x_{aT}^i, x_{bT}^i, \dots)$, $x_T^k = (x_{aT}^k, x_{bT}^k, \dots)$. Observera att det för värderingen av outputs och inputs inte spelar någon roll när under mätperioden aktiviteten sker. Det är genomgående priserna vid mätperiodens slut som räknas. Det är dessa priser som är relevanta för frågan om hur mycket inkomsttagarens förmögenhet skulle öka om han inte konsumerade något.

Denna värderingsprincip gäller också byten. Antag som exempel att inkomsttagaren under mätperioden säljer 5 aktier för 1 000 kr och att kursen på aktierna vid mätperiodens slut är 150 kr. Vinsten av bytet (försäljningen i detta fall) är enligt (14): $1\,000 - 150 \times 5 = 250$. Genom att göra sig av med aktierna har personen alltså tjänat 250 kr. Men detta är inte hela historien. Vi måste också se på kursförändringens betydelse för inkomsten av omvärdering. Var kursen på aktierna vid mätperiodens början 130 kr, så har det under mätperioden uppkommit en positiv värdeeffekt på nominellt $(150 - 130) \times 5 = 100$ kr. I den totala inkomsten skall denna värdeeffekt adderas till volymeffekten (efter eventuell justering för inflationen). Detta ger 350 kr.

Det är lätt att övertyga sig om att detta räknestycke är riktigt. Vid mätperiodens början hade personen 5 aktier à 130 kronor, dvs. en förmögenhet på 650 kr. Vid periodens slut har han i stället 1 000 kr i kontanter. Skillnaden är 350 kr. [Hade aktiernas initiala kurs i stället varit 230 kr, så hade personens inkomst varit -150 kr. Vid sidan om den positiva volymeffekten på 250 kr, hade han i detta fall haft en negativ värdeeffekt på $(150 - 230) \times 5 = 400$ kr.]

För börsnoterade aktier är det lätt att beräkna värdeeffekten (kapitalvinsten/kapitalförlusten). I andra sammanhang får man använda schabloner. Ett par exempel skall nämnas. För ej börs-

noterade aktier kan man använda nuvärdet av förväntade utdelningar. Om utdelningen väntas vara konstant u_1 för all framtid och diskonteringsräntan är r , kan aktiens värde uppskattas till $p_t = u_1/r$. Ändras den väntade utdelningen till u_2 , uppkommer kapitalvinsten

$$p_T = u_2/r - u_1/r = (u_2 - u_1)/r \quad (15)$$

Ett annat exempel är att inkomsttagaren har en fordran som utfaller med U kr om n år. Dess nuvärde är $p_t = U(1+r)^{-n}$ och ökar under mätperioden med

$$p_t = U [(1+r)^{-(n-1)} - (1+r)^{-n}] = rp_t \quad (16)$$

Som framgått av aktieexemplet är storleken på dessa värdeeffekter oberoende av om personen ändrar sammansättningen på sin förmögenhet.

På motsvarande sätt kan man i detalj ange hur inkomsten uppkommer i andra fall.

5. Förmögenhetens komponenter

Vad som tidigare sagts är generellt så till vida att det gäller för en godtycklig *mätperiod*, en godtycklig *personkrets* samt en godtycklig *avgränsning* av konsumtionen/konsumtionsmöjligheterna. Mätperioden kan vara allt från en dag till hela livstiden. Personkretsen kan vara bara en individ eller familjer, kommunmedlemmar, folk och hela mänskligheten. Konsumtionen kan tas snävt och bara inkludera förbrukningen av typiskt onyttiga ting (som fyrverkeripjäser), men den kan också utvidgas att omfatta varjehanda tjänster och immateriella ting som "trygghet" och "självförverkligande". Vi skall nu se på några möjligheter att precisera inkomstbegreppet, och börjar med konsumtionens avgränsning.

Inkomstens innehåll är beroende av hur inkomsttagarens konsumtion/konsumtionsmöjligheter avgränsas. Detta följer av att inkomsten i frånvaro av konsumtion är lika med ökningen i inkomsttagarens konsumtionsmöjligheter.

I *Tablå A* finns en konventionell uppställning av en persons förmögenhet. Komponenterna är uppdelade i direkta och indirekta konsumtionsmöjligheter. Det förra, "realkapitalet", utgörs av varor som innehas med äganderätt [1] respektive nyttjanderätt i form av servitut, förhyrning etc. [2]. De senare kan vara förenade med avgiftsskyldigheter [2']. Mellanskillnaden, [2] – [2'], är den *subvention* som ligger inbakad i nyttjanderätten. Som negativ post i "realkapitalet" uppträder de varor som personen givit (eller tvingats ge) andra personer nyttjanderätt till i form av servitut m. m. [3]. För dessa finns en motsvarande positiv post bland de indirekta konsumtionsmöjligheterna, [3']. Det torde vanligen vara fallet att [3] och [3'] har samma storleksordning.

Tablå A Förmögenhetens komponenter. Uppdelning på direkta och indirekta konsumtionsmöjligheter.

Debet		Kredit	
<i>Direkta</i>			
[1]	Varor som innehas med äganderätt	[3]	Utlånade varor
[2]	Varor som innehas med nyttjanderätt		
	(a) fysisk persons egendom		
	(b) offentlig egendom		
	(c) annan juridisk persons egendom		
<i>Indirekta</i>			
[3']	Utlånade varor	[2']	Avgiftsskyldigheter för [2]
[4]	Finansiella tillgångar	[6]	Skulder
	(a) kontanter		(a) kortfristiga
	(b) likvida värdepapper		(b) långfristiga
	(c) icke-likvida värdepapper		
[5]	Egen arbetskraft		

I övrigt omfattar de indirekta konsumtionsmöjligheterna personens finansiella nettoförmögenhet och arbetskraft/humankapital. De finansiella tillgångarna är uppdelade i tre kategorier. Till kontanterna förs bankmedel o. d. Likvida värdepapper är aktier m. m. som kan avyttras relativt snabbt, medan icke-likvida värdepapper är pensionsförsäkringar o. d., exempelvis ATP, som ej kan avyttras och i vissa fall inte ens kan belånas. Uppdelningen

av skulderna återspeglar distinktionen mellan likvida och icke-likvida tillgångar. Som exempel på en i denna mening långfristig skuld kan studiemedlen nämnas. De förfaller inte till betalning även om personen skulle välja att omgående förbruka alla sina tillgångar. Arbetskraften/humankapitalet värderas som nuvärdet av förväntade löner och andra nettointäkter av förvärvsarbete.

Alla dessa komponenter finns inte med i det skatterättsliga förmögenhetsbegreppet och SCB:s förmögenhetsstatistik. Av realkapitalet inkluderas endast eget hem, transportmedel och smycken, men oberoende av om personen själv disponerar dem eller har dem utlånade. Bland de finansiella tillgångarna ingår inte icke-likvida värdepapper såsom pensions- och kapitalförsäkringar. Ej heller ingår arbetskraften/humankapitalet. Detta kan förstås så att man i skattelagstiftningen betraktar de privata konsumtionsmöjligheterna på kort sikt. Privata konsumtionsmöjligheter på längre sikt samt konsumtionsmöjligheter knutna till allmän egendom, såsom bibliotek och simhallar, är ej medtagna.

6. Livsinkomsten

Det principiellt enklaste av alla inkomstbegrepp är livsinkomsten. För det första behöver man i detta fall inte bekymra sig om några värdeeffekter, nämligen om den initiala förmögenheten kan förutsättas vara identiskt lika med noll.

För det andra är det tämligen självklart vad som skall inräknas i förmögenheten vid mätperiodens slut. Som kvarlåtenskap har bara sådana konsumtionsmöjligheter värde som kan överföras på arvingar. Med detta kriterium blir flera av posterna i *Tablå A* överflödiga. Hit hör arbetskraften, icke-likvida värdepapper och långfristiga skulder. Hit hör också realkapitalet i den mån som detta utgörs av nyttjanderättigheter som ej kan överlätas. Härigenom begränsas kvarlåtenskapen till

1. Fast och lös egendom
2. Nyttjanderätt till lägenhet etc. i den mån som denna har ett marknadsvärde
3. Kontanter och likvida värdepapper
4. Alla skulder

Det är säkerligen ingen tillfällighet att denna lista i stort sett överensstämmer med det skatterättsliga förmögenhetsbegreppet.

Livsinkomstens allmänna innebörd kan mot denna bakgrund sägas vara summan av alla de volymeffekter som bidrar till att öka inkomsttagarens *potentiella* kvarlåtenskap. Värderingen av volymeffekterna sker med de priser som gäller vid dödstillfället.

Saken är emellertid inte fullt så enkel. Som lätt inses ger inte denna formulering någon entydig bestämning av livsinkomsterna. Det krävs en precisering av vad vi menar med potentiell kvarlåtenskap. Är detta den maximala kvarlåtenskap personen över huvud taget skulle kunna uppnå genom arbete och kloka placeringar? Eller är det den kvarlåtenskap han skulle uppnå med det arbete han faktiskt gör, bara med den skillnaden att han lever så sparsamt som möjligt? Eller bör man i definitionen av den potentiella kvarlåtenskapen också medge att personen kanske inte alltid gör de placeringar som på sikt ger högst avkastning?

Här begränsar vi oss till fallet att personens faktiska förvärvsarbete och faktiska placering av sparandet i möjligaste mån skall beaktas i inkomstmättet. Problemet reduceras då till en fråga om hur alternativkostnaden för personens faktiska konsumtion skall beräknas. Denna skall ange kvarlåtenskapens minskning på grund av konsumtionen och erhållas som det förmögenhetsvärde ifrågavarande resurser skulle ha haft om de sparats och med ränta på ränta fått växa till dödstillfället. Som räntesats i denna beräkning kan man utgå från den genomsnittliga avkastningen på personens egna faktiska placeringar, eller en för alla personer gemensam stipulerad räntesats på t. ex. 3 procent per år.

Som förenkling tänker vi oss att konsumtionen sker den sista dagen varje år. Om r är räntesatsen, personen lever n år, K_n är kvarlåtenskapen och C_t är konsumtionen under det t :te året, så kan personens livsinkomst skrivas

$$Y = K_n + \sum_{t=1}^n C_t (1+r)^{n-t} \quad (17)$$

Livsinkomstens nuvärde vid födseln är

$$Y^* = K_n (1+r)^{-n} + \sum_{t=1}^n C_t (1+r)^{-t} \quad (18)$$

Detta mått kan vara relevant att utgå från när olika personers livsinkomst skall jämföras. Som synes är följande faktorer betydelsefulla:

- a) livslängden
- b) den faktiska kvarlåtenskapen
- c) konsumtionens absoluta nivå
- d) konsumtionens tidsprofil över livet
- e) räntesatsen

Det kan diskuteras om inkomstjämförelsen blir särskilt intressant när man låter alla dessa faktorer inverka på resultatet. Är t. ex. livslängdens inverkan relevant?

Här har förutsatts att individerna inte har någon egen förmögenhet vid födseln. Ett tänkbart alternativ är att förväntade arv o. d. ses som en medfödd tillgång. Om denna tillgång betecknas K_o , så ändras livsinkomstens nuvärde enligt (18) till

$$Y^* = K_n (1+r)^{-n} - K_o + \sum_{t=1}^n C_t (1+r)^{-t} \quad (18')$$

Under i övrigt lika omständigheter sjunker alltså livsinkomsten med hela den förmögenhet som anses vara medfödd. Skulle alla arbetsinkomster o. d. betraktas som förutbestämda, så följer att (den förväntade) livsinkomsten per definition är lika med noll. Det finns då varken höginkomsttagare eller låginkomsttagare, bara personer som föds i goda respektive dåliga "omständigheter".

7. Periodiseringens betydelse

Begränsas mätperioden till exempelvis ett kalenderår, blir bilden genast mera komplex. För det första tillkommer värdeeffekterna på personens initiala förmögenhet. För det andra tillkommer möjligheten att inkludera förmögenhetskomponenter som ej ingår i kvarlåtenskapen. Betydelsen av detta är beroende på hur man väljer att periodisera inkomsten.

För att klargöra periodiseringens roll tänker vi oss att en per-

son i åldern t år köper en aktuariemässig pensionsförsäkring som efter en viss ålder, z , ger honom en årlig utdelning, u , så länge han lever. Är den förväntade dödsåldern n , kan den aktuariemässiga premien skrivas

$$p_t = u \sum_{i=0}^n (1+r)^{t-z-i} \quad (19)$$

Detta är också pensionsförsäkringens aktuella förmögenhetsvärde.

Det är diskutabelt om man kan säga att personen blir fattigare genom att köpa denna försäkring. Detta blir emellertid implikationen av det skatterättsliga förmögenhetsbegreppet. I konsekvens härmed beräknas också den skattepliktiga inkomsten med avdrag för erlagda försäkringspremier (upp till en viss nivå). Detta följer av att premiebetalningen inte bokförs som sparande och man inte vill se den som en konsumtionsutgift.

Alternativt kan man se saken så att pensionsförsäkringen är en del av förmögenheten och att köpet bara är en omplacering av tillgångar utan omedelbar betydelse för inkomstens storlek.

Valet av alternativ har betydelse för inkomstens storlek under kommande år. I det förra fallet händer inget med inkomsten förrän pensionen börjar utbetalas. Som inkomst registreras då varken mer eller mindre än pensionsutbetalningen, u . Detta är en ren volymeffekt. I det senare alternativet är pensionsförsäkringen inkluderad i förmögenheten, varför värdeeffekterna måste beaktas. Bortser vi från inflationen och eventuell bonus till försäkringstagarna, är värdeeffekterna enbart betingade av åldrandet. Vid given dödsålder ökar pensionsförsäkringens värde med

$$p_t = \begin{cases} rp_i & t < i < z \\ rp_i - u_i & z \leq i \leq n \end{cases} \quad (20)$$

Denna värdeeffekt skall adderas till utdelningen, u_i , efter pensioneringen, varför hela inkomsten blir konstant rp_i både före och efter pensioneringen.

Den inkomstström som genereras av pensionsförsäkringen är i dessa bägge fall:

år	$i < t$	$i = t$	$t < i < z$	$z \leq i \leq n$
alt. 1	0	$-p_i$	0	u_i
alt. 2	0	0	rp_i	rp_i

Nuvärdet (vid t) av de bägge inkomstströmmarna är lika stort, men inkomstens tidsprofil är uppenbarligen mycket olika. Alternativ 1 ger en ojämn inkomstutveckling, medan alternativ 2 ger en jämn.

Om den sannolika dödstillpunkten successivt skjuts på framtiden erhåller överlevande personer en kapitalvinst av att de lever längre. I alternativ 1 kommer denna genom utdelningarna efter åldern n . I alternativ 2 fördelas kapitalvinsten över alla tidigare år. Om förskjutningen i dödsåldern ett år är Δn_i , så kan kapitalvinsten approximativt skrivas

$$\Delta p_i = u \Delta n_i (1+r)^{i-(z+n)} \quad (21)$$

Eftersom Δn_i är ungefärligen 0.3 är den kvantitativa betydelsen av denna effekt inte oväsentlig [se Söderström (1982b)].

På analogt sätt erhålles två möjligheter för behandlingen av utbildningsinvesteringar beroende på om arbetskraften exkluderas eller inkluderas i det förmögenhetsbegrepp som används. En svårighet med det senare alternativet är att man måste kunna urskilja hur mycket av de framtida arbetsersättningarna som beror av utbildningen. Är detta möjligt kan utfallet av detta alternativ bli att de studerande tillskrivs en förhållandevis hög inkomst, samtidigt som de förvärvsarbetande tillskrivs en förhållandevis låg inkomst.

Inget av dessa alternativ är mera rätt än det andra. Det är från ekonomisk synpunkt lika rimligt att bokföra inkomsten när den utfaller/mottas som när den skapas/uppnås. Skillnaden är att konsumtionsmöjligheterna i det förra fallet betraktas kortsiktigt, medan de i det senare fallet betraktas långsiktigt.

En poäng i detta sammanhang bör understrykas, nämligen att inkomst- och förmögenhetsbegreppen hör intimt samman. Har man valt att se på den mottagna inkomsten, kan man inte samtidigt hävda att pensionsförsäkringarna, humankapitalet o. d. bör inräknas i förmögenheten.

Referenser

- Akelius, R. (1986), *Skatteplanera med arv och gåva*, Stockholm: Affärsinformation.
- Bentzel, R. (1952), *Inkomstfördelningen i Sverige*, Stockholm: IUI, Almqvist & Wiksell.
- Blinder, S.S. (1974), *Toward an economic theory of income distribution*, Cambridge, Mass.: MIT press.
- Bouma, N., B.M.S. v Praag & J. Tinbergen (1976), "Testing and applying a theory of utility – An attempt to decompose income in compensatory and scarcity rents", *European economic review* 8:181–91.
- Cramér, H. (1946), *Mathematical methods of statistics*, Princeton: Princeton University Press.
- Davidson, D. (1889), *Om beskattningsnormen vid inkomstbeskattningen*, Upsala: Lundequistska bokhandeln.
- Ericsson, Th. (1987), *Arbetsvärdering med poängsystem – En undersökning om systematisk arbetsvärdering inom industrin*, Brevskolan 88166.
- Franzén, T, K. Lövgren & I. Rosenberg (1976), *Skatters och offentliga utgifters effekter på inkomstfördelningen – En teoretisk och empirisk studie*, Stockholm: Gotab.
- Fredriksson, G. (1966), *Det politiska språket*, Uddevalla: Cavefors, 3:e upplagan.
- Fägerlind, I. (1975), *Formal education and adult earnings – A longitudinal study on the economic benefits of education*, Stockholm: Stockholms studies in educational psychology 21.
- Gillespie, W. I. (1965), "The effects of public expenditures on the distribution of income – An empirical investigation", i R. Musgrave (red.) *Essays in fiscal federalism*, Washington D.C.: Brookings institution.
- Griliches, Z. (1977), "Estimating the returns to schooling – Some econometric problems", *Econometrica* 45:1–22.

- Gustafsson, B. (1984a), *En bok om fattigdom*, Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, B. (1984b), *Transfereringar och inkomstskatt samt hushållens materiella standard*, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, DsFi 1984:17.
- Hansson, I. & E. Norrman (1986), "Fördelningseffekter av inkomstskatt och utgiftsskatt", bilaga 2 i *Utgiftsskatt – Teknik och effekter*, Betänkande av utgiftsskattekommittén, SOU 1986:40.
- Hartman, R.W. (1970), "A comment on the Peachman – Hansen – Weisbrod controversy", i K.E. Boulding & M. Pfaff (red.) *Redistribution to the rich and the poor*, Belmont: Wallsworth publishing.
- Hederstierna, A. & B. Schwarz (1983), *Fördelningseffekter av kommunal barnomsorg*, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, DsFi 1983:30.
- Holmberg, J.-H. (1985), *Befria människan*, Utan tryckort: Dalia Books.
- Holmlund, B. (1982), "Payroll taxes and wage inflation – The Swedish experiences", *Industrins utredningsinstitut*, Working paper 1982:68.
- Jungenfelt, K.G. (1966), *Löneandelen och den ekonomiska utvecklingen – En empirisk-teoretisk studie*, Stockholm: Almqvist & Wiksell (Industrins utredningsinstitut).
- Klevmarken A. m. fl. (1974), *Industritjänstemännens lönestruktur, En studie av löneprofiler för tjänstemän med högre utbildning*, Uppsala: Almqvist & Wiksell, (Industrins utredningsinstitut).
- Larsson, B. (1983), *Basic properties of majority rule*, Malmö: Nationalekonomiska institutionen vid Lunds universitet.
- Lindbeck, A. (1975), "Inequality and redistribution policy issues: Principles and Swedish experience", Stockholm: Institutet för internationell ekonomi (stencil).
- Lindencrona, G., N. Mattsson & I. Ståhl (1986), *Enhetlig inkomstskatt – Ett debattinlägg med förslag till ett nytt realistiskt skattesystem för Sverige*, Västervik: SACO/SR.
- LUM (1986), *Årskrönika läsåret 1985/86*, Bilaga till LUM 14/86.
- Låginkomstutredningen, *Den erhållna köpkraftens fördelning 1967*, SOU 1971:39.
- Marx, K. m.fl. (1945), *Kritik av Gotha-programmet*, Stockholm: Arbetarkultur.

- Mincer, J. (1976), "Progress in human capital analyses of the distribution of earnings", i A.B. Atkinson (red.) *The personal distribution of incomes*, London: Allen & Unwin.
- Normann, G. (1983), "Hur övervältras arbetsgivaravgifter?", *Sveriges industriförbund*, stencil.
- Nozick, R. (1974), *Anarchy, state and utopia*, Oxford: Basil Blackwell.
- Olson, M. (1984), *Nationers uppgång och fall – Ekonomisk tillväxt, stagflation och samhällets förkalkning*, Avesta: Timbro.
- Rawls, J. (1972), *A theory of justice*, Bristol: Oxford university press.
- Ringen, S. (1986), *Svensk inkomstfördelning i internationell jämförelse*, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, DsFi 1986:12.
- Rosen, Sh. (1986), "The theory of equalizing differences", i O. Ashenfelter & R. Layard (red), *Handbook of Labor economics*, Amsterdam: North-Holland.
- SCB (1982), *1978 års hushållsbudgetundersökning*, del 3, Örebro.
- SCB (1985), *Offentliga sektorn – Utveckling och nuläge*, Stockholm.
- SCB (1986), *Inkomstfördelningsundersökningen 1984*, Be 21 SM 8601.
- Schwarz, B. (1986), "Socialbidragen i bidragssystemet", i B. Gustafsson & B. Schwarz, *Socialbidrag*, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, DsFi 1986:16.
- Strömholm, S. (1985), "Demokrati och juridik – Kontaktytor och problem", i T.T. Segerstedt m.fl., *Rättssäkerhet och demokrati*, Göteborg: Ratio.
- Ståhlberg, A.-Ch. (1986), "Socialförsäkringarna är inkomstomfördelning", *Ekonomisk debatt* 14:481–488.
- Söderström, L. (1972), *Låginkomstproblemet*, SOU 1972:77.
- Söderström, L. (1977), *Inkomstens innebörd och mätande – Ett bidrag till diskussionen*, Promemorior från SCB 1977:4, Stockholm.
- Söderström, L. (1982a), "Inkomsten av eget hem", *Statistisk tidskrift*. 1982/3:176–184.
- Söderström, L. (1982b), "The life cycle hypothesis and aggregate household savings", *American economic review* 72:590–596.

- Söderström, L. (1982c), "Hur ojämlika är vi? – Kommentarer till fördelningsstatistiken", i L. Söderström m. fl., *Hur ojämlika är vi?*, Kungälv: Ratio.
- Söderström, L. (1984a), *The redistributive effects of social protection: Sweden*, European research program on the future of the Welfare state, *European centre for work and society*, Maastricht, stencil.
- Söderström, L. (1984b), *Perspektiv på fördelningspolitiken*, Stockholm: Marknadsekoniskt alternativ för Sverige 6, Timbro.
- Söderström, L. (1985) "Arbetsgivaravgifternas incidens m. m.", *Nationalekonomiska institutionen i Lund*, stencil.
- Söderström, L. (1987), "Kvalitet genom valfrihet – Om möjligheten att vända dåliga lärare ryggen", *Forskning om utbildning* 1987:4 (under utgivning).
- Söderström, L., & B. Assarsson (1984), *Är subventioner effektiva?*, Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, DsFi 1984:8.
- Taubman, P. (1975), *Sources of inequality in earnings – Personal skills, random events, preferences towards risk and other occupational characteristics*, Amsterdam: North-Holland.
- Theil, H. (1967), *Economics of information theory*, Amsterdam: North-Holland, (Studies in mathematical and managerial economics).
- Tullock, G. (1983), *Economics of income redistribution*, Boston: Kluwer & Nijhoff.
- Wicksell, K. (1987), *Om en ny princip för rättvis beskattning*, Göteborg: Timbro/Ratio.
- Willis, R. J. (1986), "Wage determinants – A survey and reinterpretation of human capital earnings functions", i O. Ashenfelter & R. Layard (red.), *Handbook of Labor economics*, Amsterdam: North-Holland.
- Vogel, J. (1981), *Social rapport om ojämlikheten i Sverige*, Stockholm: SCB, Levnadsförhållanden 22.
- Wueller, P.H. (1938), "Concepts of taxable income – The German contribution", i R.H. Parker & G.C. Harcourt (red.), *Readings in the concept and measurement of income*, Cambridge 1969.

Vad vet vi om inkomstfördelningen och vad har hänt med den under de senaste åren? Lars Söderström ger i *Inkomstfördelning och fördelningspolitik* en översiktlig sammanfattning av dessa frågor. På ett klart och pedagogiskt sätt visar Söderström hur en persons inkomst kan beräknas på olika sätt. Särskilt betonas vikten av att inkomsten ses i ett långsiktigt och försäkringsmässigt perspektiv. Han visar också hur merparten av de offentliga utgifterna och många regleringar av den ekonomiska verksamheten har en fördelningspolitisk motivering. Om det är så att denna motivering inte håller är det en hel del i den ekonomiska politiken som det finns anledning att ompröva.

Inkomstfördelning och fördelningspolitik bidrar till att nyansera den fördelningspolitiska debatten och ger inspiration till fördjupade analyser av fördelningsfrågorna. Den är avsedd att användas som introduktionsbok i nationalekonomi vid universitet och högskolor.

Lars Söderström är docent vid nationalekonomiska institutionen i Lund.